

Dalende doorstroom mbo-hbo: waarom stroomt een steeds kleiner aandeel van de mbo-studenten door naar het hbo?

Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW

Anja van den Broek | Joris Cuppen | Clarie Ramakers
Tessa Termorshuizen | Thijs Vroegh

Dalende doorstroom mbo-hbo: waarom stroomt een steeds kleiner aandeel van de mbo-studenten door naar het hbo?

Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW

Anja van den Broek, Joris Cuppen, Clarie Ramakers, Tessa Termorshuizen & Thijs Vroegh

September 2020

Inhoudsopgave

1 Inleiding	5
2 Kennissynthese	7
2.1 Literatuurstudie en secundaire data-analyse	7
2.2 De instroom in mbo vanuit vmbo	7
2.3 De doorstroom van mbo naar hbo	8
2.4 Studiesucces in het eerste hbo-jaar	15
2.5 De invloed van de (aantrekkende) arbeidsmarkt	17
2.6 Conclusies	21
3 Doorstroom naar hbo en arbeidsmarkt	23
3.1 Verandering populatie	23
3.2 Doorstroom gediplomeerden	30
3.3 De rol van de arbeidsmarkt	37
3.4 Verhouding doorstroom naar hbo en de stand van de arbeidsmarkt per domein	39
3.5 Multilevel modellen	41
3.6 Conclusie	45
4 De praktijk aan het woord: een inventarisatie van factoren en good practices	47
4.1 Delphionderzoek	47
4.2 Delphi-I: inventarisatie van factoren	48
4.2.1 Mbo-professionals over het keuzeprocess	48
4.2.2 Gediplomeerde studenten	51
4.2.3 Opbrengsten en conclusies delphi-I	53
4.3 Delphi-II: herkenning van factoren en interventies	54
4.3.1 Detecteren van factoren	54
4.3.2 Toepassing programma's en interventies	57
4.3.3 Verschillen tussen studentgroepen en sectoren	60
4.3.4 Invloed van maatregelen	62
4.4 Opbrengsten en conclusies delphi-II	63
5 Reflectie van experts op de uitkomsten van het onderzoek	65
5.1 Doel en samenstelling expertpanel	65
5.2 Herkent u de resultaten van het onderzoek?	65
5.3 Heeft het mbo voldoende instrumenten beschikbaar om de negatieve trend te keren?	68
5.4 Herkent u de negatieve effecten van het leenstelsel en de aantrekkende arbeidsmarkt op de doorstroom naar het hbo?	69
5.5 Wat zou de overheid kunnen doen om de negatieve trend te keren?	72
6 Conclusies en slotbeschouwing	75
Bijlage 1: Herkenning van belemmerende en bevorderende factoren	83
Bijlage 2: Beschrijving van maatregelen en beleidswijzigingen mbo en hbo	85
Bijlage 3: Figuren relatie mediaan maandloon en doorstroom hbo per mbo-domein	89
Bijlage 4: Verschil studiefinanciering mbo-bol en hoger onderwijs	105
Bijlage 5: Overzicht van figuren en tabellen	107

1 Inleiding

Het aantal mbo-studenten dat een niveau 4 diploma behaalt is de afgelopen jaren sterk gestegen. Een steeds kleiner deel van deze studenten studeert verder in het hbo. Dat baart zorgen, omdat in het mbo relatief veel eerstegeneratiestudenten studeren en studenten met een (niet-westerse) migratie-achtergrond. De emancipatorische functie van het hbo lijkt door de afnemende doorstroom minder doeltreffend te worden. In het publieke debat rijzen er dan ook vragen over de toegankelijkheid van het hoger onderwijs en de gelijke kansen van mbo-studenten.¹

Het ministerie van OCW wil meer zicht krijgen op de achterliggende oorzaken van afnemende doorstroom mbo-hbo en antwoord krijgen op de vraag of de emancipatoire functie van het hbo hierdoor wordt aangetast.

Vandaar dat onderhavig onderzoek is uitgezet.

Het onderzoek kent de volgende vragen:

1. Welke ontwikkelingen kunnen in de afgelopen tien jaren worden onderscheiden in de omvang en samenstelling van de groep mbo-4 studenten, hun onderwijsloopbaan en hun keuzes na behalen van het mbo-diploma?
2. Welke omstandigheden, oorzaken en motieven kunnen de ontwikkelingen in de keuzes van gediplomeerde mbo-4 studenten verklaren?
3. Welke handvatten zijn er om de dalende instroom mbo-hbo te keren?

Voor het beantwoorden van deze vragen zijn verschillende bronnen gebruikt. De komende hoofdstukken doen verslag vanuit deze bronnen. Hoofdstuk 2 beschrijft wat er bekend is vanuit bestaande literatuur en onderzoek. Hoofdstuk 3 zet de cijfers op een rij. Er wordt ingegaan op de samenstelling van de groep mbo-studenten die een niveau 4 diploma haalt en van de groep die naar het hbo doorstroomt. Ook wordt beschreven wat de studenten gaan doen die juist niet naar het hbo gaan. Tevens wordt ingegaan op relevante uitkomsten van grootschalige enquêtes zoals de Startmonitor. Hoofdstuk 4 beschrijft de uitkomsten van een Delphionderzoek onder mbo-medewerkers en studenten: hoe kijken zij aan tegen de dalende doorstroom? Wat zien zij als verklaringen en oplossingen? Hoofdstuk 5 geeft een reflectie op de uitkomsten door experts uit wetenschap, beleid en praktijk. Herkennen zij de patronen van de data-analyse en de geïdentificeerde belemmerende factoren? Tevens geven zij advies voor beleidsmaatregelen. Hoofdstuk 6 vat de uitkomsten samen en geeft de eindconclusies.

---

¹ Zie bijvoorbeeld het convenant dat de MBO Raad en de Vereniging Hogescholen in de zomer van 2019 sloten om de doorstroom te verbeteren, alsmede de kamerbrief van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over toegankelijkheid en kansengelijkheid van oktober 2018.

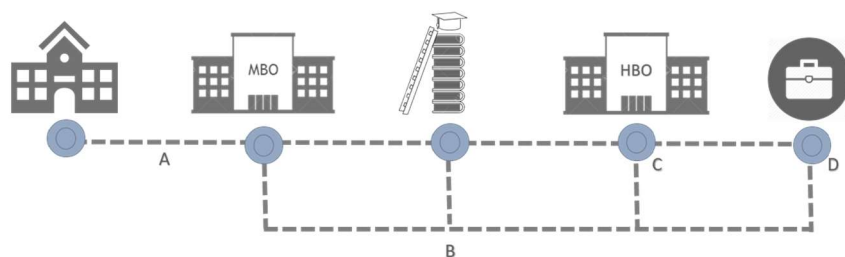

2 Kennissynthese

2.1 Literatuurstudie en secundaire data-analyse

In deze eerste stap van het onderzoek wordt in kaart gebracht wat er al bekend is over studenten die een mbo-4-diploma halen en de keuzes die zij na diplomering maken. Op basis van een analyse van bestaande literatuur en een secundaire data-analyse bespreken we de route die de student kan afleggen en welke factoren de keuze van de student kunnen beïnvloeden. Deze weg start met de instroom in mbo vanuit het vmbo (a). Vervolgens heeft de student, afhankelijk van zijn of haar positie, een aantal keuzes. Zo kan men er voor kiezen direct door te stromen naar de arbeidsmarkt (d) of, indien in het bezit van een mbo-4 diploma, door te stromen naar het hbo (b). Studenten zonder mbo-4 diploma kunnen ervoor kiezen binnen het mbo te ‘stapelen’ (derde icoontje in de figuur) en te gaan voor een mbo-4 diploma. Wederom kunnen ze nadien kiezen om te gaan werken of om door te stromen naar het hbo (b). Eenmaal op het hbo is het studiesucces in het eerste jaar een bepalende factor (c). Ook hier speelt de keuze om te gaan werken een rol. Figuur 2.1 toont dat bij elke keuze de arbeidsmarkt een factor is die meespeelt (d). De verschillende fases zijn samengevat:

- de instroom in mbo vanuit vmbo;
- de doorstroom van mbo naar hbo;
- studiesucces in het eerste hbo-jaar;
- de (aantrekkende) arbeidsmarkt.

Figuur 2.1: Illustratie van de routes die studenten kunnen afleggen vanuit het vmbo naar het mbo en/of hbo en/of de arbeidsmarkt

In de volgende paragrafen beschrijven we deze stappen (a, b, c en d) in chronologische volgorde. Telkens gaan we na welke factoren de doorstroom naar het hbo en het studiesucces kunnen bevorderen of belemmeren. We houden hier onder andere rekening met de motivatie van de student, het niveau van de studentenpopulatie op het mbo, de aansluiting met het hbo, het niveau op het hbo, de voorlichting en de begeleiding en de externe beïnvloeding van ouders en begeleiders.

2.2 De instroom in mbo vanuit vmbo

Dit onderzoek kijkt specifiek naar de doorstroom vanuit het mbo naar het hbo. Toch is het relevant om één stap terug te doen in de route die studenten kunnen afleggen naar het hbo. Eventuele hobbels of positieve factoren die de studenten ervaren bij de instroom in het mbo kunnen immers doorwegen in de vervolgstappen die zij nemen.

Om een startkwalificatie te behalen is voor leerlingen uit het vmbo en vso de doorstroom naar het mbo de koninklijke weg. De samenstelling van deze leerlingpopulatie die later doorstroomt naar het mbo verschilt sterk met de leerlingpopulatie uit bijvoorbeeld havo en vwo. Recente rapporten van de Staat van het Onderwijs wijzen erop dat de scheve verdeling het meest zichtbaar is in de zeer stedelijke gebieden.

In de beroepsgerichte leerwegen zitten in meerderheid leerlingen met lager opgeleide ouders en, met name in de steden, leerlingen met een migratieachtergrond. Vwo-afdelingen kennen vooral leerlingen met hoger opgeleide ouders en, in de steden, leerlingen zonder migratieachtergrond. In de vier grote steden is de segregatie opvallend groot: vmbo-basis, kader, gemengd en theoretische leerweg, havo en vwo bestonden in de G4 in 2016-2017 respectievelijk voor 68 procent, 61 procent, 51 procent, 39 procent, 23 procent uit leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond.²

Over het algemeen geldt dat studenten in de afgelopen jaren vaker terechtkomen op het niveau dat past bij hun vooropleiding. Toch start een op de vijf studenten met een niet-westerse achtergrond van de eerste generatie op een lager niveau.³ Studenten van de tweede generatie worden nauwelijks lager geplaatst. Studenten met een vooropleiding in het vmbo-k stromen met een gemiddelde van ruim 96 procent het vaakst door naar het mbo. Deze studenten worden gevolgd door studenten van het vmbo-t, met ruim 94 procent. Vanuit het vmbo-b gaat ongeveer 92 procent naar het mbo. Tot slot toont onderzoek aan dat leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs (vso) steeds vaker examen doen.³ In 2017 deden 4.782 leerlingen examen, waar dit vier jaar daarvoor nog 3.113 leerlingen waren. Toch heeft deze stijging in examendeelname geen effect op wat deze leerlingen na hun examen gaan doen. Vanuit het vso stroomt gemiddeld ongeveer veertig procent door naar het mbo.²

In de afgelopen vijf jaar zijn er structurele wijzigingen doorgevoerd die de doorstroom vanuit het vo naar de verschillende niveaus op het mbo vermoedelijk sterk hebben bepaald. De entreeopleiding is sinds 1 augustus 2016 alleen nog toegankelijk voor deelnemers zonder diploma van het voortgezet onderwijs. Daarnaast is het aantal bedrijfsgerelateerde trajecten op niveau 1 sterk verminderd. In 'De Staat van het Onderwijs' wordt gesteld dat deze omvorming van de niveau 1-opleiding tot entree-opleiding tot gevolg had dat het aandeel studenten op niveau 1 de afgelopen jaren flink is gedaald. Ook bij niveau 2 is een vergelijkbare afname zichtbaar. Waarschijnlijk heeft deze daling te maken met het vervallen van de drempelloze instroom op niveau 2. Hierdoor is het in principe niet meer mogelijk om zonder diploma van het voortgezet onderwijs op dit niveau in te stromen.

Verschillende rapporten tonen aan dat een groeiend aandeel studenten een opleiding op niveau 4 volgt als gevolg van de opwaartse druk in het vmbo (steeds meer leerlingen volgen een opleiding die recht geeft op instroom op mbo-niveau 4).³ Er is echter over de samenstelling van deze groeiende groep gediplomeerden vooralsnog weinig bekend. Ook is het zinvol om naar de vooropleiding te kijken die mbo-4 studenten gehad hebben. Zo blijken steeds meer vmbo-leerlingen uit de kaderberoepsgerichte leerweg voor een niveau 4 opleiding te kiezen, waar zij eerder vaak voor een niveau 3 of soms zelfs niveau 2 opleiding kozen.⁴ Dit is een gevolg van het toelatingsrecht. Wellicht is een niveau 4 opleiding voor deze leerlingen het hoogst haalbare en willen zij de overstap naar het hbo bewust niet maken. In dit onderzoek wordt daarom specifiek gekeken naar de samenstelling van deze groep gediplomeerden op niveau 4 en hoe deze zich in de laatste 10 jaar heeft ontwikkeld.

2.3 De doorstroom van mbo naar hbo

In het voorstel voor dit onderzoek is een aantal factoren genoemd die in verband kunnen worden gebracht met de keuze om vanuit mbo-4 door te stromen naar het hbo:

- studiefinanciering;
- voorbereiding en keuzebegeleiding op mbo en de aansluiting mbo-hbo;
- ontwikkelingen binnen het mbo en hbo (keuzedelen, verkorten mbo-4 opleiding);
- imago van mbo-student in het hbo (en het beeld van de mbo-student over het hbo).

2 Koopman, P., & Ledoux, G. (2018). Doorstroom naar het mbo en succes in het mbo van jongeren uit praktijkonderwijs, vmbo-b en vso. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

3 Zie bijvoorbeeld de Staat van het Onderwijs over 16-17 en 17-18

4 Westerhuis, A., Mulder, J. & Cuppen, J. (2016), De doorstroom vmbo-mbo in beeld: het beleid en de ontwikkelingen.

Naast deze vier factoren zijn ook achtergrondkenmerken van studenten te onderscheiden die mogelijk een rol spelen in het wel of niet doorstromen naar het hbo. In de komende paragrafen gaan we op elk van deze factoren nader in. Eerst besteden we kort aandacht aan de algehele onderwijsdeelname in het mbo en de doorstroom naar het hbo, op basis van de Monitoren Beleidsmaatregelen hoger onderwijs van de afgelopen vijf jaren.⁵

Onderwijsdeelname in het mbo en de doorstroom naar het hbo

De doorstroom van mbo naar hbo is al enkele jaren een aandachtspunt en is voor het diplomacohort 2018-2019 bijna zes procent lager dan voor cohort 2011-2012, het laatste jaar waarin het studievoorschot nog niet helemaal speelde.⁶ Wanneer naar de samenstelling van de studentenpopulatie wordt gekeken die doorstroomt naar het hoger onderwijs vallen er een aantal zaken op in de Monitoren beleidsmaatregelen hoger onderwijs van de afgelopen jaren. Ten eerste is het aandeel directe doorstromers naar het hoger onderwijs hoger onder havisten en vwo-scholieren zonder migratieachtergrond. Voor het mbo geldt het omgekeerde: de directe doorstroom naar het hoger onderwijs is hoger onder studenten met een niet-westerse migratieachtergrond.⁵

Ten tweede geldt dat het bètarendement, dat wil zeggen het aandeel scholieren met een bèta-technisch profiel dat ook een bètatechnische ho-opleiding kiest, na een jarenlange stijging in 2019 (zeer) licht is gedaald voor mbo-gediplomeerden. Deze constatering kan tevens worden gedaan voor havisten en vwo-scholieren. Het aandeel studenten vanuit het mbo dat doorstroomt naar de pabo is wel gestegen. Diverse Monitoren geven aan dat vanuit het mbo eerstegeneratiestudenten minder vaak doorstromen naar het hoger onderwijs. Na 2014 is het verschil in doorstroompercentage tussen mbo-studenten uit de eerste generatie en mbo-studenten met hoger opgeleide ouders iets groter geworden.

Tot slot besteedt de laatste uitgekomen Monitor beleidsmaatregelen hoger onderwijs aandacht aan de voorbereiding van mbo-studenten op een hbo-studie. Het blijkt dat meer studenten in het mbo een doorstroomkeuzedeel volgen, inmiddels ruim vier op de tien. Algemene doorstroomkeuzedelen worden vaker gekozen dan specifieke doorstroomkeuzedelen. Bachelorstudenten afkomstig uit het mbo zijn over het algemeen minder tevreden over de aansluiting dan havisten en met name vwo'ers, maar mbo'ers die een doorstroomkeuzedeel volgden zijn wel tevredener dan degenen die dat niet deden. Er bestaat momenteel echter nog te weinig onderzoek naar het effect van het volgen van doorstroomkeuzedelen in het mbo op eventuele latere studieuitval in het hbo.⁵

Studiefinanciering

In dit onderdeel bekijken we of er een relatie bestaat tussen studiefinanciering en de doorstroom vanuit het mbo naar het hbo. Hiervoor wijzen we erop dat er aparte regelingen voor de groepen mbo niveau 1 en 2, mbo niveau 3 en 4 en hoger onderwijs zijn wanneer het gaat om het recht op studiefinanciering. Voor mbo niveau 1 en 2 geldt dat de studiefinanciering van onbeperkte duur is en er geen sprake is van een prestatiecomponent. Dit is wel het geval in mbo niveau 3 en 4, waar de prestatiebeurs geldt.

---

5 Van den Broek en anderen (2015-2020) Uitgaven Monitor Beleidsmaatregelen Hoger Onderwijs. Onderzoek in opdracht van het ministerie van OCW. Nijmegen: ResearchNed.

6 Het studievoorschot is ingevoerd in september 2015. In de jaren ervoor, toen de invoering aanstaande was, anticipeerden studenten op de invoering ervan. Daarom wordt meestal vergeleken met het diplomacohort 2011-2012 toen dat er nog geen sprake was van het studievoorschot.

Studenten krijgen hun basisbeurs, aanvullende beurs en reisproduct omgezet in een gift indien zij het diploma behalen binnen 10 jaar. In het hoger onderwijs is met het van kracht worden van de Wet studievoorschot hoger onderwijs met ingang van studiejaar 2015-2016 de basisbeurs afgeschaft, de leenruimte en aanvullende beurs verhoogd en zijn de terugbetaalvoorwaarden gunstiger gemaakt.⁷ Een overzicht van de belangrijkste verschillen tussen de studiefinanciering voor het ho, mbo niveau 1 en 2 en mbo niveau 3 en 4 is opgenomen in bijlage 4.

Recent is de Beleidsdoorlichting artikel 11 Studiefinanciering verschenen.⁸ In deze doorlichting wordt uitgebreid het gebruik van studiefinanciering en de toegankelijkheid van het stelsel onder de loep genomen. Ten eerste geldt dat het leengedrag van de studenten in alle niveaus, dus ook het mbo, een zelfde patroon volgt: studenten uit de hogere inkomensklassen lenen minder vaak, maar als zij lenen, is het bedrag doorgaans hoger dan het bedrag dat studenten uit de lagere inkomensklassen lenen. Per saldo verschillen de bedragen niet veel van elkaar. Het gebruik van studiefinanciering is soms iets lager dan verwacht; het gebruik van de basisbeurs in mbo 1 en 2, waar geen prestatiebeurs geldt, is negentig procent, terwijl men honderd procent zou verwachten. In dezelfde beleidsdoorlichting wordt gewezen op de daling van de doorstroom van mbo naar hbo sinds de invoering van het leenstelsel (en de stagnatie sindsdien). In de Beleidsdoorlichting studiefinanciering wordt aangegeven: ‘mbo-studenten geven vaker aan af te zien van doorstuderen vanwege de kosten van studeren. Het afzien van een studie vanwege het risico dat beurs en ov moeten worden terugbetaald indien de studie niet wordt afgerond wordt vaker als reden genoemd door mbo-studenten met minder draagkrachtige ouders. Vooral de laagste inkomenscategorieën wegen dit argument vaker mee. Ook leenaversie speelt mede een rol bij de doorstroomintentie van met name mbo-studenten, naast het inkomensniveau van de ouders en de onderwijsprestaties van de student zelf’. De onderzoekers stellen dat een financiële tegemoetkoming voor mbo-hbo-doorstromers een mogelijke maatregel zou kunnen zijn om financiële drempels voor die groep weg te nemen. Dit kan al dan niet met een prestatiecomponent, het volledig afschaffen van de prestatiebeurssystematiek, of het oprekken van de 1-februarieregeling specifiek voor deze groep studenten. Kosten hiervan bedragen structureel, afhankelijk van het scenario, rond de 250 mln. euro. Wat de omvang is van deze financiële drempels moet onder andere blijken uit het onderhavige onderzoek.⁸

In onderzoek naar motieven om al dan niet naar het hbo te gaan, is aan mbo-gediplomeerden gevraagd wat de belangrijkste redenen zijn om niet door te stromen naar het hbo.⁹ Leenaversie werd hierbij het meest genoemd. Zo had 42 procent van de niet-doorstromers in 2013-2014 en 45 procent van de niet-doorstromers in 2014-2015 aangegeven weerstand te voelen om te lenen omdat men geen langlopende schulden wil hebben. Andere daarmee samenhangende redenen zijn de wens om onafhankelijk te zijn, de onzekerheid over het wel of niet verkrijgen van een studiebeurs en de vooraf gemaakte inschatting dat de gehele studie mogelijk niet kan worden bekostigd.¹⁰ Hierop aansluitend vonden Elffers en Vervoort dat de verwachte kosten van een hbo-studie vaker een bezwaar vormden om door te studeren voor mbo'ers en studenten met een migratieachtergrond ten opzichte van havisten.¹¹ Tot slot werd de ingeschatte baankans ook vaak genoemd als reden om niet door te stromen naar het hbo, hoewel deze van aanzienlijk minder belang was vergeleken met de bovengenoemde financiële argumenten.

---

7 Kst. 34 035 A, 2014-2015

8 Broek, A. van den, Cuppen, J., Korte, de, K. & J. Warps (2020). Beleidsdoorlichting artikel 11 Studiefinanciering. Nijmegen: ResearchNed.

9 Nooij, J., Raaijmakers, N. & Broek, A. van den (2016). Motieven van mbo-studenten om al dan niet te kiezen voor het hbo voor en na invoering van het studievoorschot. Een mixed-methods onderzoek Nijmegen: ResearchNed.

10 Het belang van deze genoemde financiële overwegingen bleek echter niet significant te veranderen na de invoering van het studievoorschot ten opzichte van ervoor.

11 Elffers, L., & Vervoort, M. H. M. (2018). Op weg naar het HBO. Havo-leerlingen en mbo-studenten over de overstap naar het hbo: overwegingen, verwachtingen en ondersteuningsbehoeften. Amsterdam: HvA.

Met ingang van het studiejaar 2018-2019 (Wet verlaagd wettelijk collegegeld) betalen studenten in hun eerste studiejaar de helft van het wettelijk collegegeld met als doel de toegankelijkheid te versterken. In de Monitor beleidsmaatregelen is een vragenlijstonderzoek aangehaald waaruit op basis van de antwoorden van 1.285 respondenten werd geconcludeerd dat deze halvering van het collegegeld slechts een kleine rol speelde in de beslissing om wel of niet door te studeren (onderzoek onder mbo'ers, havisten en vwo'ers).^{12, 13}

De halvering van het collegegeld zou volgens studenten zelf vooral een rol spelen voor degenen met een niet-westerse migratieachtergrond en bij mbo'ers waarvan de ouders een lager inkomen hebben. Studenten die inschatten dat de financiële situatie van hun ouders niet zo goed is, komen relatief vaker voor in de groep die aangeeft dat het halveren van het collegegeld een rol heeft gespeeld bij de keuze om te gaan studeren. Ook de groep die aanvankelijk niet van plan was om te gaan studeren, gaf aan door de halvering van het collegegeld er toch nog eens over na te denken.

Vorbereiding en keuzebegeleiding op mbo en de aansluiting mbo-hbo

In het project 'StudentLab doorstroom mbo-hbo' gaven studenten aan hoe belangrijk een goede informatievoorziening/vorbereiding vanuit het mbo en hbo is om een goede keuze te kunnen maken tussen wel of niet doorstuderen in het hbo.¹⁴ Omdat een deel van de mbo'ers geen goed beeld heeft van het hbo, is deze keuze soms lastig te maken. Dit blijkt onder andere uit het gebrek aan zelfstandig werken, het slecht kunnen inschatten van kansen op studiesucces en het verschil tussen het rooskleurige beeld dat de open dagen van hogescholen aan beginnende studenten geven en de feitelijke studie-ervaring. Goede informatievoorziening op het mbo is belangrijk om een idee te krijgen of het hbo zou passen en welke opleiding dan het beste gekozen kan worden. Deze informatievoorziening moet betrekking hebben op informatie over het hbo, begeleiding bij de overstap naar hbo, vertrouwen voor mbo-studenten en kennismaking met hbo-vaardigheden. Het keuzedeel 'Vorbereiding hbo' kan hieraan bijdragen, waarbij de aandacht gaat naar een goede vorbereiding op de eisen die het hbo aan studenten stelt. Ook volgens Vervoort et al. kan dit keuzedeel studenten die willen doorstromen helpen bij de vorbereiding op het hbo.¹⁵ Hierdoor ontstaat een beter beeld van wat er zoal van hen wordt verwacht tijdens hun toekomstige studie, waaronder een inschatting hoe zwaar de hbo-studie is, hoe de sfeer op het hbo is en hoe groot het niveauverschil is.

Tevredenheid over studiekeuzebegeleiding

In het databestand van de JOB-monitor (DANS) is gekeken naar de volgende vragen: Weet je wat je na je opleiding kan gaan doen? Ben je tevreden over de begeleiding bij beroepskeuze of keuze voor een vervolgopleiding? Ben je tevreden over het aanbod van keuzedelen in je opleiding? Figuur 2.2 toont de landelijke cijfers en de twee slechtst en best scorende domeinen. Tussen 2010 en 2018 steeg het aandeel studenten dat hierover tevreden is voor alle domeinen samen van gemiddeld 26 naar 46 procent. Bouw en Mobiliteit scoren het beste, Handel en Toerisme het slechtst.

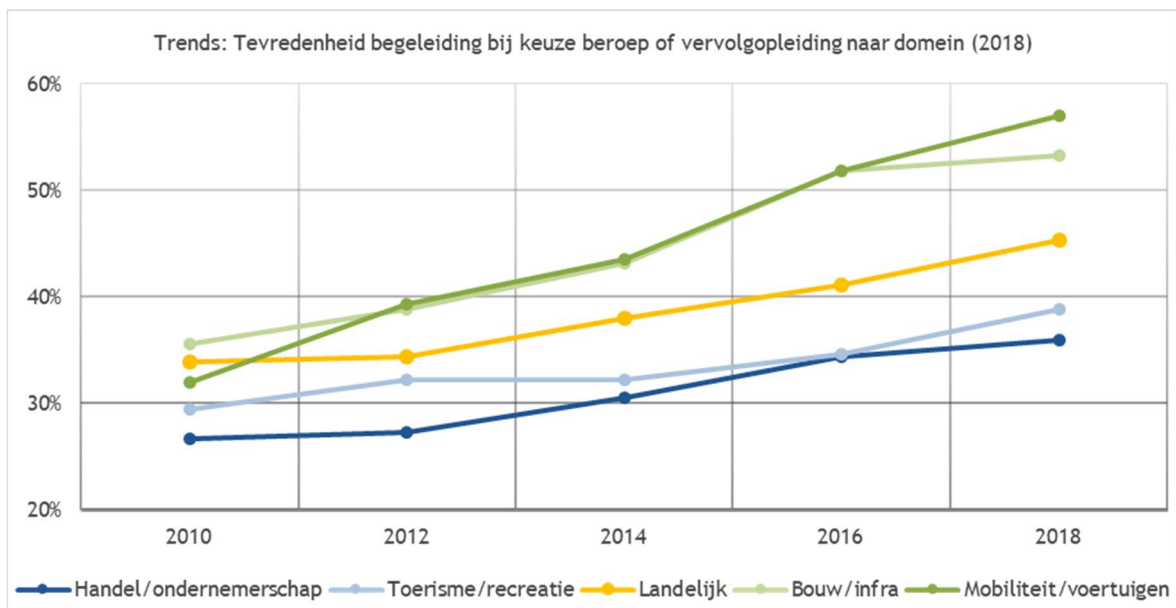
---

12 Van Essen, M., Wartenbergh, F. & Kurver, B. (2018): Halvering collegegeld: helpt het twijfelende studenten over de streep? Eindrapport. Nijmegen: ResearchNed.

13 Monitor Beleidsmaatregelen Hoger Onderwijs 2018-2019.

14 Broek, A. van den, Elffers, L., Braam, C. & Warps, J. (redactie) (2017). StudentLab doorstroom mbo-hbo. Studentplannen voor een betere doorstroom van mbo naar hbo. In opdracht van het ministerie van OCW. Nijmegen/Amsterdam: ResearchNed/Hogeschool van Amsterdam/Kennisland.

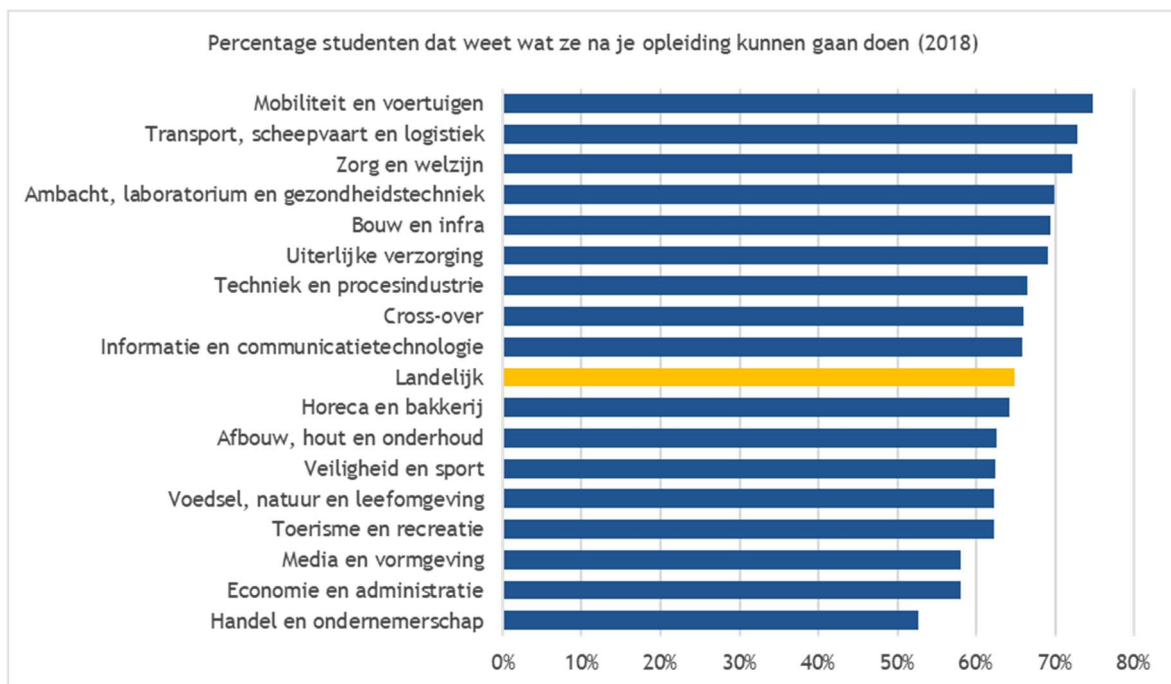
15 Vervoort, M., Diepen, M. van & Elffers, L. (2018). We staan aan de wieg van iets moois. Eerste ervaringen en opbrengsten van het Keuzedeel Vorbereiding hbo. Amsterdam: HvA.

Figuur 2.2: Percentage tevreden studenten over begeleiding bij beroepskeuze of vervolgopleiding (mbo-4 bol; JOB-monitor 2010-2018): landelijk en twee best en slechtst scorende domeinen

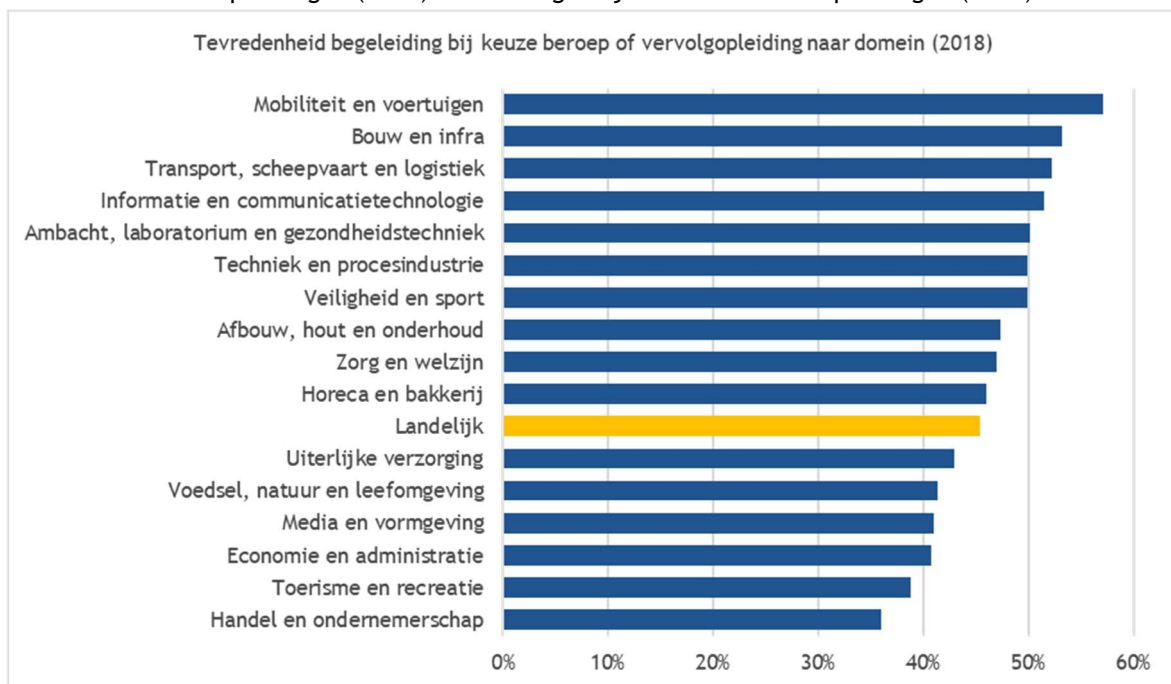
In de Monitor beleidsmaatregelen van 2019¹⁶ is aandacht besteed aan de invloed van doorstroomkeuzedelen op het keuzeproces. Deze keuzedelen hebben tot doel studenten voor te bereiden op een vervolgstudie in het hbo. Vier van de tien studenten volgen zo'n doorstroomkeuzedeel. De onderzoekers concluderen dat studenten die een doorstroomkeuzedeel hebben gevolgd een betere aansluiting in het hbo lijken te ervaren dan studenten die geen keuzedeel hebben gevolgd. Er is geen verband aangetroffen met uitval en switch. Wel blijkt uit andere analyses dat studenten die een betere aansluiting ervaren doorgaans een kleinere kans hebben om uit te vallen. Figuur 2.3 laat zien dat twee derde (65%) van de studenten weet wat ze na hun opleiding gaan doen. Dit percentage ligt veel lager bij opleidingen in het economisch domein (minder dan 60%) en veel hoger bij een aantal technische opleidingen en zorgopleidingen (70% en hoger).

16 Broek, A. van den, Warps, J. & Termorshuizen, T. (red.) (2020). Monitor Beleidsmaatregelen hoger onderwijs 2019-2020. Nijmegen: ResearchNed

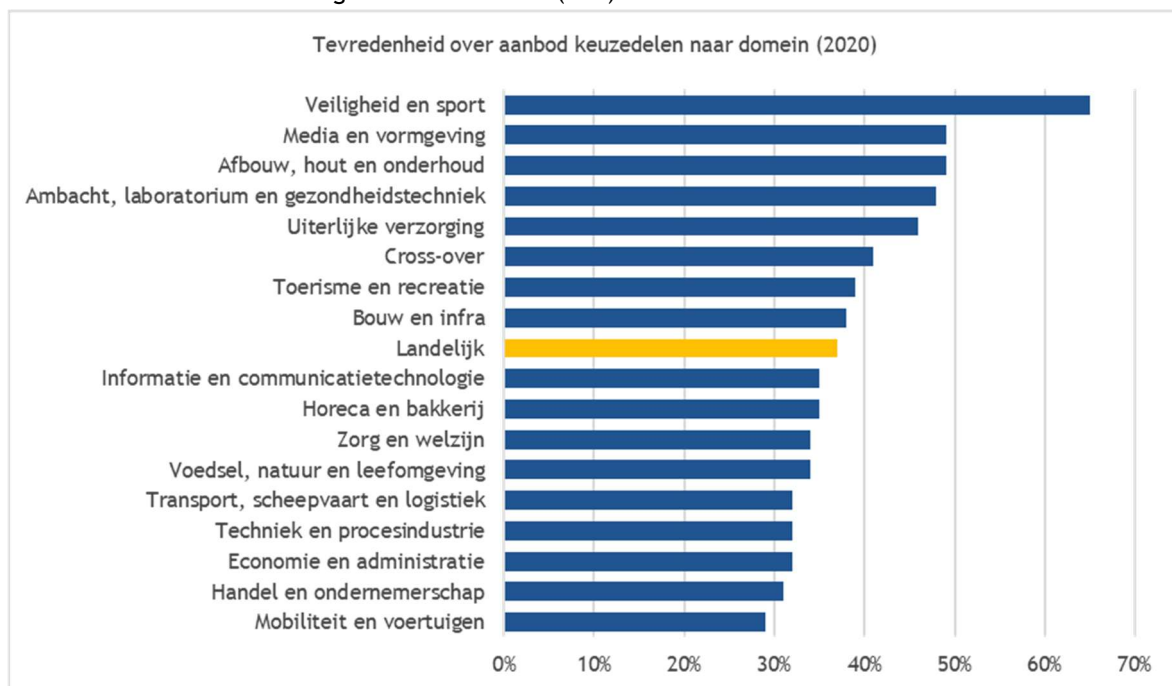
Figuur 2.3: Percentage mbo-4 studenten (bol) dat weet wat ze na de opleiding gaan doen (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2018; geen trendgegevens beschikbaar)

In de JOB-monitor 2018 is gevraagd naar de tevredenheid over begeleiding bij de beroepskeuze of keuze voor een vervolgopleiding. Het percentage studenten dat overwegend positief is wordt weergegeven in figuur 2.4. Er is vooral gekeken naar verschillen tussen domeinen. Alleen mbo-bol-studenten van niveau 4 zijn meegenomen in de analyses. Deze vraag is alleen gesteld in 2018; in 2020 is de vraag aangepast. Figuur 2.4 laat zien dat het aandeel tevreden studenten het hoogst is bij een aantal technische opleidingen (>50%) en het laagst bij de economische opleidingen (<40%).

Figuur 2.4: Ben je tevreden over de begeleiding bij beroepskeuze of keuze voor vervolgopleiding? (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2018, mbo-4 bol)

Figuur 2.5 toont de tevredenheid over het aanbod van (alle) keuzedelen (samen). Het gaat hier dus niet specifiek om de doorstroomkeuzedelen.¹⁷ Dit aandeel was in 2020 gemiddeld 37 procent. Studenten in domein Veiligheid en sport waren hier in het vaakst tevreden over (65%) en studenten in domein Mobiliteit en voertuigen het minst vaak (20%).

Figuur 2.5: Ben je tevreden over het aanbod van keuzedelen in je opleiding? (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2020, mbo-4 bol)

De inhoud van de keuzedelen is eveneens beoordeeld door de studenten (figuur 2.6). Ook hier worden alleen de gegevens van 2020 getoond (trendgegevens zijn niet beschikbaar). Gemiddeld was een derde van de studenten in niveau 4 (34%) positief over de inhoud van keuzedelen. Het meest tevreden is men in het domein Veiligheid en sport (58% tevreden) en minst bij Economie en administratie, Handel en ondernemerschap, Transport en Zorg en welzijn (minder dan 30%).

¹⁷ Figuur 2.5 toont alleen de cijfers uit 2020. De vraag is dermate gewijzigd dat trends niet kunnen worden weergegeven.

Figuur 2.6: Ben je tevreden over de inhoud van keuzedelen in je opleiding? (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2020, mbo-4 bol)

Een bevinding ten aanzien van keuzedelen is dat deze worden aangeboden, dat een grote groep studenten deze volgt en dat (ten minste) de keuzedelen gericht op de doorstroom naar het hbo een positief effect hebben op de ervaren aansluiting tussen mbo en hbo. Een punt van zorg is dat studenten niet onverdeeld positief zijn over het aanbod en de inhoud van de keuzedelen. Ongetwijfeld bestaan er verschillen tussen instellingen. Daar gaat dit rapport niet op in. Wel duidelijk is dat er verschillen tussen sectoren bestaan. Een nadere analyse van de doorstroom (zie hoofdstuk 3) zal moeten uitwijzen in welke sectoren deze keuzedelen het belangrijkste zijn. Opvallend is overigens dat bij Handel en ondernemerschap en Economie en administratie, waar de doorstroom naar het hbo normaliter relatief hoog is, de keuzedelen juist minder goed beoordeeld worden in vergelijking met andere domeinen.

Imago van mbo-student op hbo

Een andere reden om niet naar het hbo door te stromen, is dat mbo-studenten verwachten dat het hbo te moeilijk zal zijn. Studenten gaven in 'StudentLab doorstroom mbo-hbo' aan dat het hiermee samenhangende gebrek aan zelfvertrouwen een rol speelt.^{18,19} Zij merken op dat ze soms vanuit verschillende hoeken ontmoedigd worden om naar het hbo door te stromen, omdat dit te hoog gegrepen zou zijn. Ouders kunnen hierop van invloed zijn, maar ook goedbedoelde adviezen van mbo- en hbo-docenten spelen hierin een rol. Vooroordelen over matige prestaties en studiesucces en hoge uitval van mbo-studenten in het hbo weerhouden sommige studenten ervan om naar het hbo te gaan. Ook laten zij zich afschrikken door toelatingstoetsen.^{18,20}

2.4 Studiesucces in het eerste hbo-jaar

Deze paragraaf handelt over het studiesucces van mbo'ers die naar het hbo zijn doorgestroomd, waarbij studiesucces door het CBS gedefinieerd wordt als het binnen vijf jaar halen van het diploma.

¹⁸ Elffers, L. (2018). Toegankelijkheid van het hbo: van complex vraagstuk naar handreiking

¹⁹ Elffers, L., & Vervoort, M. H. M. (2018). Op weg naar het HBO. Havo-leerlingen en mbo-studenten over...

²⁰ Mulder, J., Broek, A. van den, Brukx, D., Casteren, W. van & Cuppen, J. (2018). Tussenevaluatie regeling nadere vooropleidingseisen mbo-hbo.

De Monitor beleidsmaatregelen 2018-2019 laat zien dat de uitval en switch onder mbo'ers op het hbo in het eerste jaar groter is dan onder eerstejaarsstudenten met een havo- of vwo-diploma en daarnaast de afgelopen jaren ook harder gestegen is. Dit geldt ook voor de rendementen. Van alle mbo-gediplomeerden behaalde gemiddeld 45 procent na vijf jaar een hbo-diploma (dit percentage is iets lager dan dat van havo-studenten en veel lager dan dat van vwo-studenten). Dit percentage is lager onder studenten met een niet-westerse migratieachtergrond en studenten met ouders met een lager inkomen. Ook de Monitor beleidsmaatregelen 2018-2019 rapporteerde dat de hbo-bachelor rendementen (nominaal plus 1 jaar) van mbo-gediplomeerden lager zijn dan die van havisten en vwo'ers. Mbo-gediplomeerden die de overstap naar het hbo maken, lijken alsnog knelpunten in deze doorstroom te ondervinden. We bespreken welke factoren hierop van invloed zijn.

Vorbereiding en begeleiding

Een goede begeleiding is van belang bij de doorstroom naar het hbo. Dit geldt ook voor studiesucces in het eerste hbo-jaar. In een pas verschenen onderzoek naar het studiesucces van mbo'ers met een administratieve economische opleiding op het hbo²¹ werd in een mass-qualitative analyse aan studenten gevraagd hoe volgens hen uitval van mbo-studenten op het hbo voorkomen kan worden. Hieruit kwam naar voren dat de school en begeleiding het verschil kunnen maken. De studenten noemden dat een betere voorbereiding tijdens de mbo-opleiding hieraan zou kunnen bijdragen. Dit zou concreet vorm kunnen krijgen door bijvoorbeeld alvast vakken op hbo-niveau te volgen, zodat studenten beter weten wat hen later te wachten staat op het hbo en daarmee zowel inhoudelijk als qua studievaardigheden beter voorbereid zijn. Daarnaast werd in dit onderzoek genoemd dat ook meer begeleiding vanuit het hbo een belangrijke rol kan spelen in het voorkomen van uitval. Studenten noemden hierbij concreet als voorbeeld dat docenten en studieloopbaanbegeleiders niet genoeg ondersteuning bieden.

Mulder en Cuppen²² concludeerden op basis van de Startmonitor dat mbo-studenten die uitvallen of switchen in het hbo zich naar eigen zeggen minder thuis voelen bij hun docenten, opleiding, medestudenten en instelling dan mbo-gediplomeerden die de gekozen opleiding blijven volgen. Zij gaven aan meer behoefte aan contact te hebben gehad met docenten, studieloopbaanbegeleiders, studieadviseurs en mentoren. Dit duidt erop dat er nog gewerkt kan worden aan de binding die mbo-gediplomeerden ervaren met hun hbo-studie. Dat geldt ook voor havisten. In het project 'StudentLab doorstroom mbo-hbo' werd als één van de knelpunten in de overgang naar het hbo genoemd dat de informatievoorziening voor mbo-studenten over studeren in het hbo te wensen overlaat. Studenten gaven aan weinig informatie over het hbo te krijgen in het mbo, of een te rooskleurig beeld voorgeschoteld te krijgen bij wervingsbijeenkomsten. De Monitor beleidsmaatregelen 2017-2018 bespreekt een aantal resultaten uit de Startmonitor, waarin onder andere de redenen voor studieuitval in kaart worden gebracht. Conclusie is dat voor mbo-gediplomeerden een verkeerde studiekeuze minder vaak reden is voor uitval of switch dan voor studenten met andere vooropleidingen. Ook een gebrek aan motivatie of het zich niet thuis voelen speelt minder voor mbo-studenten. Veel vaker noemden mbo-studenten de zwaarte van de studie en de moeite met de overgang als reden voor uitval of switch.

Opleidingssector

Uitval en switch verschillen per opleidingssector; zowel naar de sector waarin het mbo-diploma is behaald als de sector van de gekozen hbo-opleiding. CBS (2017) concludeert dat studiesucces lager is onder mbo-economie-gediplomeerden, de groep die het vaakst doorstroomt naar het hbo.

---

21 Mulder, J., Ramakers, C., Broek, A. van den, Brukx, D., Korte, K. de, Nas, K., Termorshuizen, T. & Wiertsema, S. (2019). Uitval van studenten met een administratieve economische mbo-opleiding in het hbo. Een kwalitatief onderzoek naar redenen van uitval en het voorkomen ervan. Nijmegen: ResearchNed.

22 Mulder, J., & Cuppen, J. (2018). Verbeterde aansluiting mbo-hbo. Wat werkt? Nijmegen: ResearchNed.

Mulder en Cuppen vonden eveneens dat mbo-gediplomeerden in de sector Economie in het hbo een grotere kans hebben om uit te vallen. Met name bij de overgang van Economie & Administratie en van Handel & Ondernemerschap (mbo) naar Economie (hbo) komt relatief veel uitval en switch voor.

Achtergrondkenmerken

In het eerder besproken onderzoek van het CBS uit 2017 werd gekeken naar verschillen in studiesucces tussen mbo-studenten met bepaalde achtergrondkenmerken. Hierin concludeert men, zoals gezegd, dat 47 procent van de mbo-gediplomeerden in het hbo na vijf jaar hun diploma heeft behaald. Dit percentage ligt lager voor studenten met een niet-westerse migratieachtergrond ondanks dat zij vaker doorstromen naar het hbo. Van de mbo-gediplomeerden met een niet-westerse achtergrond heeft slechts een derde na vijf jaar het diploma behaald. Onderzoek van ResearchNed wees uit dat studenten met een niet-westerse migratieachtergrond 75 procent meer kans hebben om uit te vallen of te switchen dan Nederlandse studenten.²² In de genoemde onderzoeken is ook een effect gevonden van sociaaleconomische achtergrond van mbo-gediplomeerden in het hbo. Een student met lager opgeleide ouders of ouders met een lager inkomen, heeft meer kans op uitval en switch. Hetzelfde gaat op voor schoolprestaties in het voortgezet onderwijs; hoe lager het gemiddelde eindexamencijfer, hoe hoger de kans op uitval.

2.5 De invloed van de (aantrekkende) arbeidsmarkt

Mbo-4 gediplomeerden komen al jong voor de keuze te staan om door te leren of te kiezen voor een baan. Om de ontwikkelingen in de doorstroom van deze groep afgestudeerden naar het hbo beter te kunnen begrijpen, is het daarom nodig deze in perspectief te plaatsen ten opzichte van de aantrekkingskracht van de arbeidsmarkt dat als voornaamste ‘alternatief’ voor doorstuderen mag worden gezien. Deze paragraaf gaat daarom dieper in op de arbeidsmarktpositie van mbo-4 gediplomeerden, waarbij aandacht wordt besteed aan doorstroommogelijkheden naar de arbeidsmarkt, kans op werk en de kwaliteit van het werk. Daarbij wordt ook ingegaan op verschillen in mbo-studierichtingen, leerwegen, persoonlijke kenmerken zoals geslacht en etnische herkomst en regionale bijzonderheden. Omdat mbo-gediplomeerden over het algemeen vrij jong zijn op het moment dat ze hun diploma halen en de arbeidsmarkt willen betreden, schenken we tevens aandacht aan de meer algemene karakteristieken van de arbeidsmarkt voor jongeren.

De positieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt werden na de wereldwijde financiële crisis (vanaf ca. september 2008-2012) de laatste jaren in sterke mate bepaald door de gunstige conjunctuur van de economie.²³ Zo is er vanaf 2013 sprake van een jaarlijkse daling in werkloosheid, een toenemend aantal vacatures (vanaf 2017 stabiel) en een groeiende beroepsbevolking (jaarlijks met 1% naar een totaal van 9 miljoen mensen in 2019).²⁴ Ten aanzien van de prognose van de Nederlandse arbeidsmarkt voor jongeren tot 2022 voorzien Fouarge et al.²⁵ goede perspectieven op werk tot 2022, hoewel er grote verschillen tussen niveau en richting zullen blijven bestaan. Hierbij ziet de SER als één van de opvallendste structurele bewegingen dat jongeren steeds vaker en steeds langer een tijdelijk contract hebben.²⁶ Tien jaar geleden had de meerderheid op 24-jarige leeftijd een vast dienstverband; nu is dit pas bij 27 jaar. Jongeren vonden in de jaren na 2013 relatief snel werk, vaak binnen half jaar, zeer vaak binnen een jaar; anderhalf jaar na het afstuderen heeft 95 procent een arbeidsrelatie.^{27,28,29}

23 UWV (2018). Arbeidsmarktprognose 2018-2019. UWV Arbeidsmarktinformatie-en advies. Amsterdam: UWV.

24 Fouarge, D., Künn, A., & Punt, D. (2017). De rol van arbeidsmarktinformatie in de opleidingskeuze van mbo'ers. Research Centre for Education and the Labour Market. ROA Reports, Nr. 009.

25 Fouarge, D., Bakens, J., Bijlsma, I., Dijkman, S., Peeters, T., Poulissen, D., Veth, J., Künn, A., & Montizaan, R. (2017). De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2022. Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt, Faculteit der Economische Wetenschappen. ROA Reports, Nr. 010

26 SER (2019). Hoge verwachtingen. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019. Verkenning 19/11.

27 Souren, M. (2015). Het werkende leven van twintigers. Den Haag: CBS.

28 Merens & Bucx, 2018. Werken aan de start. Den Haag: SCP.

29 Mooren, F. van der. (2015). Het dynamische leven van twintigers. Den Haag: CBS.

De werkgelegenheid voor jongeren (incl. mbo-gediplomeerden) is echter vaak en in relatief hoge mate gevoelig gebleken voor conjunctuurschommelingen. Dat wil zeggen dat het rooskleurige beeld van de aansluiting op de arbeidsmarkt van mbo-4 gediplomeerden over de tijdspanne tussen 2013 en 2020 zeer snel en bij uitstek kan veranderen als gevolg van (plotselinge) economische tegenslagen. Hiervan zijn de zeer recente effecten van de COVID-19-crisis een goed voorbeeld, waarbij volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek de werkloosheid onder jongeren tussen de 15 en 25 jaar de laatste maanden (april- juni 2020) het hardst gestegen is. Een vergelijkbaar scenario heeft zich voorgedaan tijdens de financiële crisis.³⁰ Als gevolg van de conjunctuurgevoeligheid van veel mbo-richtingen gingen tijdens deze recessie de arbeidsmarktkansen van mbo-afstudeerders ook als één van de eersten hard en snel achteruit. Het vinden van een baan verdubbelde in deze tijd tot wel een jaar voor Nederlandse jongeren en steeg tot soms wel drie jaar voor niet-westerse jongeren met een migratieachtergrond.

Volgens onderzoek van Meng, Huijgen en Ramaekers (2010) heeft bijna 33 procent van de mbo-gediplomeerden (n=3.200) van het schooljaar 2008-2009 zich destijds door deze economische situatie laten beïnvloeden bij de keuze tussen doorleren op het hbo of gaan werken.³¹ Bij twintig procent van hen was er sprake van een daadwerkelijke invloed op de uiteindelijke keuze voor een bepaalde vervolgopleiding. Daarbij heeft vijftien procent van de 2009-examinandi zich vooral in het kader van het toenmalige 'School Ex Programma' laten beïnvloeden door activiteiten en voorlichting van scholen. Uiteindelijk besloot twaalf procent alsnog om verder te leren en drie procent paste juist de voorkeur voor een bepaalde vervolgopleiding aan. Jongeren van niet-westerse afkomst stroomden in 2009 relatief vaker door naar een vervolgopleiding en met name naar een hbo-opleiding, jongeren uit de meer conjunctuurgevoelige sectoren economie, landbouw en techniek hebben zich bij de keuze voor een bepaalde vervolgopleiding meer door de economische situatie laten beïnvloeden dan jongeren uit minder gevoeligere sectoren zoals gezondheidszorg.

Deze resultaten laten met andere woorden zien dat a) voor een deel van de mbo-gediplomeerden de keuze van doorstuderen (op het hbo) of werken nog niet per definitie vaststaat (vergelijkbaar met de eerdere bevindingen in de Monitor beleidsmaatregelen 2017-2018,³² b) dat deze keuze door externen beïnvloedbaar is door middel van specifiek en gericht beleid zoals het School Ex Programma, coaching en/of andere voorlichting en c) dat in ieder geval een deel van de gediplomeerden deze keuze bewust laat afhangen van de economische situatie op het moment van afstuderen.

Het aantal mbo'ers dat jaarlijks afstudeert, is de afgelopen jaren stabiel en ligt ongeveer bij 70.000 per jaar.³³ De gediplomeerden bleken de laatste jaren erg gewild te zijn op de arbeidsmarkt en deze vraag onderstreept duidelijk het sterke arbeidsmarktgerichte karakter van het mbo (de zogeheten 'vocational drift')³⁴. Zo werd in 2019 in meer dan de helft van de online vacatures gevraagd naar vakmensen met een diploma op mbo-niveau; een stijging van zestien procent ten opzichte van 2013.³⁵

---

30 Wiltshagen, T., Peijen, R., Dekker, R., & Bekker, S. (2014). Het perspectief van jongeren op de Nederlandse arbeidsmarkt: Arbeidsmarktintrede, dienstverbandtransities, aansluiting vanuit het onderwijs. Universiteit van Tilburg.

31 Meng, C., Huijgen, T., & Ramaekers, G. (2010). MBO-diploma in tijden van crisis: Doorleren of werk zoeken? Maastricht: Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA).

32 Van Den Broek, A., K. Korte de, J. Cuppen, F. Wartenbergh, M. J. Bendig-Jacobs, and A. Hellegers. (2018). Monitor Beleidsmaatregelen 2017-2018. Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. <https://www.rijksoverheid.nl>.

33 Bisschop, P., Zwetsloot, J., Weel, B. ter., & van Kesteren, J. (2020). De overgang van het mbo naar de arbeidsmarkt. De positie van jongeren met een migratieachtergrond belicht. SEO Economisch Onderzoek.

34 Elffers, L. (2016). Kansrijke schoolloopbanen in en op weg naar het hbo. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.

35 Inspectie van het Onderwijs (2020). De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2020. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Vooral de vraag naar mbo-afgestudeerden met een IT-achtergrond of een opleiding gericht op de gezondheidszorg is sterk toegenomen.³⁶ Tegelijkertijd bestaan er echter ook grote verschillen tussen de arbeidsmarktposities van mbo-gediplomeerden.

In de sectoren Techniek en Zorg leveren op mbo-4 niveau de studierichtingen Verpleging en verzorging, Installatietechniek en Procestechneek het snelst een baan op. Daarentegen is met opleidingen in de richtingen Creatieve industrie en Handel, Economie en administratie minder makkelijk een baan te vinden, evenals richtingen binnen het domein Verzorging. Bij studierichtingen Schoonheids- en voetverzorging, Make up art, Dier en Mode & interieurindustrie duurt het relatief langer voordat afgestudeerden een passende baan vonden. Tot slot staat de vraag naar mbo-gediplomeerden onder druk voor banen met een hoog aandeel in routinematige taken als gevolg van recente technologische ontwikkelingen.³⁷ Daarnaast laten de twee leerwegen (bol en bbl) een verschillend arbeidsmarktperspectief zien.³⁸ Studenten van bbl-opleidingen zijn tijdens hun studie werkzaam bij een leerwerkbedrijf waarbij ze in de meeste gevallen na afronding van hun mbo-bbl-opleiding kunnen blijven werken bij het bedrijf. Hierdoor zijn de arbeidsmarktposities van gediplomeerden van bbl-opleidingen lastig vergelijkbaar met die van gediplomeerden van bol-opleidingen (bbl-studenten hebben een hogere werkkans dan bol-studenten).

Voor de bol-opleidingen hebben Markus en van Smoorenburg (2019) over de periode 2013-2017 een top vijf van mbo-studierichtingen met de beste arbeidsmarktpositie geïdentificeerd.³⁹ Mbo-4 gediplomeerden van Operationele techniek staan op de eerste plaats, gevolgd door Verpleging en verzorging. De top vijf met de gunstigste arbeidsmarktposities wordt verder ingevuld door gediplomeerden van de richtingen Scheepvaart, Engineering (technicus) en Assistenten gezondheidszorg. Deze vijf studierichtingen leiden op voor branches waar op dit moment sprake is van krapte op de arbeidsmarkt. Als gevolg hiervan kunnen gediplomeerden in deze richtingen makkelijker werk vinden in de eigen of verwante vakrichting en op een passend opleidingsniveau. De top vijf met de lastigste arbeidsmarktposities wordt ingevuld door mbo-4 gediplomeerden van de branches Sociaal-cultureel werker, Mode en kleding (presentatie), Detailhandel/ambulante handel, Toerisme, recreatie en reizen en tot slot Artiest (drama).

Zich richtend op de bbl-opleidingen hebben De Vries, Pleijers en Hartgers (2019) gekeken naar schoolverlaters van het schooljaar 2012-2013.⁴⁰ Specifieke aandacht ging naar de (arbeidsmarkt)-positie direct en vier jaar na schoolverlaten (in totaal ging het om 8.800 gediplomeerden op niveau 4 na 4 jaar). Op basis van deze groep concluderen de onderzoekers dat de meeste schoolverlaters vanuit mbo-bbl direct na afronding van de opleiding betaald werk hadden. Bbl-studenten kregen ook vaker een vast contract dan bol-studenten, waarschijnlijk omdat ze al veel langer aan het werk waren tijdens hun opleiding. Huijgen, Meng en Peeters (2019) vonden ook dat, na het afronden van de opleiding in schooljaar 2016-2017, maar liefst 97 procent van de mbo-bbl gediplomeerden van niveaus 3 en 4 zonder een werkloosheidsperiode direct een baan vonden.⁴¹ Daarnaast was het bruto-uurloon van mbo-bbl niveau 4 gediplomeerden 80 cent hoger dan dat van hbo-voltijd afgestudeerden, waarbij er wel rekening mee gehouden dient te worden dat mbo-bbl niveau 4 gediplomeerden vaak ouder zijn dan hbo-voltijd afgestudeerden. Verder werkte in 2018 zestig procent van de afgestudeerde bbl-studenten een jaar na afstuderen bij het zelfde bedrijf als waar de opleiding was gedaan.

36 Jobdigger (2020). Marktaandeel mbo sinds 2014. Arnhem: Jobdigger.

37 Bisschop, P., Zwetsloot, J., Weel, B. ter., & van Kesteren, J. (2020). De overgang van het mbo naar de arbeidsmarkt. De positie van jongeren met een migratieachtergrond belicht. SEO Economisch Onderzoek.

38 Het gaat om de beroepsbegeleidende leerweg (bbl; werken met meestal één dag in de week school) en de beroepsopleidende leerweg (bol; school met verschillende stages).

39 Markus, N., & van Smoorenburg, M. (2019). De arbeidsmarktpositie van mbo-schoolverlaters vergeleken.

40 Vries, R. de, Pleijers, A., & Hartgers, M. (2019). Mbo-schoolverlaters vanuit de bbl op de arbeidsmarkt. CBS Statistische Trends.

41 Huijgen, T., Meng, C., & Peeters, T. (2019). Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2018. Research Centre for Education and the Labour Market. ROA Fact Sheets, No. 006

Ze hebben vaker dan schoolverlaters van de bol vast werk en een voltijdbaan. Zo hadden in 2018 gediplomeerden van mbo-bol op alle niveaus een hogere werkloosheid dan gediplomeerden van mbo-bbl.⁴² Bovendien vinden bbl'ers de aansluiting tussen de gevolgde opleiding en huidige functie meestal voldoende of goed en zijn ze over het algemeen tevreden over de huidige functie.

Mbo-bbl-gediplomeerden hebben iets vaker een baan die qua niveau en richting bij de afgeronde opleiding past dan mbo-bol-gediplomeerden. Deze groep schoolverlaters maakt hiermee een goede start op de arbeidsmarkt. Dit is deels terug te voeren op de mensen die kiezen voor een bbl-opleiding. Ze zijn gemiddeld wat ouder en stromen vaker dan andere studenten vanuit een situatie van betaald werk in de opleiding. Maar ook jongere bbl'ers die vanuit vmbo of havo zijn ingestroomd, hebben vaker direct na schoolverlaten betaald werk dan hun leeftijdsgenoten die een bol-opleiding afmaakten. Tot slot laat onderzoek zien dat bbl-opleidingen in hoge mate bijdragen aan een hogere productiviteit door de ontwikkeling van meer kennis en vaardigheden bij de studenten, waardoor de arbeidsproductiviteit hoger ligt en de werkloosheid lager dan in een situatie zonder bbl-opleiding.^{43,44}

Van de gehele groep mbo-gediplomeerden die in 2018 het diploma haalde, heeft 79 procent een functie die qua niveau bij de afgeronde opleiding past, terwijl 70 procent van hen een functie heeft die qua richting bij hun afgeronde opleiding past.⁴¹ Daarnaast hebben mbo-4 gediplomeerden ten opzichte van de andere leerniveaus op het mbo de meeste kans op een baan een jaar na afstuderen (in 2017 92% en in 2018 bijna 96%); zij hebben gemiddeld ook het hoogste uurloon.^{45,46} Daarentegen hebben hbo-gediplomeerden weer hogere lonen dan mbo-gediplomeerden, wat het bovengenoemde argument om sneller te kiezen voor het beroepsleven als gevolg van stijgende salarissen zou kunnen tegenspreken. Tot slot blijkt uit onderzoek dat, hoewel 84 procent van de mbo'ers hun interesses (en prestige) mee laten wegen in hun opleidingskeuze, 44 procent ook carrièreperspectieven meeweegt. Deze laatste groep doet het beter op de arbeidsmarkt (Fouarge, D., Künn, A., & Punt, D. 2017).

Naast verschillende leerwegen zijn verder ook factoren als geslacht, leeftijd en culturele (migratie) achtergrond bepalend voor de arbeidsmarktpositie van de mbo-gediplomeerden. Ook kunnen regionale verschillen van invloed zijn op hoe de arbeidsmarktposities van mbo-4 gediplomeerden eruit zien. Zo is de kans op een baan voor mannen twee procent hoger op mbo-3 en 4 niveau vergeleken met vrouwen.⁴⁷ Dit verschil is vijf jaar na het behalen van het diploma alleen maar toegenomen. Hoewel vrouwen het tijdens hun studie vaak beter doen dan mannen (via hogere instroom, een beter aansluitend diploma, minder voortijdige uitval en een hoger diplomarendement), is die voorsprong niet altijd blijvend wanneer zij de overstap maken en zich op de arbeidsmarkt begeven.⁴⁸ Ook zijn kansen voor studenten met een migratieachtergrond lager dan voor studenten zonder migratie-achtergrond, zowel tijdens de studie als op de arbeidsmarkt.^{49,50} Onderzoek van de SER (2019) laat zien dat 33 procent van de mbo-studenten met een niet-westerse achtergrond, minimaal vier keer of vaker solliciteert voordat zij een stageplek hebben gevonden.⁵¹ Bij studenten zonder migratieachtergrond komt dat in veertien procent van de gevallen voor.

---

42 Zie voetnoot hierboven.

43 CPB (2018). Kosten en baten van de beroepsbegeleidende leerweg in het mbo. Den Haag: Centraal Planbureau (CPB).

44 Heyma, A., Donker van Heel, P., Ven, K van der, & de Ruig, L. (2019). De maatschappelijke kosten en baten van de beroepsbegeleidende leerweg. Amsterdam: SEO Economisch onderzoek.

45 Meng, C., & Bles, P. (2017). Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2016. Feiten en cijfers. Research Centre for Education and the Labour Market. ROA Fact Sheets, Nr. 002, Vol.. ROA-F-2017.

46 Bles, P., & Meng, C. (2018). Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2017. Research Centre for Education and the Labour Market. ROA Fact Sheets, Nr. 011, Vol.. ROA-F-2018.

47 Merens & Bucx, 2018. Werken aan de start. Den Haag: SCP.

48 Merens, A., Bucx, F., & Meng, C. (2017). Eerste treden op de arbeidsmarkt. SCP. ROA External Reports.

49 Bisschop, P., Zwetsloot, J., Weel, B. ter., & van Kesteren, J. (2020). De overgang van het mbo naar de arbeidsmarkt. De positie van jongeren met een migratieachtergrond belicht. SEO Economisch Onderzoek.

50 Werff, S. van der, Biesenbeek, C., Zwetsloot, J. (2018). De positie op de arbeidsmarkt van verschillende groepen personen met een niet-westerse migratieachtergrond. SEO-rapport. Faculteit Economie en Bedrijfskunde, SEO Economisch Onderzoek (ASE, FEB).

51 SER (2019). Hoge verwachtingen. Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019. Verkenning 19/11.

Een belangrijke constatering is die van Bisschop (2020) die op basis van onderzoek naar de overgang van mbo naar arbeidsmarkt vanaf 2006-2007 laat zien dat een groot deel van de achterstand te wijten is aan factoren die niet direct meetbaar zijn, zoals taal- en sollicitatievaardigheden, arbeidsmarkt-discriminatie of het hebben van het juiste netwerk. Deze onverklaarde achterstand varieert sterk en verandert mee met de conjunctuur; tijdens crisisjaren is de onverklaarbare achterstand groter. De werkgever heeft dan iets te kiezen, waardoor zoekgedrag, voorkeuren en arbeidsmarktdiscriminatie wellicht een prominentere rol spelen.

2.6 Conclusies

In deze kennissynthese hebben we aandacht besteed aan wat er al bekend is over studenten die een mbo-4-diploma halen en de keuzes die zij na diplomering maken. We hebben dit gedaan door 'de route' die de student kan afleggen naar het hbo in kaart te brengen. Bevindingen voor deze fasen zijn onderstaand samengevat:

<u>Instroom vmbo-mbo</u>	<u>Doorstroom mbo-hbo</u>
▪ Aandeel studenten dat een opleiding op niveau 4 volgt, stijgt als gevolg van de opwaartse druk in het vmbo ▪ Weinig bekend over de samenstelling van deze groep ▪ Studenten met een vooropleiding in het vmbo-k stromen (96%) het vaakst door naar het mbo	▪ Twee derde van de studenten weet wat ze na de opleiding kunnen gaan doen: in Media, Economie en Handel is dit aandeel relatief klein ▪ Positief effect van goede voorbereiding en begeleiding ▪ Oordeel over voorbereiding en begeleiding richting hbo of arbeidsmarkt verbetert ▪ Positief effect van volgen van keuzedelen op aansluiting ▪ Iets meer dan een derde van de studenten is positief over het aanbod en de inhoud van de keuzedelen in zijn algemeenheid; minst positief zijn economiestudenten ▪ Negatief effect van invoering leenstelsel ▪ Mbo-gediplomeerden uit minder draagkrachtige gezinnen laten financiële motieven zwaarder meewegen bij wel of niet doorstromen ▪ Mbo-studenten hebben een grotere weerstand tegen lenen dan studenten met havo of vwo ▪ Leenaversie is groter bij mbo-studenten met laagopgeleide ouders en ouders met een migratieachtergrond ▪ Mbo-studenten verwachten dat het hbo te moeilijk zal zijn (laag zelfvertrouwen bij mbo-studenten) ▪ Negatieve adviezen van ouders en docenten

Studiesucces in hbo

- Mbo-studenten hebben behoefte aan meer begeleiding op het hbo; meer behoefte aan contact met docenten, studieloopbaan-begeleiders, studieadviseurs en mentoren
- Begeleiding vanuit het hbo zou een belangrijke rol kunnen spelen in het voorkomen van uitval
- Zwaarte en de moeite met de overgang vaker een reden om uit te vallen
- Meer werken aan bevorderen van binding van mbo-studenten
- Belang van realistische informatievoorziening
- Studenten die uitvallen voelen zich minder thuis bij docenten, opleiding, medestudenten en instelling
- Studiesucces lager onder mbo-economie-geplomeerden, ondanks dat zij vaker doorstromen naar het hbo met name vanuit Economie & Administratie en van Handel & Ondernemerschap naar hbo-economie
- Rendement niet-westerse jongeren lager ondanks dat zij vaker doorstromen naar het hbo en kans op uitval 75% groter ten opzichte van Nederlandse studenten
- Jongeren met lager opgeleide ouders en ouders met lager inkomen hogere uitvalkans
- Lagere prestaties in mbo, hogere uitvalkans

(Aantrekkende) arbeidsmarkt

- De werkgelegenheid voor jongeren (inclusief mbo-4 gediplomeerden) is vaak en in relatief hoge mate gevoelig voor conjunctuurschommelingen.
- Zo'n 10 à 20% van de gediplomeerden laat de keuze om door te studeren op het hbo of te gaan werken bewust afhangen van de economische situatie op het moment van afstuderen.
- Mbo-4 gediplomeerden in de sectoren Verpleging en verzorging, Installatietechniek en Procestechneek hebben de beste baankansen. Mbo-4 gediplomeerden in de sectoren Creatieve industrie en Handel, Economie en administratie en Recreatie en toerisme de slechtste.
- Bbl-geplomeerden 3-4 vonden de laatste jaren vrijwel direct aansluitend een passende baan.
- Werkervaring als onderdeel van de studie (bbl) of door middel van een bijbaan en/of een betaalde stage lijkt bij te dragen aan een succesvolle start op de arbeidsmarkt.
- Kansverschillen tussen groepen op de arbeidsmarkt worden groter tijdens economische laagconjunctuur.
- Discussie over causaal effect tussen arbeidsmarkt en doorstroom naar het hbo moet met grote voorzichtigheid gevoerd worden. Arbeidsmarkt is een moeilijk definieerbaar en complex concept dat afhankelijk is van een groot aantal modererende en mediërende factoren.

3 Doorstroom naar hbo en arbeidsmarkt

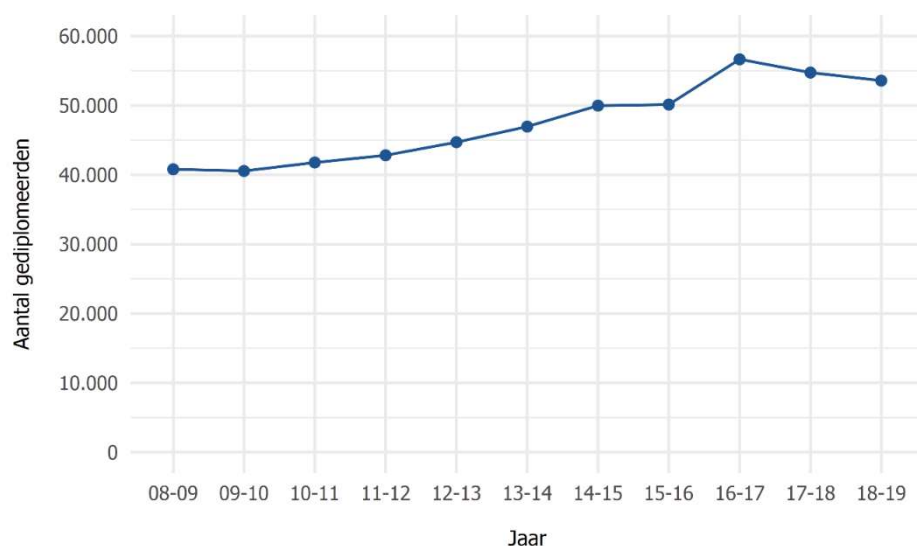
In onderstaand hoofdstuk wordt, op basis van gegevens van DUO en CBS, de uitstroom van mbo niveau 4 gediplomeerden geanalyseerd in paragraaf 3.1; om te begrijpen of een eventuele doorstroom van mbo'ers naar het hbo is veranderd dienen we ook te weten of de groep mbo-afgestudeerden is veranderd. Vervolgens wordt in paragraaf 3.2 voor deze studenten gekeken naar de keuze die ze maken na hun afstuderen. In paragraaf 3.3 zoomen we in op de rol van de arbeidsmarkt, waarbij we kijken naar hoe ontwikkelingen in de (aantrekkelijkheid van de) arbeidsmarkt het doorstromen naar het hbo kunnen beïnvloeden. Dit thema wordt in paragraaf 3.4 uitgewerkt door het berekenen van de verhouding tussen doorstroom en de stand van de arbeidsmarkt. Tot slot wordt in paragraaf 3.5 de invloed van alle kenmerken samen op het doorstromen naar het hbo getoetst in een overkoepelende analyse met verschillende multilevel regressie modellen.

Data en definities

De analyses zijn uitgevoerd op microdata die beschikbaar wordt gesteld door het CBS, het zogenaamde Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden (SSB). Verschillende overheidsinstanties, zoals DUO, leveren gegevens aan, die koppelbaar zijn met andere gegevensbestanden, zoals de Gemeentelijke Basis Administratie (GBA) en de Polisadministratie waarin gegevens staan over banen en lonen van werknemers bij Nederlandse bedrijven. Voor dit onderzoek is een selectie gemaakt op gediplomeerden op mbo bol niveau 4. De gegevens worden steeds beschreven per diplomacohort.

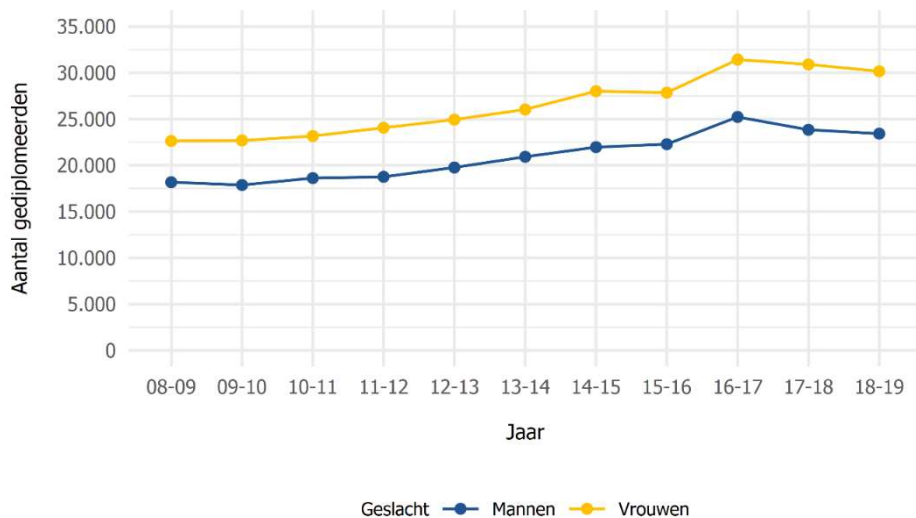
3.1 Verandering populatie

Het totaal aantal mbo niveau 4 gediplomeerden is gepresenteerd in figuur 3.1. Hierin is vanaf 2008-2009 (ruim 40.000 gediplomeerden) een geleidelijke stijging zichtbaar tot studiejaar 2014-2015 (naar bijna 50.000 gediplomeerden), waarna het één jaar stabiel blijft en vervolgens in 2016-2017 sterk toeneemt tot bijna 57.000 gediplomeerden. In de twee jaren hierna neemt het weer geleidelijk af; in 2018-2019 waren er zo'n 53.500 bol niveau-4 gediplomeerden (een stijging van 31 procent t.o.v. 2008-2009).

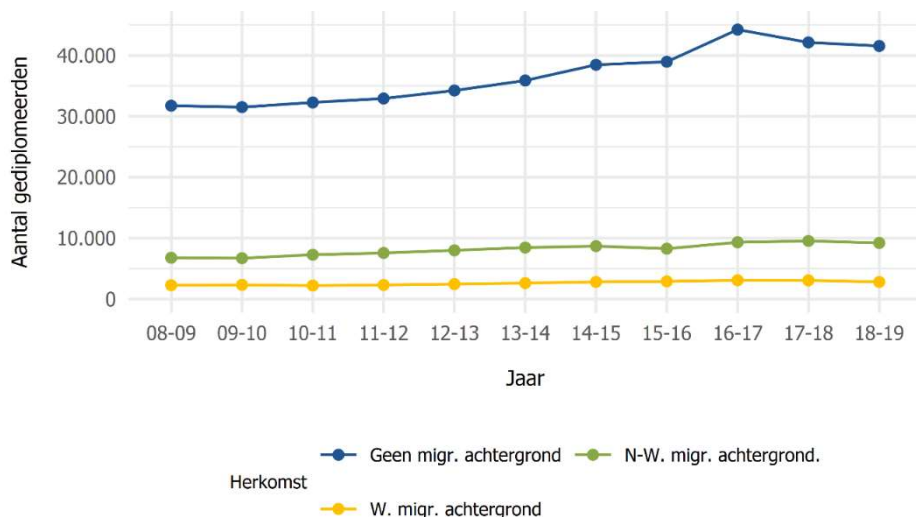
Figuur 3.1: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Het merendeel van de gediplomeerden is vrouw, zoals zichtbaar in figuur 3.2. De verhouding tussen mannen en vrouwen is stabiel; het percentage vrouwelijke gediplomeerden ligt jaarlijks rond de 55 à 56 procent.

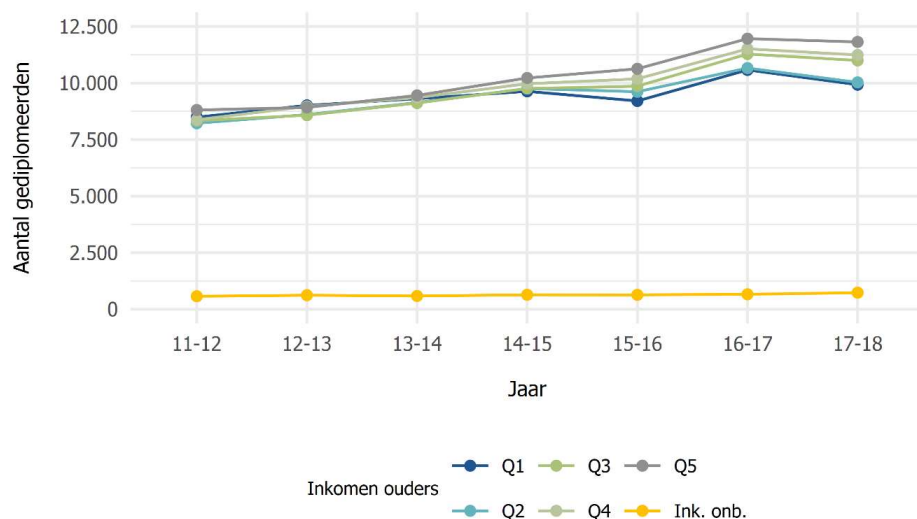
Figuur 3.2: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar geslacht (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Het aantal gediplomeerden naar migratieachtergrond is te zien in figuur 3.3. De aantallen studenten met een niet-westerse of westerse migratieachtergrond zijn stabiel over de jaren heen. Ook verhoudingsgewijs is er weinig veranderd; het aandeel studenten met een niet-westerse migratieachtergrond fluctueert jaarlijks tussen de 16,5 en 18,0 procent; voor studenten met een westerse migratieachtergrond gaat het om een kleiner verschil; dit fluctueert tussen 5,3 en 5,8 procent.

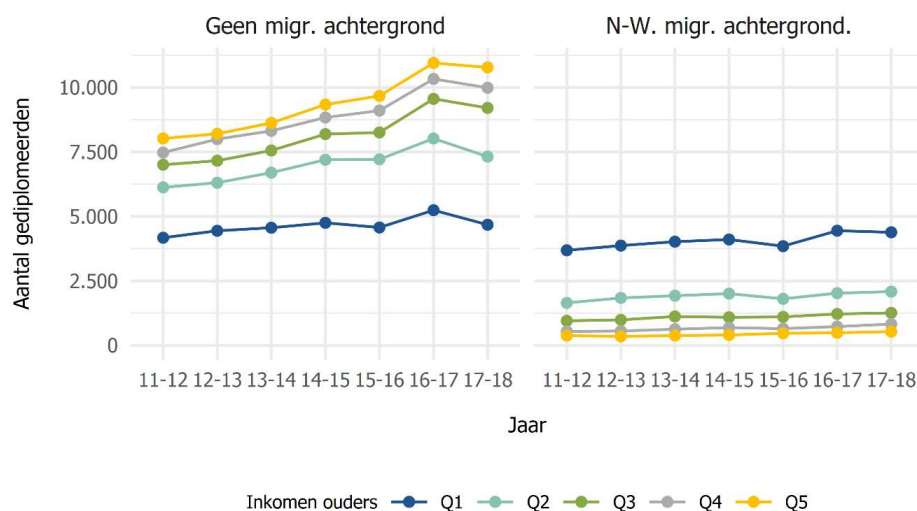
Figuur 3.3: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar migratieachtergrond (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Studenten zijn ingedeeld naar de hoogte van het inkomen van de ouders, zichtbaar in figuur 3.4, in vijf ongeveer even grote groepen. Q1 staat voor de groep studenten waarvan de ouders een inkomen hebben dat tot de laagste 20 procent van de inkomens behoort (het laagste inkomenskwintiel); Q5 staat voor de groep studenten waarvan de ouders een inkomen hebben dat tot de 20 procent hoogste inkomens behoort (het hoogste inkomenskwintiel).

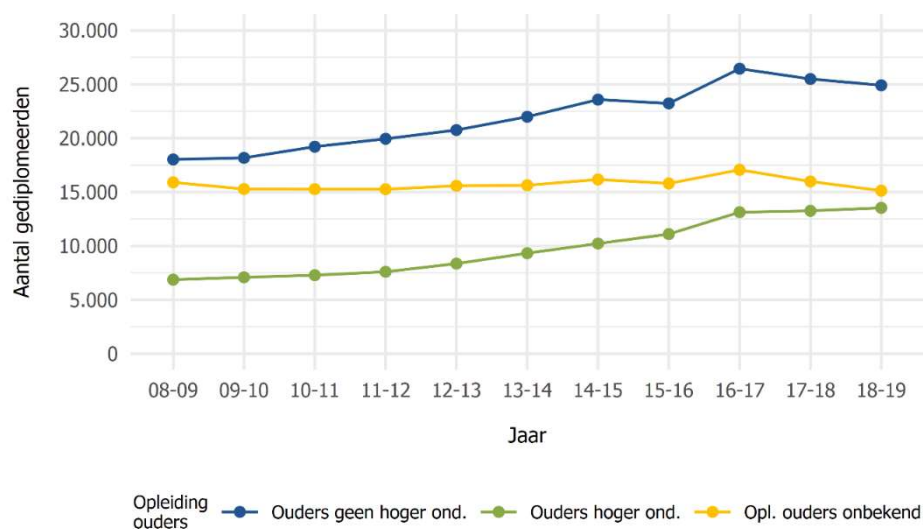
Figuur 3.4: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar inkomensniveau van de ouders (geen gegevens beschikbaar voor periode voor 2011/2012) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Het inkomen van de ouders en de migratieachtergrond is gecombineerd in figuur 3.5. Dit laat een duidelijk verschil zien; voor de studenten zonder migratieachtergrond zijn er relatief weinig studenten afkomstig uit het laagste inkomenskwintiel (zo'n 12%); voor studenten met een niet-westerse migratieachtergrond zijn juist verreweg de meeste studenten afkomstig uit het laagste inkomenskwintiel (zo'n 50%). Deze verhoudingen zijn stabiel over de tijd.

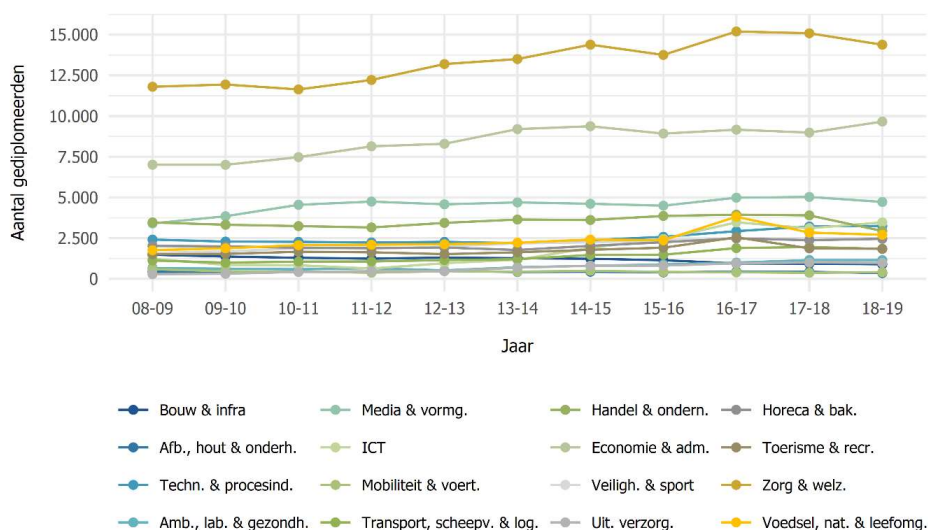
Figuur 3.5: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar inkomensniveau van de ouders en migratieachtergrond (geen gegevens beschikbaar voor periode voor 2011/2012; westerse migratieachtergrond niet getoond) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

In figuur 3.6 is het aantal gediplomeerden ingedeeld in het hoogst behaalde opleidingsniveau van de ouders. Dit gegeven is voor een aanzienlijk deel onbekend, maar de onbekendheid neemt af doordat er betere registraties zijn voor ouders van latere mbo-studenten (het aandeel onbekenden is afgenomen van 39 procent voor cohort 2008-2009 tot 28 procent voor cohort 2018-2019). Dit wordt met name zichtbaar in het aantal studenten met hoger opgeleide ouders; dit neemt jaarlijks toe. Het aandeel studenten met ouders zonder opleiding in het hoger onderwijs ligt jaarlijks rond zo'n 46 procent.

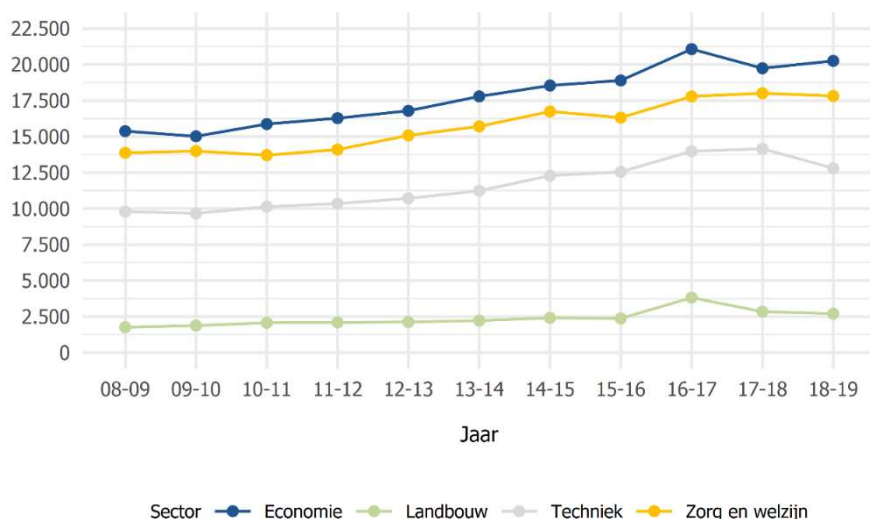
Figuur 3.6: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar opleidingsniveau van de ouders (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Het totaal aantal gediplomeerden naar opleidingsdomein is weergegeven in figuur 3.7. De grootste domeinen zijn Zorg en welzijn, Economie en administratie, Media en vormgeving en Handel en ondernemerschap. Binnen dit laatste domein heeft de grootste verandering plaatsgevonden; het aandeel van de studenten in dit domein is gedaald van negen tot vijf procent in de periode 2008/2009-2018/2019. Binnen de andere domeinen gaat het om veranderingen in dezelfde periode van maximaal twee procentpunt.

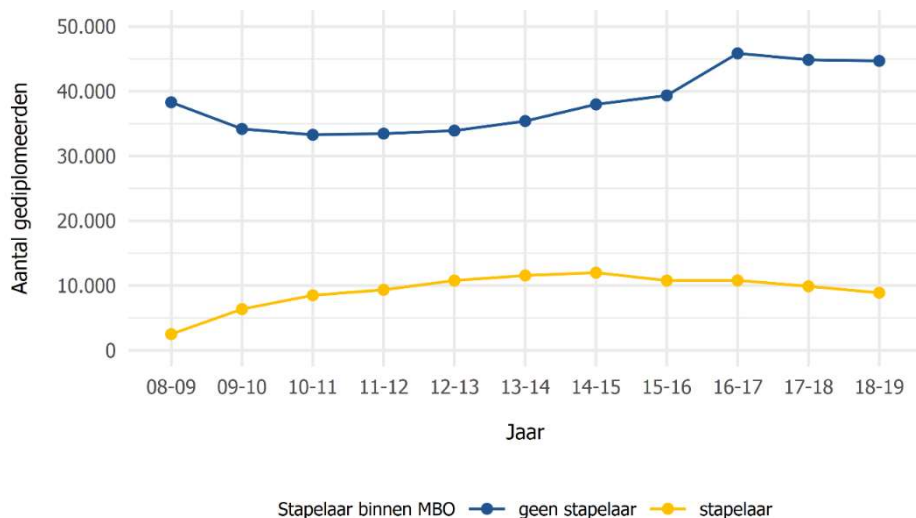
Figuur 3.7: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar opleidingsdomein (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

De aantallen gediplomeerden per sector zijn zichtbaar in figuur 3.8. Hierin is weinig verschil zichtbaar; de verhoudingen zijn in 2018-2019 nagenoeg hetzelfde als in de jaren ervoor.

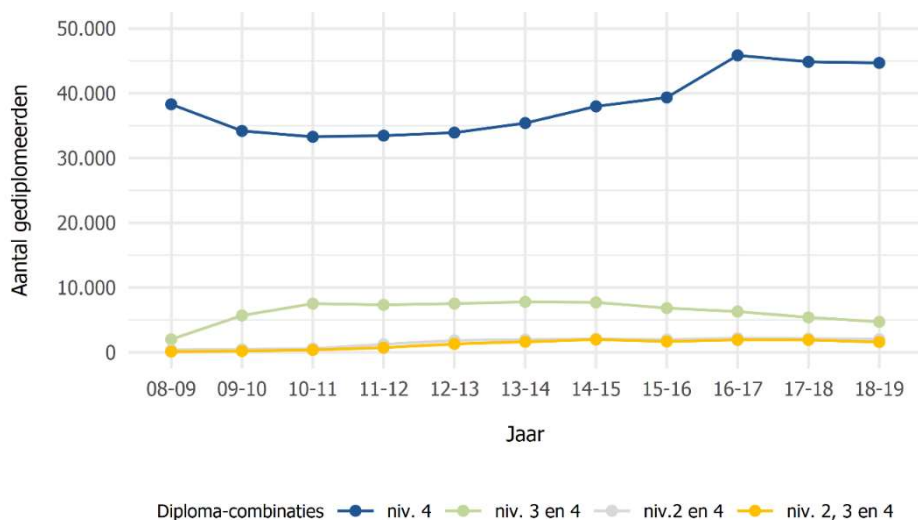
Figuur 3.8: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar sector (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Het aantal stapelaars is gepresenteerd in Figuur 3.9. De eerste jaren moeten hierbij met zorg worden geïnterpreteerd; mbo diplomagegevens zijn slechts beschikbaar vanaf 2006; wie voor die tijd een mbo-diploma heeft behaald komt daarom niet in de data voor als zijnde stapelaar. Wel wordt duidelijk dat dit aantal gedaald is na 2014-2015; dit is in de periode 2014-2015 gedaald met zo'n zeven procentpunt, van 24 naar 17 procent; mogelijk is dit veroorzaakt door de invoering van de cascadebesteding.

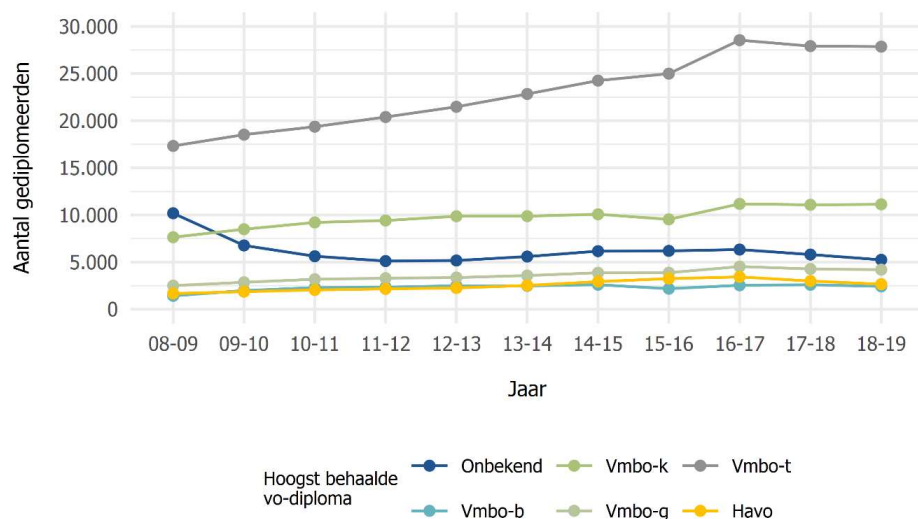
Figuur 3.9: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar stapelen (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

In figuur 3.10 is weergegeven welke diploma's deze stapelaars hebben behaald. Hierbij is een selectie gemaakt op de meest voorkomende diploma-combinaties. Te zien is dat de combinatie 3 en 4 het meest voorkomt (meer dan de helft van alle stapelaars); gevolgd door studenten met een diploma op niveau 2 en 4 en op 2, 3 en 4 (respectievelijk 23 en 18 procent van de stapelaars in 2018-2019). Dit is een aanzienlijke verandering ten opzichte van 2010-2011 toen bijna 90 procent van de stapelaars een diploma had op niveau 3 en 4; mogelijk had deze groep ook al een diploma op niveau 2 behaald, maar dit betekent nog steeds dat de combinatie niveau 2/4 vaker is voorgekomen (al zijn het nog steeds beperkte aantallen met ruim 2.000 stapelaars met een diploma op niveau 2 en 4).

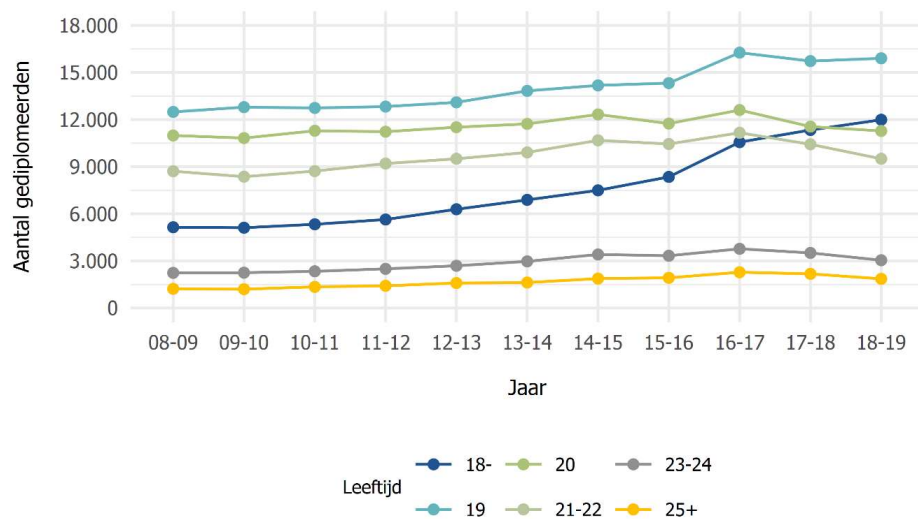
Figuur 3.10: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar behaalde mbo-diploma's (selectie op meest voorkomende diploma-combinaties) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Het aantal gediplomeerden naar het behaalde vmbo-diploma is zichtbaar in figuur 3.11. Ook hier geldt het probleem dat er minder vo-diplomaregistraties zijn voor de eerste 2 diploma-cohorten waardoor het aantal met een onbekend diploma groter is; vanaf 2010-2011 stabiliseert het aantal studenten met een onbekend voortgezet onderwijs-diploma. Ten opzichte van dit jaar (2010-2011) is er verhoudingsgewijs weinig veranderd in de samenstelling; het aandeel studenten met een basisberoepsgerichte en gemengde leerweg-diploma is procentueel even groot; voor kaderberoepsgericht gaat het om een daling van één procentpunt. Het aandeel met een vmbo-t diploma is juist met vier procentpunt toegenomen in de periode 2010/2011-2018/2019.

Figuur 3.11: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar behaald voortgezet onderwijs-diploma (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

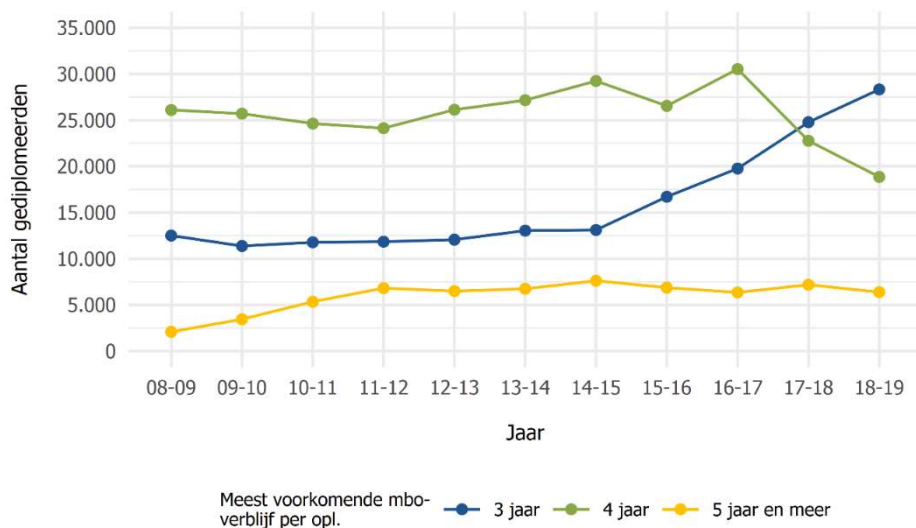
In figuur 3.12 is duidelijk te zien dat de groep mbo-gediplomeerden van 18 jaar of jonger (ten tijde van het diplomajaar) sterk is toegenomen in de laatste vier jaar. De aantallen (en aandelen) van oudere studenten zijn juist afgenomen.

Figuur 3.12: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar leeftijd (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

In figuur 3.13 zijn studenten ingedeeld in de meest voorkomende mbo-verblijfsduur. Voor de opleidingsduur bestaat geen centraal register, daarom kijken we per diplomacohort wat de meest voorkomende verblijfsduur is. Dit is ingedeeld in 3, 4 en 5 jaar of meer. Per opleiding en instelling is, voor de niet-stapelaars, gekeken naar de periode tussen instroom en afstuderen. Naast verschil in de opleidingsduur kan dit ook variëren door verschil in studieovertraging (wat het geval is voor de niet-stapelende studenten die 5 jaar of langer studeren; mbo bol 4 opleidingen zijn 3 of 4 jaar).

Als onderdeel van de wet Doelmatige Leerwegen is vanaf studiejaar 2014-2015 de maximale opleidingsduur voor een niveau 4 opleiding drie jaar; voor een beperkt aantal opleidingen is een uitzondering gemaakt en bestaat de opleidingsduur uit 4 jaar⁵². De toename van opleidingen van 3 jaar is te zien in de figuur; in het laatste meetjaar zijn de meeste studenten afkomstig uit een dergelijke opleiding.

Figuur 3.13: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar meest voorkomende mbo-verblijfsduur (berekend op niet-stapelaars, per brin/crebo-combinatie) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

3.2 Doorstroom gediplomeerden

Wat gediplomeerden gaan doen na hun afstuderen staat in onderstaande paragraaf centraal. Dit bekijken we eerst voor de totale groep, waarna er uitsplitsingen worden gemaakt naar de eerder bekeken (achtergrond)kenmerken van de student, zoals de studieachtergrond.

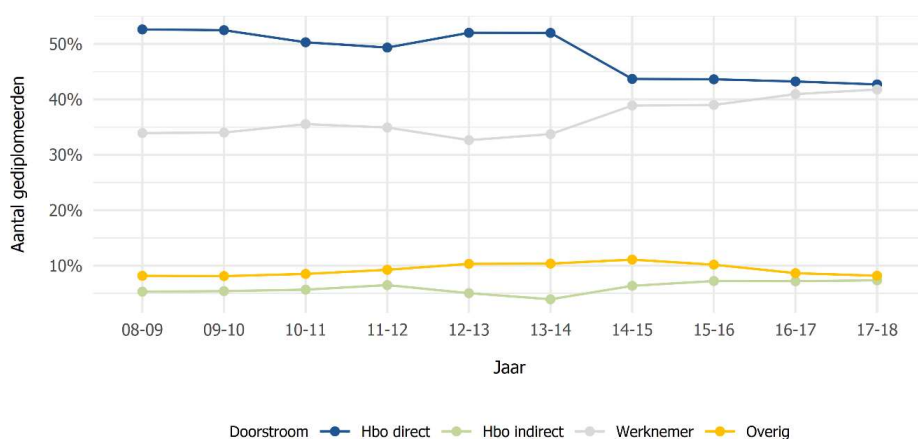
In Figuur 3.14 en Figuur 3.15 is per diplomacohort de bestemming weergegeven, waarbij onderscheid wordt gemaakt naar direct doorstromen naar het hbo⁵³, indirect doorstromen (met 1 tussenjaar) naar het hbo, werknemer zijn (met meer dan 12 uur werk per week), of overige bestemmingen (zoals het ontvangen van een uitkering of niet in de registers voorkomen).

De directe doorstroom is vrij stabiel in de periode tot 2013-2014 (ca. 52%), waarna het daalt voor cohort 2014-2015 (naar 44%). In de periode hierna neemt het jaarlijks nog licht af tot het laatste meetjaar 2018-2019 (42%). De doorstroom naar de arbeidsmarkt neemt juist toe, waarbij de grootste toename te zien is in het jaar 2014-2015; deze gediplomeerden konden niet meer instromen in het hoger onderwijs met het oude studiefinancieringsstelsel. De indirecte doorstroom naar het hbo ligt in de periode na invoering van het leenstelsel juist hoger (jaarlijks 7% t.o.v. eerder 5 à 6%). Voor de gecombineerde directe en indirecte instroom, te zien in Figuur 3.15, is er hierdoor geen daling zichtbaar in de periode na invoering van het leenstelsel (met als kanttekening dat dit gegeven voor 2018-2019 nog niet bekend is voor de indirecte doorstroom, maar wel duidelijk is dat de directe doorstroom gedaald is met 0,9 ppnt.). Door de toename van het aantal mbo-gediplomeerden ligt het aantal mbo-doorstromers overigens in 2018-2019 met zo'n 22.400 directe doorstromers dan in 2008-2009, toen er zo'n 21.500 directe doorstromers waren.

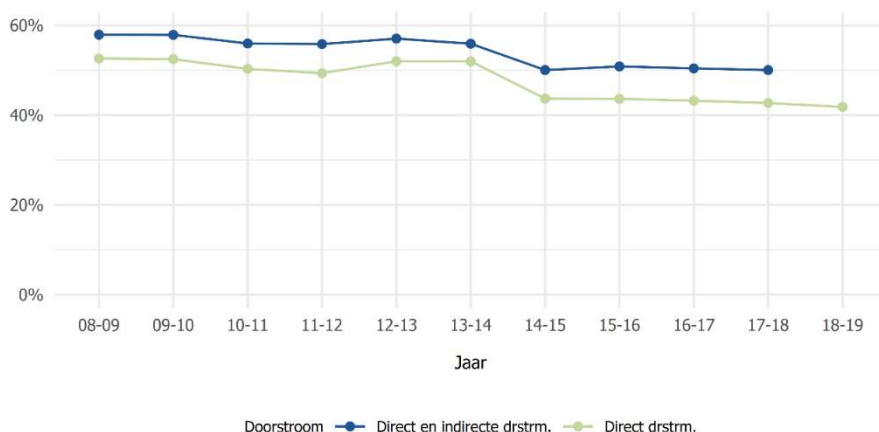
⁵² Zie <https://www.s-bb.nl/onderwijs/kwalificeren-en-examineren/themas-rond-kwalificeren-en-examineren/studieduur-mbo>

⁵³ Dit is inclusief doorstroom naar de associate degree. Binnen de groep doorstromers neemt dit aantal toe van bijna 400 studenten in 2008-2009 naar ruim 1.900 studenten in 2018/2019. Dit aantal neemt vooral toe voor cohort 2016-2017 en later.

De invoering van het leenstelsel gebeurde gelijktijdig met de invoering van de toelatingstoetsen voor de pabo. Dit heeft met name bij mbo-studenten geleid tot een afname van instroom in het hbo. In 2015-2016 waren er 1.300 minder nieuwe pabo-studenten met een mbo-opleiding (van Casteren, Cuppen, Lodewick & Termorshuizen, 2019). Het verschil tussen diplomacohort 2013-2014 en 2014-2015 in het aantal gediplomeerden dat direct doorstroomt is zo'n 2.600. Op basis hiervan zou men kunnen zeggen dat dit verschil voor een groot deel door invoering van de pabo-toelatingseisen komt. Echter; het is aannemelijk dat een deel van de studenten die afzag van een pabo-opleiding wel aan een andere hbo-opleiding is begonnen; daarbij geldt dat de mbo-instroom in de pabo langzaamaan weer is toegenomen met 500 instromers meer in 2018-2019 t.o.v. 2015-2016. Ook gaat het hier om de instromers in de pabo vanuit mbo; het is echter niet aannemelijk dat dit allemaal studenten zijn die direct doorstromen, maar deels ook studenten zijn geweest die eerder een mbo-diploma hebben behaald. Hoewel we dus niet kunnen uitsluiten dat de invoering van de pabo-toelatingseisen heeft bijgedragen aan een daling van de algehele doorstroom, kan die niet de gehele daling verklaren die plaats vond in 2015-2016 (dus voor mbo-gediplomeerden 2014-2015).

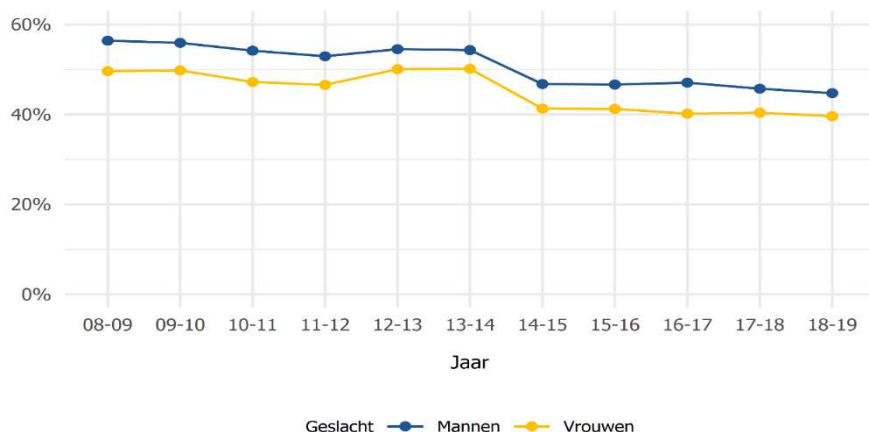
Figuur 3.14: Doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden in procenten (excl. 2018-2019; geen gegevens voor indirecte doorstroom en al dan niet werk) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Figuur 3.15: Doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden in procenten: directe en indirecte doorstroom (excl. 2018-2019; geen gegevens voor indirecte doorstroom en al dan niet werk hebben) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

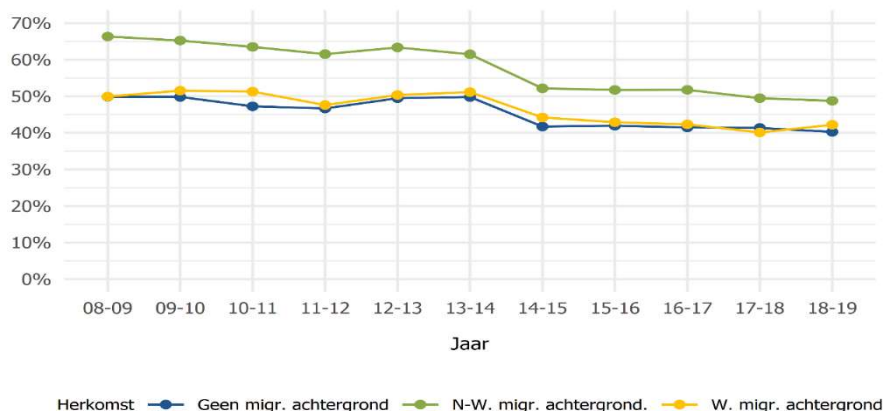
Uit figuur 3.14 blijkt dus dat de doorstroom naar hbo en naar de arbeidsmarkt duidelijk gerelateerd zijn; een stijging van de doorstroom naar het hbo gaat gepaard met een daling van de doorstroom naar de arbeidsmarkt en vice versa. Daarom kijken we in het verdere verloop van deze paragraaf naar de directe doorstroom, waarbij we dus kunnen veronderstellen dat een stijging in de directe doorstroom met name ten koste gaat van de doorstroom naar de arbeidsmarkt (en in mindere mate van de indirecte doorstroom).

Eerder zagen we dat het aandeel vrouwen stabiel is. Ook wat betreft het doorstromen naar het hbo volgen mannen en vrouwen dezelfde trend, zie figuur 3.16. Wel wordt duidelijk dat mannen juist vaker doorstromen naar het hbo. Dit verschil is iets kleiner geworden gedurende de onderzochte periode (5 pp. in 2018-2019 t.o.v. 6 pp. in 2008-2009).

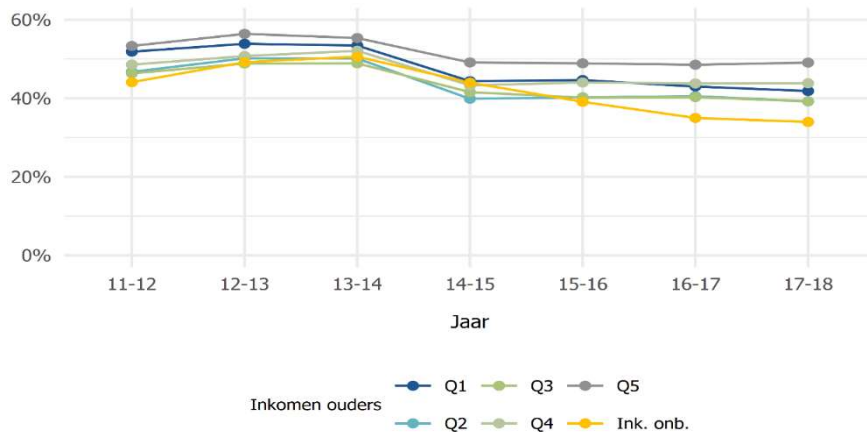
Figuur 3.16: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar geslacht (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Ook voor de migratieachtergrond zijn er duidelijke verschillen; zoals te zien is in figuur 3.17, stroomt de groep studenten met een niet-westerse migratieachtergrond vaker door naar het hbo. Dit verschil is wel kleiner geworden in de periode 2008/2009-2018/2019 doordat studenten met een niet-westerse migratieachtergrond minder zijn doorgestroomd; in 2008-2009 ging het om ruim 66 procent voor studenten met een niet-westerse migratieachtergrond en 50% voor studenten zonder migratieachtergrond; in 2018-2019 lag dit respectievelijk op 49 en 40 procent. Het verschil in procentpunten is daarmee resp. zeventien en tien procent voor studenten met een niet-westerse migratieachtergrond en studenten zonder migratieachtergrond.

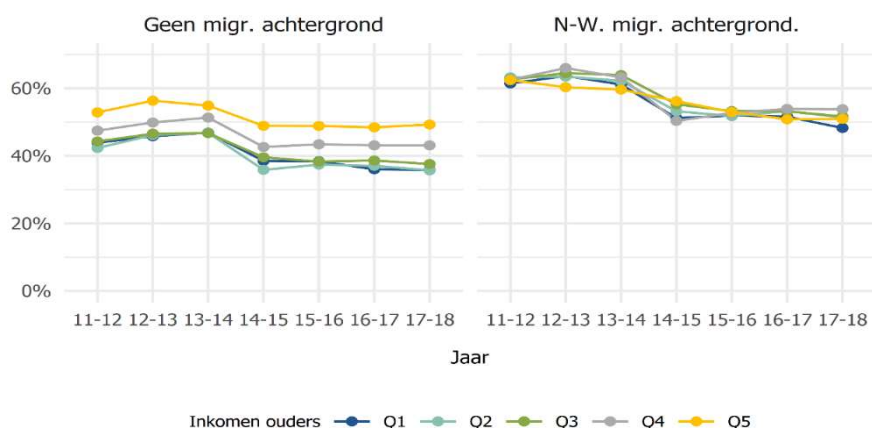
Figuur 3.17: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar migratieachtergrond (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

De verschillen in inkomensgroepen zijn te zien in figuur 3.18. In de jaren voor de invoering van het leenstelsel was de instroom het hoogst voor studenten afkomstig uit de hoogste en laagste inkomens (Q1 en Q5); in het jaar 2014-2015 is dit echter sterker gedaald voor studenten afkomstig uit de laagste inkomensgroep; studenten uit het hoogste inkomenskintiel zijn juist het minst gedaald. Ten opzichte van 2010-2011 bedraagt het verschil voor studenten uit Q1 in 2017-2018 tien procentpunt, t.o.v. zeven procentpunt voor Q2 en Q3 en resp. 5 en 4 procentpunt voor Q4 en Q5.

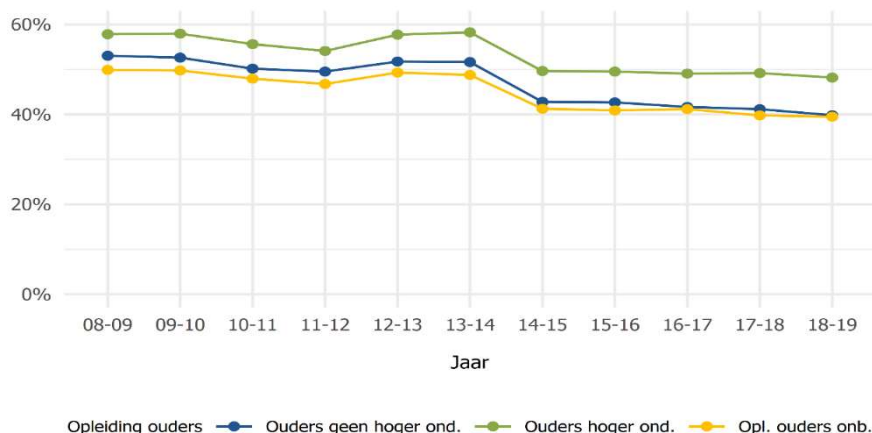
Figuur 3.18: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar inkomen ouders (onbekend voor 2018-2019) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

In figuur 3.19 is de directe doorstroom weergegeven naar inkomensgroepen in combinatie met de migratieachtergrond. Door deze splitsing wordt duidelijk dat de hogere doorstroom voor studenten uit Q1 voornamelijk komt door het grotere aandeel studenten met een niet-westerse migratie-achtergrond; voor studenten zonder migratieachtergrond ligt de doorstroom voor deze inkomensgroep juist lager en ligt die duidelijk hoger voor de bovenste twee inkomensgroepen. Voor studenten met een niet-westerse migratieachtergrond zijn de verschillen tussen de inkomensgroepen vele malen kleiner en kan men niet spreken van een duidelijk inkomenseffect; het jaarlijkse verschil tussen de 5 inkomensgroepen bedraagt maximaal 6 procentpunt bij studenten met een niet-westerse migratieachtergrond t.o.v. 14 procentpunt bij studenten zonder migratieachtergrond.

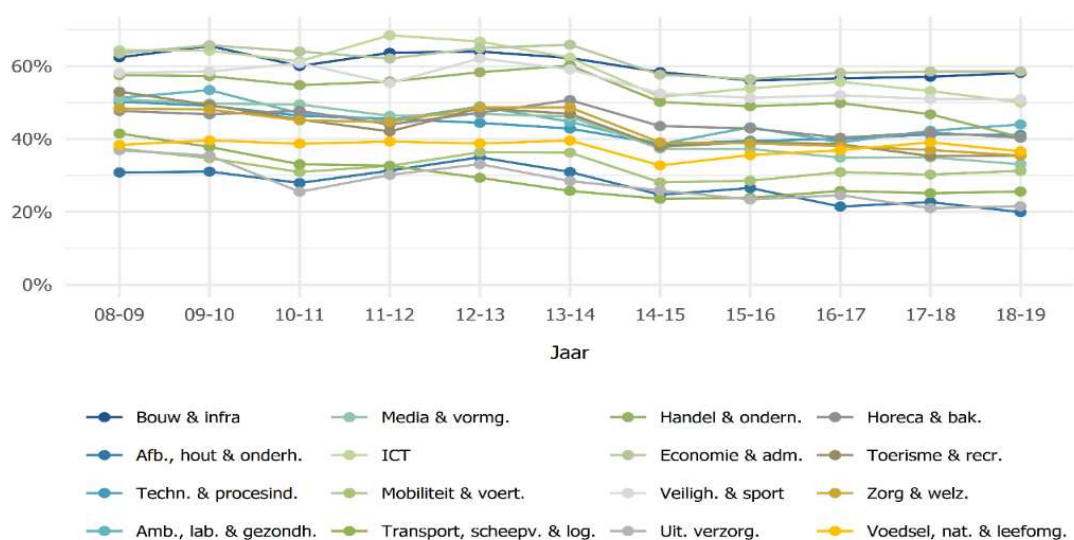
Figuur 3.19: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar migratieachtergrond en inkomensniveau van de ouders (onbekend voor 2018-2019; studenten met westerse migratieachtergrond niet weergegeven) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

De doorstroom naar opleidingsniveau van de ouders is weergegeven in Figuur 3.20. Studenten met hoger opgeleide ouders stromen duidelijk vaker door naar het hbo, zo blijkt en dit verschil is geleidelijk groter geworden over de tijd (dit verschil met studenten met ouders die niet hoger onderwijs hebben gevolgd bedroeg in 2008-2009 5 procentpunt; in 2018-2019 8 procentpunt).

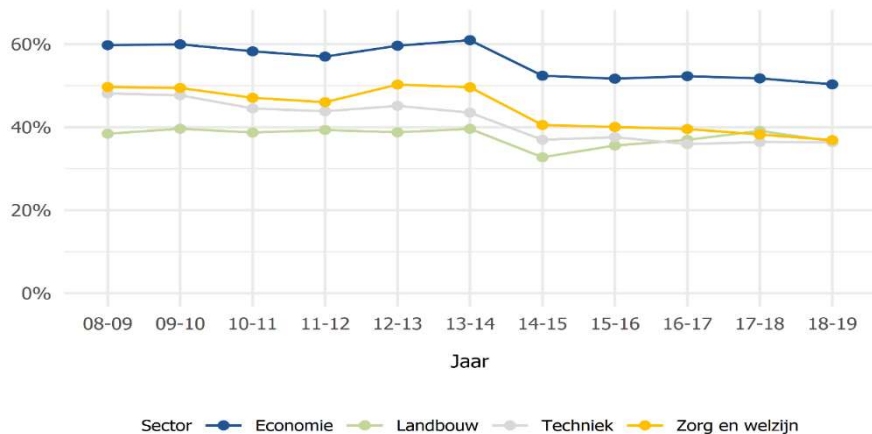
Figuur 3.20: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar hoogst behaalde opleidingsniveau van de ouders (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

De verschillen naar domein zijn aanzienlijk, zo is te zien in Figuur 3.21. Zo zijn er domeinen waar de doorstroom rond de 60 procent of hoger ligt en zijn er juist domeinen waarbij in de laatste jaren slechts 20 procent van de studenten doorstroomt. Domeinen met een hoge doorstroom zijn o.a. Economie en administratie, Bouw en infra en Informatie en communicatietechnologie. Domeinen met juist een lage doorstroom zijn Afbouw, hout en onderhoud, Uiterlijke verzorging en Transport, scheepvaart en logistiek. Ook de ontwikkelingen verschillen aanzienlijk; bij Media en vormgeving en Toerisme en recreatie is de doorstroom bijvoorbeeld met 18 procentpunten afgenomen; bij Voedsel, natuur en leefomgeving en Bouw en infra juist toegenomen met respectievelijk 2 en 4 procentpunt.

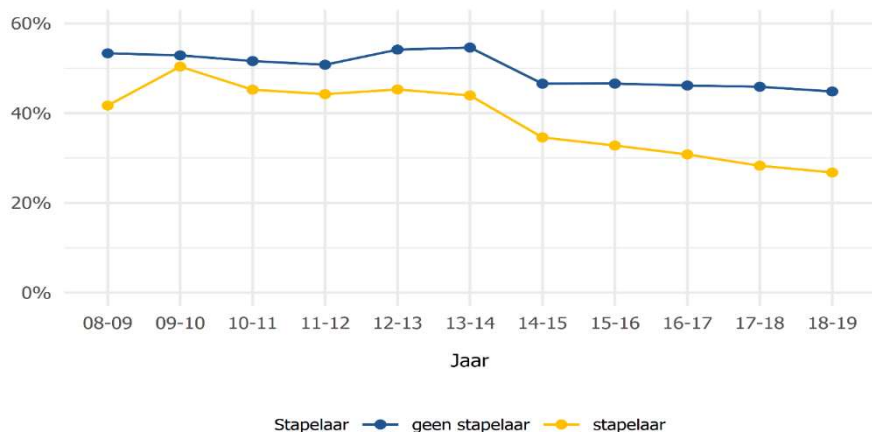
Figuur 3.21: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar opleidingsdomein (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

De bovenstaande verschillen vertalen zich ook in het beeld naar sector, hoewel dus al duidelijk werd dat er binnen een sector sterke verschillen kunnen zijn (zoals in het geval van de sector techniek met Bouw en infra en Afbouw, hout en onderhoud). Voor de sectoren valt te zien, in Figuur 3.22, dat de afname minder groot is voor de sectoren Economie en Landbouw. De overige sectoren zijn dichter bij elkaar komen liggen; de doorstroom naar hbo bedroeg in 2018-2019 voor Zorg en welzijn, Techniek en Landbouw 37 procent (t.o.v. 50% bij Economie).

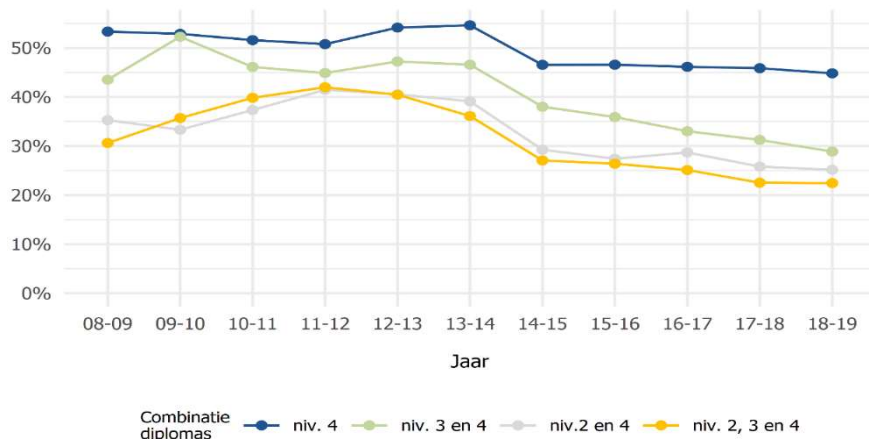
Figuur 3.22: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar sector (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Uit figuur 3.23 wordt duidelijk dat de afname bij het doorstromen naar hbo aanzienlijk sterker is voor stapelaars. Vanaf 2011-2012 is dit geleidelijk uit elkaar gaan lopen: het verschil bedroeg toen zo'n zes procent; in 2018-2019 is dit verschil opgelopen tot achttien procent.

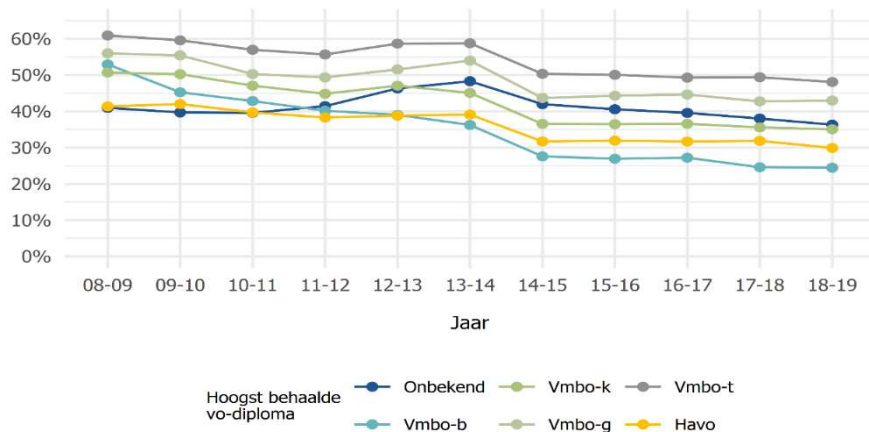
Figuur 3.23: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar stapelen binnen het mbo (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Wanneer we dit uitsplitsen naar behaalde mbo-diploma's zien we een zelfde beweging binnen de groep stapelaars, zie figuur 3.24. Te zien is ook dat de groep studenten met een diploma op niveau 3 en 4 van de stapelaars het vaakst doorstromen, het verschil tussen studenten met niveau 2/3/4 en 2/4 is kleiner.

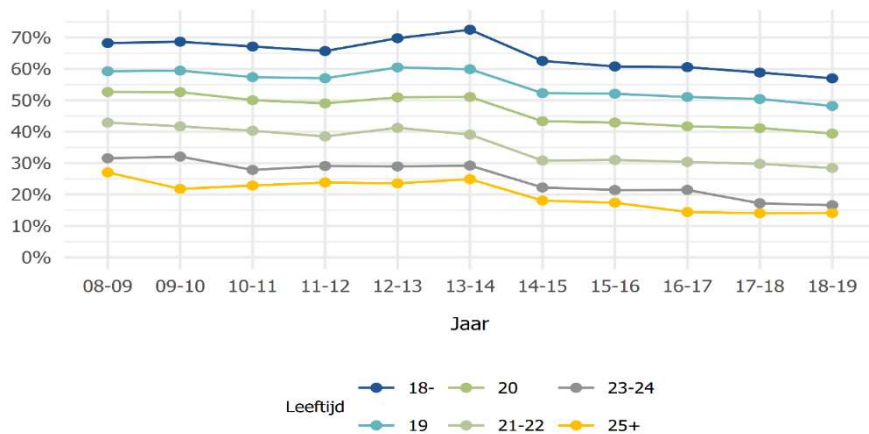
Figuur 3.24: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar combinatie van behaalde mbo-diploma's (selectie op meest voorkomende combinaties) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Ook de doorstroom per hoogst behaald vo-diploma laat dezelfde dalende trend zien. Te zien is dat de doorstroom afneemt naarmate het hoogst behaalde vmbo-diploma lager is. Dit hangt deels samen met het feit dat gediplomeerden met lagere vo-diploma's vaker stapelaars zijn. De studenten die via de havo op het mbo zijn gekomen stromen relatief ook weinig door naar het hbo.

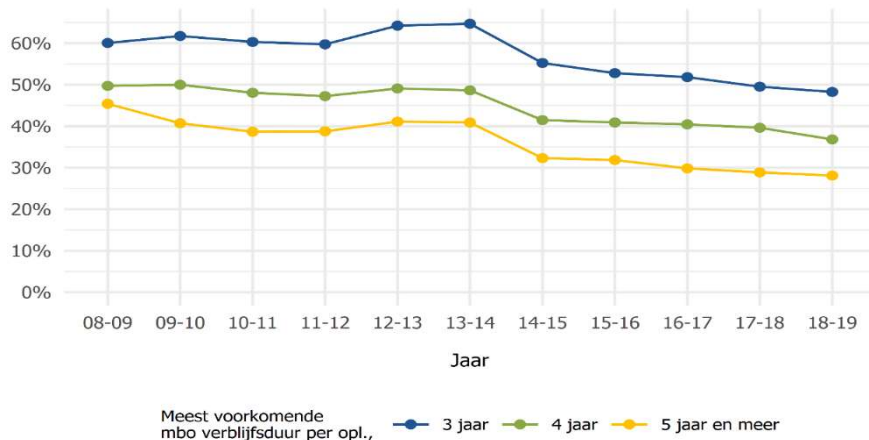
Figuur 3.25: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar hoogst behaalde vo-diploma (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

De kans op doorstromen hangt duidelijk samen met de leeftijd van de student; hoe ouder de student, hoe kleiner de kans dat deze doorstroomt. De trend is echter wel voor alle leeftijdsgroepen dezelfde; de onderlinge verschillen zijn nauwelijks veranderd, zo is te zien in figuur 3.26.

Figuur 3.26: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar leeftijd (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

Eerder zagen we dat het aantal studenten dat in een driejarige opleiding zit sterk is toegenomen. Wanneer we naar de doorstroom binnen deze groepen kijken is er weinig verschil te zien in de ontwikkeling van de doorstroom per groep. Wel wordt duidelijk dat studenten uit driejarige opleidingen vaker doorstromen t.o.v. vierjarige opleidingen en vijfjarige opleidingen. Deels zal dit komen door het feit dat juist de opleidingen met meer studievertraging ook tot de vierjarige opleidingen worden gerekend. Deze ruis is echter constant. De stijging van het aantal studenten in een driejarige opleiding werd wel duidelijk; het lijkt er daarom niet op dat de verkorting van de opleidingsduur die plaatsvond na 2014-2015 heeft geleid tot minder doorstroom naar het hbo.

Figuur 3.27: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar meest voorkomende mbo-verblijf (berekend op niet-stapelaars, per brin/crebo-combinatie) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)

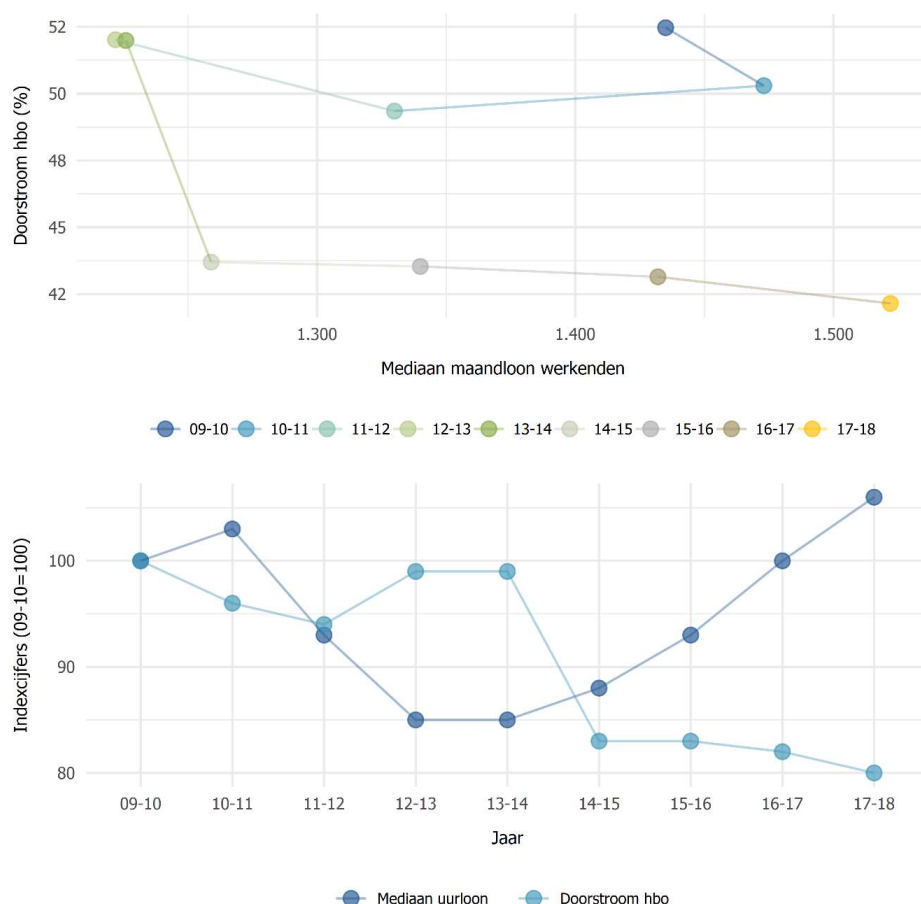
3.3 De rol van de arbeidsmarkt

Dat de doorstroom naar het hbo per domein sterk verschilt bleek uit figuur 3.21. Hoe de doorstroom naar het hbo en naar de arbeidsmarkt samenhangen bekijken we in onderstaande paragraaf. De grondgedachte is dat de doorstroom naar de arbeidsmarkt aantrekkelijker wordt naarmate de arbeidsmarkt aantrekt; bij laagconjunctuur is het moeilijker om de arbeidsmarkt te betreden en zal de doorstroom naar het hbo groter zijn.

Om de conjunctuur per domein te analyseren hebben we gekeken naar het mediaan maandloon voor gediplomeerden die de arbeidsmarkt opgingen na hun afstuderen (per domein en diplomacohort)⁵⁴. In onderstaande figuur, in het bovenste gedeelte is voor het totaal aantal gediplomeerden de doorstroom naar het hbo weergegeven en het mediaan maandloon. De ontwikkeling over de tijd is te volgen door de lijn te volgen, waarbij het donkerblauwe bolletje staat voor de situatie voor diplomacohort 2009-2010. Een beweging op de x-as naar links staat voor een daling van het inkomen; een beweging naar rechts voor een stijging. Voor de y-as geldt dat een beweging naar beneden staat voor een daling van de doorstroom naar het hbo; een beweging naar boven staat dus voor een stijging in de doorstroom naar hbo.

In de figuur wordt duidelijk dat de doorstroom naar het hbo daalt tot bijna 49 procent in 2011-2012, waarna hij voor twee jaar rond de 52 procent ligt. Vervolgens vindt er een daling plaats tot 43,7 procent voor cohort 2014-2015, waarna het vervolgens verder jaarlijks licht daalt. Wanneer we dit afzetten tegen de ontwikkeling van de conjunctuur zien we dat, op één jaar na (2010-2011), de doorstroom stijgt wanneer het inkomen daalt en de doorstroom daalt wanneer het inkomen stijgt.

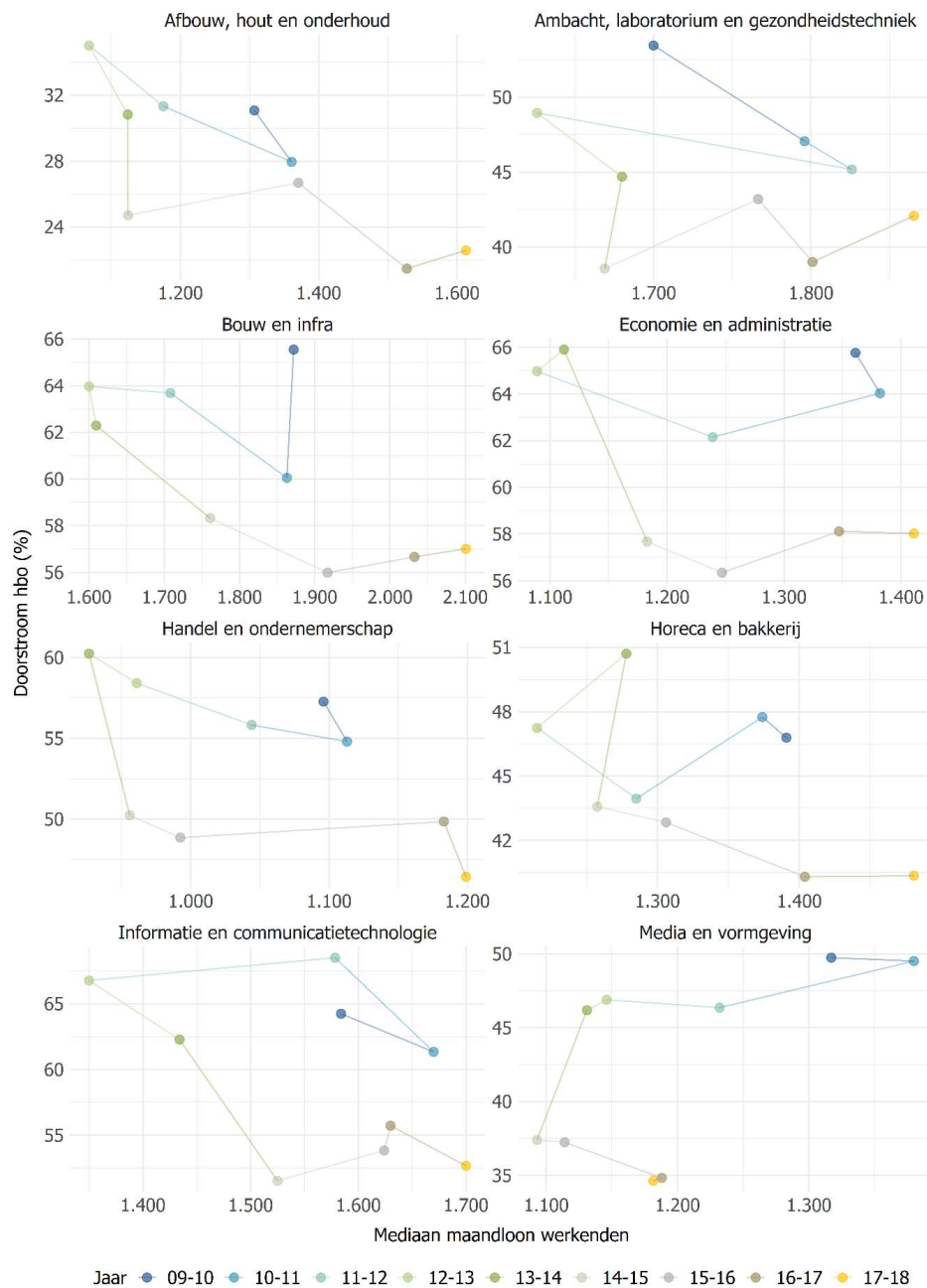
Ook wanneer we dit uitsplitsen per mbo-domein (zie de onderstaande figuren en, voor detail, de figuren in 0) zien we dat dit, op uitzonderingen na, het geval is.

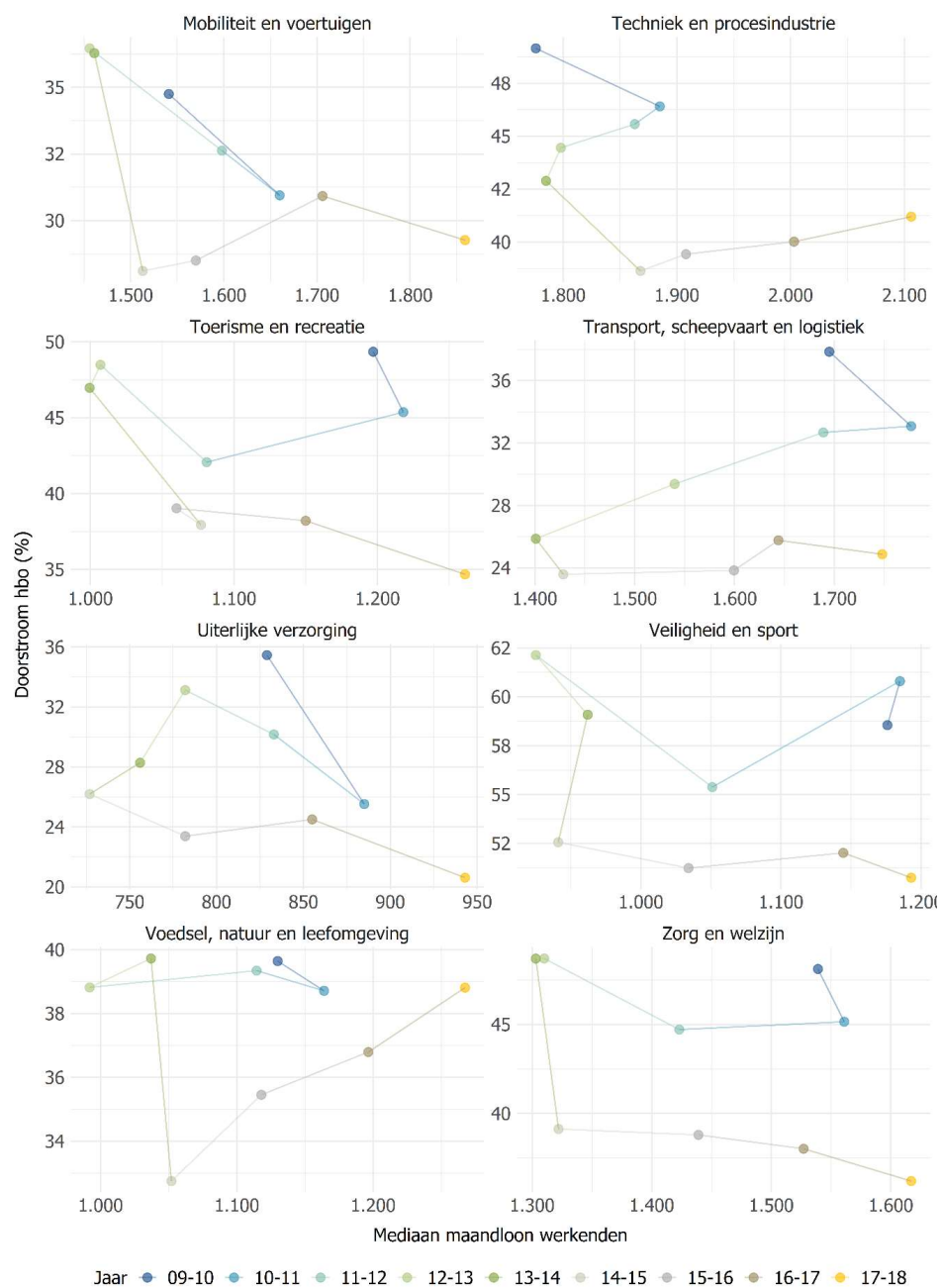
Figuur 3.28: Relatie doorstroom naar het hbo en de stand van de arbeidsmarkt

⁵⁴ Ter controle hebben we ook naar de vacaturegraad, samengesteld door het CBS, gekeken. Deze hing sterk samen met het mediaan maandinkomen: een correlatie van alle domeinen samen van meer dan .90 (los van verschillen tussen de sectoren).

3.4 Verhouding doorstroom naar hbo en de stand van de arbeidsmarkt per domein

Figuur 3.29: Verhouding mediaan loon en doorstroom naar hbo per mbo domein

Figuur 3.30: Verhouding mediaan loon en doorstroom naar hbo per mbo domein

3.5 Multilevel modellen

In de bovenstaande paragrafen zijn veranderingen in de mbo populatie (de potentiële doorstromers), veranderingen in het doorstroom-gedrag en de relatie tussen de stand van de arbeidsmarkt en het doorstromen onderzocht. In deze paragraaf wordt dit gezamenlijk getoetst in enkele multilevel regressiemodellen, zodat er rekening wordt gehouden met de onderlinge samenhang van de hier onderzochte kenmerken⁵⁵.

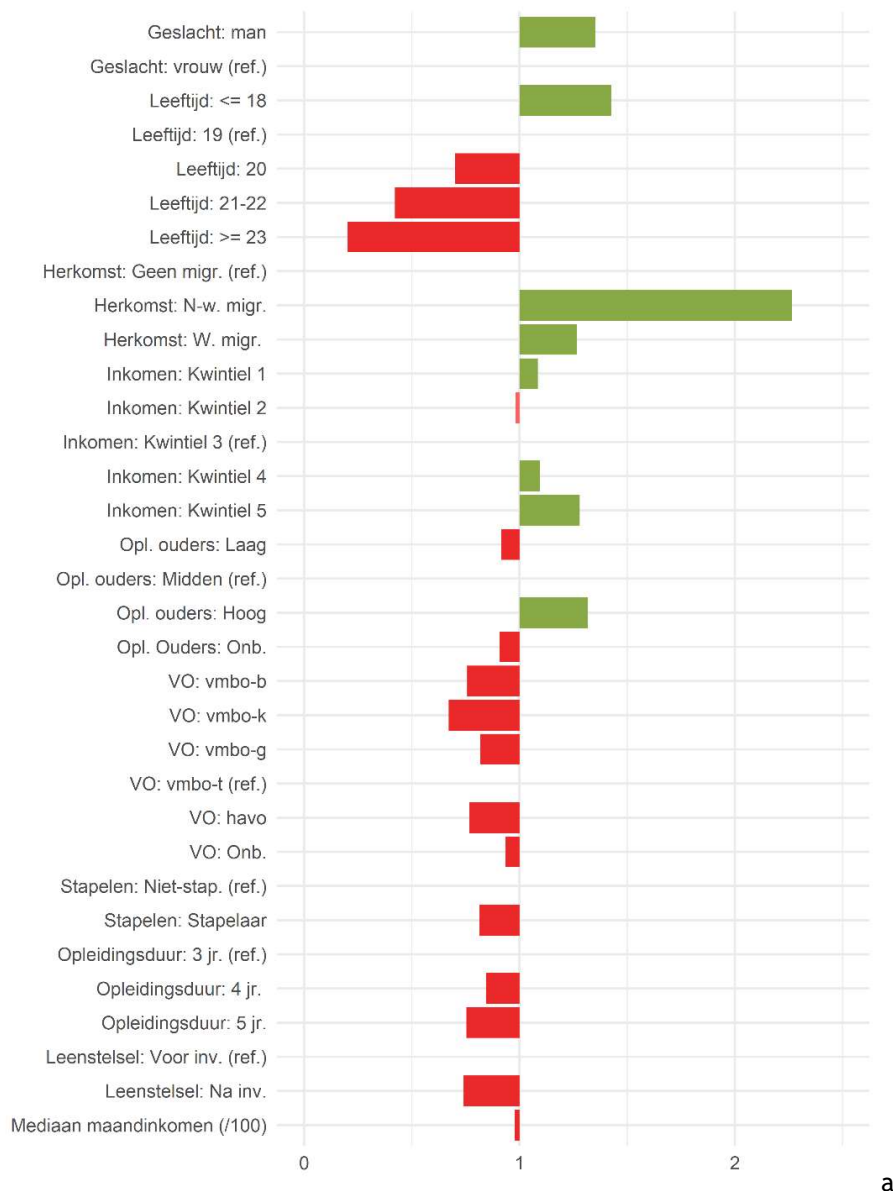
Onderstaande figuur is een weergave van het uiteindelijke model. In dit model zijn de exponenten van de b-waarden weergegeven. In dit model wordt rekening gehouden met de onderlinge samenhang van studenten per mbo-domein door het multilevel design.

Een waarde van 1 betekent dat er geen effect is op de kans op doorstromen naar het hbo; een waarde tussen 0 en 1 betekent dat er een negatief effect is; een waarde groter dan 1 betekent dat er een positief effect is. Bij de donkergekleurde staven gaat het om een significant effect; voor de lichtgekleurde (die dus ook vrijwel op 1 liggen) is dat niet het geval. Hoe dit zich vertaalt naar verschillen in de kans op doorstromen staat beschreven in figuur 3.32.

In figuur 3.31 is te zien dat alle gevonden verschillen in kans op doorstroom, ook zichtbaar zijn in een gezamenlijke analyse. Het grootste verschil met de beschrijvende statistieken is zichtbaar bij de verschillende inkomensgroepen (gebaseerd op het inkomen van de ouders); het effect van het laagste inkomensniveau (kwintiel 1) is aanzienlijk kleiner na toevoeging van de migratieachtergrond van de student door de samenhang die bestaat tussen het afkomstig zijn uit kwintiel 1 en het hebben van een niet-westerse migratieachtergrond. Tot slot is te zien dat het leenstelsel tot een afname heeft geleid, ook onder controle van de veranderde studentenpopulatie en is te zien dat een stijging in het mediaan inkomen per domein (de laatste regel) samenhangt met een lagere kans op doorstromen. Dit effect is echter bescheiden, zo blijkt ook uit de volgende figuur.

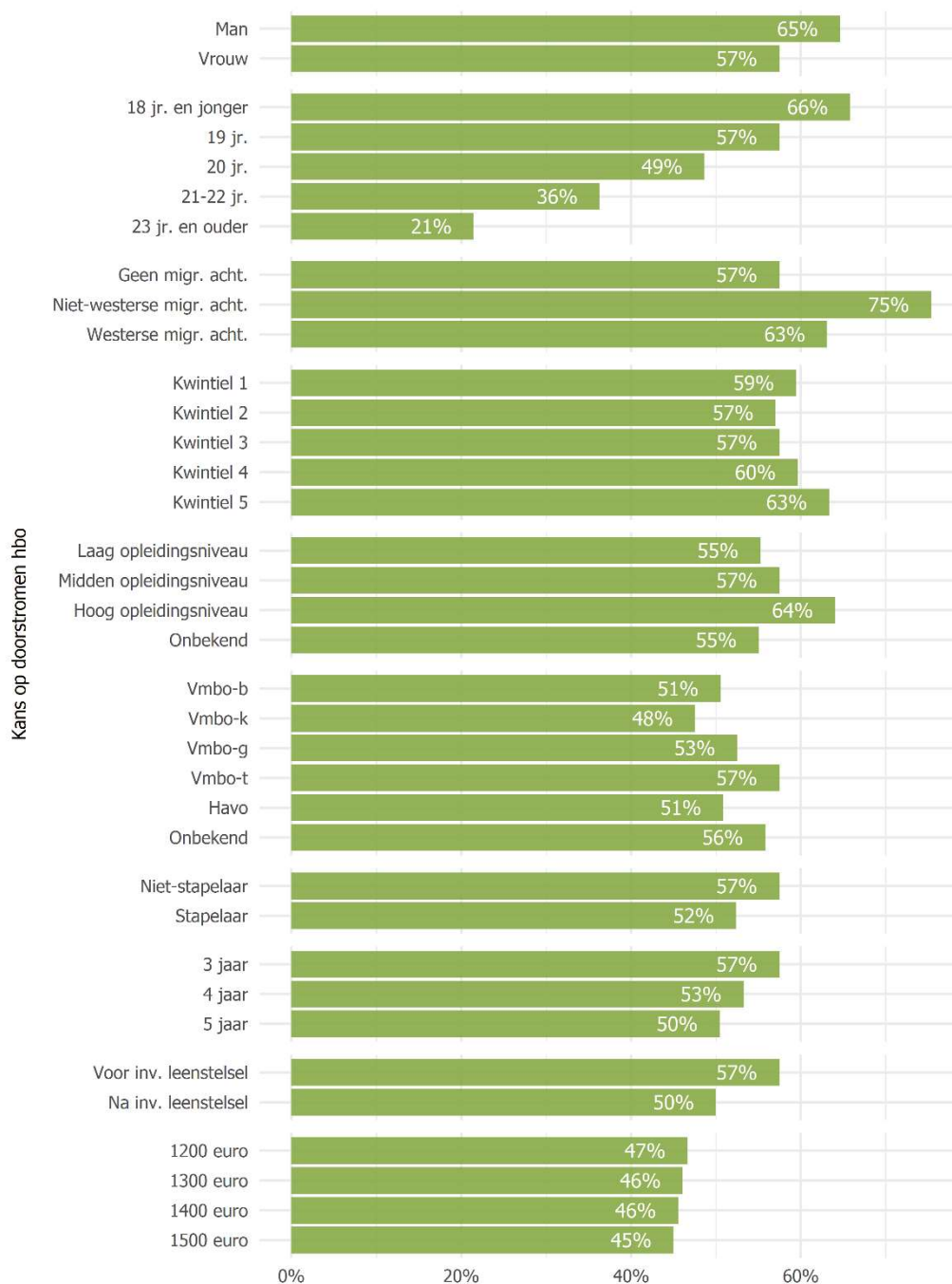
---

55 Doordat het inkomen van de ouders pas bekend was vanaf 2011/2012 en het mediaan uurloon per domein niet beschikbaar is voor cohort 2018/2019 zijn deze cohorten in de multilevel analyses buiten beschouwing gelaten.

Figuur 3.31: Multilevel logistische regressietabel voor kans op direct doorstromen naar het hbo (voor gediplomeerden 2011/2012-2017/2018, met domein als niveau-2 kenmerk) (bron: CBS microdata, bewerkingen ResearchNed; N= 345.951)

In figuur 3.32 zijn de verschillen in odds ratio's (de exponenten van B-parameters) uit de vorige figuur, vertaald naar percentages om zo de kans op doorstromen naar hbo uit te drukken. Om dit te doen moeten alle kenmerken worden meegenomen in de analyse. Dit betekent dat de resultaten uit deze figuur alleen onderling, per categorie dienen te worden vergeleken. De kansen zijn berekend voor de in de vorige figuur gebruikte referentie-categorieën, die in een 4-jarige opleiding zitten en met een mediaan maandinkomen van 1350 euro. De kans om door te stromen is daarom niet zomaar voor mannen en vrouwen resp. 65% en 57%; dat is de berekende kans alleen onder gelijke omstandigheden (zijnde voor de gebruikte referentie-categorieën, nl. geen migratieachtergrond, 19 jaar, niet-stapelen, etc.). De hier gepresenteerde percentages zijn dus enkel bedoeld om de onderlinge kansverschillen inzichtelijk te maken.

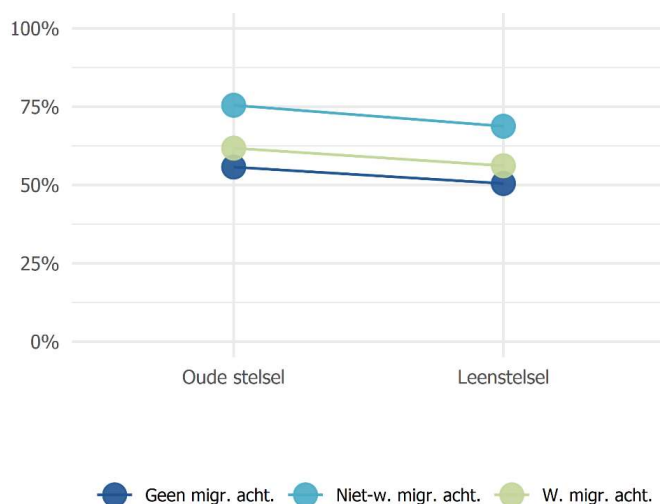

Figuur 3.32: Berekende percentages voor kans op doorstromen naar hbo, naar kenmerk (bron: Microdata CBS, bewerkingen ResearchNed)

Te zien is dat de verschillen met name groot zijn voor leeftijd en het hebben van een migratieachtergrond. De overige verschillen zijn kleiner. Het verschil tussen de doorstroom voor en na invoering van het leenstelsel bedraagt, dus onder controle van overige veranderingen in de studentpopulatie en een aantrekkelijker arbeidsmarkt, zeven procentpunten. In de meest recente Monitor Beleidsmaatregelen wordt gesproken over een daling van 5,8 procentpunten. Dit gaat over het verschil tussen de doorstroom van diplomacohort 2011-2012 en diplomacohort 2018-2019. De zeven procentpunt waar we hier over spreken gaat om het geschatte verschil tussen de diplomacohorten 2011-2012 tot 2013-2014 en 2014-2015 tot 2017-2018, waarbij gecontroleerd wordt voor alle bovengenoemde student-, opleidings-, en arbeidsmarktkenmerken.

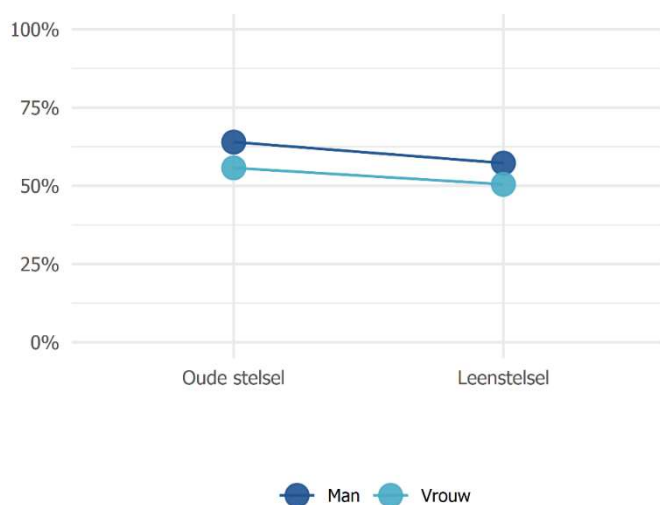
De afname in de doorstroom door de arbeidsmarkt is relatief beperkt; voor elke 100 euro die er meer verdiend wordt binnen een domein, neemt de doorstroom met minder dan een procentpunt af.

Naast de invloed van invoering van het leenstelsel zelf, hebben we ook gekeken naar verschillen voor bepaalde studenten na invoering van het leenstelsel (zgn. interactie-effecten). Een significante verandering vindt alleen plaats voor de effecten van geslacht en migratieachtergrond. De verschillen in kans om door te stromen naar het hbo staan weergegeven in figuur 3.33. Het verschil in de berekende kans om door te stromen voor en na invoering van het leenstelsel is respectievelijk vijf, zeven en zes procentpunt voor studenten zonder migratieachtergrond, met niet-westerse migratieachtergrond en met westerse migratieachtergrond. De invoering van het leenstelsel lijkt dus een grotere barrière te vormen voor mbo-gediplomeerden met een niet-westerse migratieachtergrond.

Figuur 3.33: Verschillen in kans om door te stromen naar migratieachtergrond, voor en na invoering van het leenstelsel (Bron: Microdata CBS bewerkingen ResearchNed)

Het verschil naar geslacht voor en na invoering van het leenstelsel is weergegeven in figuur 3.34. De afname voor mannen bedraagt zeven procentpunt (voor vrouwen gaat het om een daling van 5 ppnt.). Ook mannen zijn dus na invoering van het leenstelsel andere keuzes gaan maken.

Figuur 3.34: Verschillen in kans om door te stromen naar geslacht, voor en na invoering van het leenstelsel (bron: Microdata CBS, bewerkingen ResearchNed)

3.6 Conclusie

In dit hoofdstuk staat de doorstroom naar het hbo centraal, waarbij we inzoomen op vier aspecten:

1. De (veranderde) populatie van mbo-gediplomeerden;
2. Het (veranderde) doorstroomgedrag van mbo-gediplomeerden;
3. De rol van een aantrekkelijkere arbeidsmarkt op mbo-gediplomeerden;
4. Een overall-analyse, met specifiek aandacht voor de invoering van het leenstelsel.

Veranderde mbo-populatie

Het aantal gediplomeerden op bol niveau 4 is aanzienlijk gestegen in de periode van 2008-2009 tot 2018-2019. Qua samenstelling is de groep studenten echter weinig veranderd. Wat betreft geslacht, migratieachtergrond, huishoudensinkomen en mbo-sector is er weinig veranderd. Voor het opleidingsniveau zijn veranderingen te zien maar in deze zijn in grote mate toe te schrijven aan betere administratieve registraties over de tijd. Wat betreft de mbo-domeinen heeft de belangrijkste verandering plaatsgevonden bij Handel en ondernemerschap; het aandeel hiervan is in deze periode gedaald van negen naar vijf procent. Wat betreft vooropleiding en studieloopbaan zijn er minder stapelaars binnen het mbo (daling van 7 ppnt.) en juist meer gediplomeerden met vmbo-t (stijging van 4 ppnt.). Dit heeft zijn weerslag op de leeftijdsopbouw; het aantal gediplomeerden van 18 en jonger is in dezelfde tijd gestegen met bijna tien procentpunt. Deze stijging vond met name plaats voor de laatste vier diplomacohorten en lijkt dus ook deels verklaard te worden door de verkorting van mbo-opleidingen sinds 2014-2015.

Veranderd doorstroomgedrag

De doorstroom naar het hbo is relatief gedaald in de periode tussen 2008-2009 en 2018-2019. Deels is dit terug te zien in een stijging van mbo-gediplomeerden die de arbeidsmarkt betreden; deels is een groter deel van de gediplomeerden met één tussenjaar doorgestroomd. De directe en indirecte doorstroom laten een aanzienlijke afname zien voor het diplomacohort 2014-2015; het cohort dat niet meer kon instromen in het hbo in het oude studiefinancieringssysteem. Daarbij zijn in 2015-2016 aanvullende toelatingseisen ingevoerd voor de pabo, wat met name voor mbo-studenten heeft geleid tot een aanzienlijke daling van de doorstroom naar de pabo-opleiding. Dit laatste kan echter niet de omvang van de daling helemaal verklaren; een daling door invoering van het leenstelsel lijkt evident.

Als we kijken naar kenmerken van de student is de daling van doorstroom naar hbo met name groter voor studenten met een niet-westerse migratieachtergrond (ook al stromen zij nog steeds het vaakst door) en studenten afkomstig uit het laagste inkomenskwintiel. Het verschil voor de opleiding van de ouders is kleiner, al is ook hier te zien dat het verschil tussen ouders die al dan niet hoger onderwijs hebben gevolgd, groter is geworden.

Wat betreft de opleidingskenmerken valt met name op dat studenten afkomstig uit Zorg en welzijn minder vaak doorstromen en dat studenten die hebben gestapeld binnen het mbo minder doorstromen. Dit kan deels verklaard worden door de invoering van de toelatingseisen voor de pabo, die met name afkomstig zijn uit dit domein. De vooropleiding lijkt er echter niet toe te doen; de verschillen die er zijn tussen het volgen van een vmbo-leerweg of havo-opleiding veranderen nauwelijks over de tijd. Ditzelfde geldt voor de leeftijd tijdens afstuderen. Ook de verkorting van mbo-opleidingen lijkt niet te hebben bijgedragen aan een algehele daling van de doorstroom; studenten in driejarige opleidingen zijn niet anders door gaan stromen in vergelijking met andere studenten; het doorstroomgedrag is dus niet veranderd. Daarbij geldt dat de groep die qua aantal het meest gegroeid is (gediplomeerden in een driejarige opleiding), juist relatief vaker doorstromen.

De invloed van de aantrekkende arbeidsmarkt

De afname van doorstroom naar het hbo gaat gepaard met een toename van het aandeel studenten dat de arbeidsmarkt opgaat. De aantrekkelijkheid van de arbeidsmarkt is geanalyseerd door te kijken naar het mediaan maandinkomen van afgestudeerden in een domein. Een zekere samenhang hierin is te zien: jaren waarin het inkomen hoger ligt dan daarvoor gaan over het algemeen gepaard met een lager doorstroompercentage en vice versa. Er zijn echter ook verschillende jaren waarin dit niet het geval is; er spelen dus meer factoren mee.

Overall analyse

Uit de multilevel analyse wordt duidelijk dat verschillende factoren de kans op doorstromen (mede)bepalen. De duidelijkste verandering komt door de invoering van het leenstelsel; gecontroleerd voor andere factoren heeft dat tot een daling van zeven procentpunt voor directe doorstroom geleid. De verschillen door een al dan niet aantrekkelijkere arbeidsmarkt zijn aanzienlijk kleiner. De invoering van het leenstelsel heeft op elk 'type' student effect gehad, maar zo blijkt ook, op twee groepen studenten meer, namelijk: studenten met een niet-westerse migratieachtergrond en mannelijke studenten. Voor beide groepen is de daling sterker dan voor respectievelijk studenten zonder migratieachtergrond en vrouwelijke studenten. Het verschil dat eerder gevonden werd voor studenten afkomstig uit het laagste inkomenskintiel en voor studenten met ouders met een lager opleidingsniveau is niet meer zichtbaar in het uiteindelijke model; dit komt door de samenhang met het hebben van een niet-westerse migratieachtergrond. De invoering van het leenstelsel heeft dus voor mbo-gediplomeerden geen sterkere drempel opgeworpen voor studenten afkomstig uit de lagere inkomensgroepen in verhouding tot studenten afkomstig uit hogere inkomensgroepen. En ook niet voor studenten met ouders met een lager opleidingsniveau t.o.v. studenten met ouders met een hoger opleidingsniveau.

4 De praktijk aan het woord: een inventarisatie van factoren en good practices

4.1 Delphionderzoek

Het onderzoek naar de dalende instroom vanuit mbo-4 naar hbo voorziet in een kwalitatief onderzoek naar omstandigheden, oorzaken en motieven van mbo-4 gediplomeerde studenten om wel of niet naar het hbo te gaan. Heeft dit te maken met de mate van tevredenheid van studenten over de begeleiding op het mbo of met voorbereiding en informatie over keuzemogelijkheden? Ook andere ontwikkelingen binnen het mbo en hbo kunnen een cruciale rol spelen, zoals het verkorten van de studieduur van mbo-4, het leenstelsel en de gunstige ontwikkelingen op de arbeidsmarkt voor gediplomeerde mbo'ers. Deze factoren kunnen bepalend zijn in de keuze van gediplomeerde mbo'ers om wel of niet verder te studeren.

Om inzicht te krijgen in de achtergronden, redenen en motieven van het keuzeproces bij studenten is de delphimethode toegepast. Dit houdt in dat een groep professionals uit de onderwijspraktijk en studenten een vragenlijst is voorgelegd om hun meningen over het al dan niet doorstromen van mbo naar hbo te inventariseren. Aan beide groepen is gevraagd om factoren aan te geven die de dalende trend in de afgelopen tien jaar mogelijk zou kunnen verklaren. Voor studenten is het lastig om over een periode van tien jaar te kunnen spreken. Zij zullen eerder vanuit hun eigen ervaring met de voorbereiding op en overgang naar het hbo de vragen beantwoorden. De periode die zij kunnen overzien is daardoor veel korter en kan hooguit zo'n drie jaar beslaan.

De bevindingen uit deze eerste bevraging zijn vervolgens teruggekoppeld aan dezelfde respondenten met de vraag opnieuw te reageren op de factoren die de doorstroom van het mbo naar het hbo belemmeren of bevorderen. Het gaat hier dan niet om een nieuwe inventarisatie van alle mogelijke beïnvloedbare factoren, maar om herkenning ervan en van daaruit de meest bepalende te achterhalen. Deze tweede ronde is eveneens bedoeld om de ervaringsdeskundigen oplossingsrichtingen te laten benoemen.

De uitkomsten van deze tweede ronde dienen als input voor een e-mailconsultatie met experts uit beleid en wetenschap. Zij worden gevraagd te reflecteren op de bevindingen van de kennissynthese en de uitkomsten van het kwalitatieve onderzoek. Op deze manier is het mogelijk om het vraagstuk doorstroom vanuit verschillende optieken en disciplines te benaderen.

In dit hoofdstuk presenteren wij de uitkomsten uit het delphionderzoek dat uit twee rondes heeft bestaan. Bij professionals uit de onderwijspraktijk en studenten is in de eerste ronde onderzocht wat de redenen zijn om wel of niet door te stromen van mbo-4 naar het hbo. Het gaat hier om de ervaringen en observaties van professionals en van gediplomeerde mbo-4 studenten (ongeacht of zij zijn doorgestroomd naar het hbo of niet). Voor beide groepen zijn aparte vragenlijsten gemaakt met dezelfde onderwerpen en deze zijn digitaal uitgezet. De centrale onderzoeksvraag luidde als volgt: 'Hoe kijken direct betrokkenen, zoals studieloopbaanbegeleiders, mentoren, docenten, belangenvertegenwoordigers en studenten aan tegen de overgang van het mbo naar hbo en wat denken zij dat de teruglopende doorstroom verklaart?'.

In de tweede ronde zijn alleen de professionals bevraged. De belangrijkste bevindingen uit de eerste ronde zijn voorgelegd met de vraag hierop te reflecteren met als belangrijkste doel te bepalen welke belemmerende en bevorderende factoren de grootste impact hebben gehad op wel of niet verder studeren. Daarnaast is er aan de hand van een tijdlijn achterhaald welke beleidswijzingen en interventies de grootste impact hebben gehad op de omstandigheden, keuze en motieven van mbo-4 gediplomeerden voor een vervolgstudie of niet.

4.2 Delphi-I: inventarisatie van factoren

4.2.1 Mbo-professionals over het keuzeproces

Professionals en hun relatie met studenten

Het merendeel van de respondenten is docent, mentor en of begeleider van de mbo-student. Het gaat hier uitsluitend om professionals werkzaam in het mbo. De onderzoeksopzet voorziet niet in bevraging van professionals uit het hbo.

In totaal 84 procent van de professionals uit het mbo zegt in de dagelijkse praktijk in nauw tot zeer nauw contact te staan met de mbo-4 studenten (zie tabel 4.1). Driekwart van hen zegt goed tot erg goed zicht te hebben gehad op het keuzeproces van de mbo-4 studenten om wel of niet door te stromen naar het hbo.

Tabel 4.1: Functies van professionals in het mbo, meerdere antwoorden mogelijk (n=91)

	N	%
Mentor/lob-begeleider/slb-begeleider	36	40%
Decaan	12	13%
Door-/instroomcoördinator	15	16%
Docent	50	55%
Teamleider	12	13%
Schoolleider/CvB	10	11%
Anders	26	29%

Van de professionals heeft 62 procent daadwerkelijk zicht gehouden op wat de mbo-4 gediplomeerde student uiteindelijk gekozen heeft. Dit geeft aan dat de professionals die meegedaan hebben aan deze eerste delphironde, in nauw contact hebben gestaan met studenten en goed weten wat hun afwegingen zijn geweest om verder te studeren aan het hbo of te gaan werken.

Daling doorstroom van mbo naar hbo

Een kleine honderd personen (94 om precies te zijn) uit de onderwijspraktijk hebben de vragenlijst ingevuld. Aan hen is de volgende stelling voorgelegd: 'De afgelopen tien jaar kiest een steeds kleiner deel van de mbo-4 studenten voor een hbo-studie. Herkent u dat?'.

Iets minder dan de helft (45%) herkent zich in de stelling dat een steeds kleiner deel van de mbo-4 studenten voor een hbo-studie kiest. Eenzelfde deel herkent dit niet en tien procent weet het niet. Aan degenen die deze daling herkennen, is gevraagd naar wat hiervan de redenen zouden kunnen zijn. Ruim veertig personen gaven een of meerdere redenen die deze daling zou kunnen verklaren. De vijf vaakst genoemde redenen voor deze daling zijn:

- goede werkgelegenheid, gunstige arbeidsmarkt, mbo'ers komen makkelijk aan een baan (48%);
- economische motieven, leenstelsel, geen geld willen lenen, geen schulden willen maken (18%);
- hbo maken de drempel hoger, hogere toelatingseisen hbo, hbo-onderwijs is meer gericht op kennis, meer universitair; is minder gericht op beroepsonderwijs (10%);
- mbo biedt onvoldoende startkwalificaties, verkorting mbo naar 3 jaar is oorzaak van lager niveau (10%);
- doorleren niet aantrekkelijk, zien er tegen op (5%).

Andere redenen zijn (minder dan tien procent): te ruim aanbod van studies op het hbo waardoor studenten niet goed kunnen kiezen. Ook speelt onvoldoende kennis over doorstroommogelijkheden bij mbo-docenten een rol, zo zeggen professionals. Daarnaast geven enkelen aan dat minder begeleiding op hbo, een meer afstandelijke houding van hbo-docenten en aansluitingsproblemen studenten ervan weerhouden om naar het hbo te gaan. Volgens anderen worden mbo-studenten door ouders en docenten niet gestimuleerd om verder te gaan studeren.

Studenten die kiezen voor een hbo-opleiding

Op de vraag welke studenten kiezen voor het hbo, noemt een groot deel van de professionals ofwel een persoons- of achtergrondkenmerk van de student ofwel een competentie. Een kleiner deel noemt een opleiding of studierichting. Studenten die kiezen voor een hbo-opleiding na het mbo zijn:

- de theoretisch ingestelde studenten met een hbo-denkniveau;
- de gemotiveerde en ambitieuze studenten, die gestimuleerd worden door hoger opgeleide ouders;
- de sterkere studenten (goede cijfers) met een doel voor ogen en een lange-termijn visie;
- studenten die financieel ondersteund worden door ouders;
- studenten die zichzelf te jong vinden om te gaan werken, geen behoefte hebben om al geld te gaan verdienen en zich graag verder willen ontwikkelen;
- studenten die een andere kant op willen, een bredere opleiding hebben gedaan op het mbo of een opleiding met minder goede baangaranties;
- afstromers uit de havo of vwo.

Studenten met een mbo-opleiding in de volgende richtingen stromen volgens professionals vaker door dan andere studenten:

- zorg & welzijn;
- financieel & administratief;
- economie & techniek;
- ICT;
- ruimtelijke vormgeving;
- metaal;
- groen.

Studenten die niet kiezen voor een hbo-opleiding

Ook hier noemt het grootste deel van de professionals een persoonskenmerk, achtergrondkenmerk of een competentie van de student. Een klein deel noemt een opleiding of studierichting. De volgende student kiest vaker om niet door te leren:

- de zwakkere, minder gemotiveerde student; de student die meer moeite heeft met leren, de student die zichzelf te dom vindt, minder goed inzicht heeft in vaardigheden en kennis;
- de student die meer met het nu en minder met de toekomst bezig is;
- de student die opziet tegen de kosten, geen schulden wil maken, het zich financieel niet kan permitteren of ervaring heeft met schulden thuis;
- de minder ambitieuze, minder nieuwsgierige student;
- de meer praktisch ingestelde student, de doener;
- de student met direct zicht op een baan (vaak al aangeboden tijdens de stage);
- de oudere student;
- de student die niet gestimuleerd wordt door ouders (laagopgeleide ouders);
- studenten waarvan ouders een bedrijf hebben;
- de student die niet meer naar school wil, er klaar mee is, geld wil verdienen en wil gaan werken.

Studenten die een mbo-opleiding hebben gedaan in de volgende studierichtingen, kiezen volgens de professionals vaker niet voor een hbo-opleiding:

- technische beroepen;
- zorg & welzijn;
- kunst en media.

Toename mbo-4 studenten

Aan professionals is vervolgens de volgende stelling voorgelegd: 'Het aantal mbo-4 studenten is de afgelopen jaren sterk toegenomen, de groep wordt met andere woorden steeds groter. Herkent u dat het aantal mbo-4 studenten toeneemt?'. De helft van de respondenten is het eens met deze stelling, 43 procent heeft die ervaring niet en zeven procent weet het niet.

Samenstelling studentenpopulatie mbo-4

Ruim zeventig procent van de professionals geeft aan dat de samenstelling van de mbo-4 studentenpopulatie verandert. Een vijfde deel zegt dat de populatie niet verandert en bijna een op de tien weet het niet.

Volgens degenen die aangeven dat de studentenpopulatie verandert, komt dit vooral door het toelatingsrecht. 'Het toelatingsrecht verandert de samenstelling van mbo-4 waardoor het niveau daalt', is een vaak opgetekend antwoord.

De vier vaakst genoemde oorzaken voor de verandering van de studentenpopulatie mbo-4 zijn:

- doorstroom vanuit vmbo-kader, met gevolg dat niveau mbo-4 lager wordt (43%);
- meer zorgleerlingen: autisme, passend onderwijs, rugzakje, jongeren met depressies (16%);
- doorstroom vanuit mbo-2 en mbo-3, met gevolg dat het cognitieve niveau daalt (14%);
- terugvallers/afstromers havo, vwo, hbo (12%);
- meer studenten met minder focus op prestaties, minder gemotiveerde studenten (2%).

Andere oorzaken (14%) van de veranderingen zijn: leeftijd van de mbo-4 student wordt lager (vroegleerling uit basisonderwijs), de betere vmbo-tl gaat eerder naar de havo dan naar mbo-4. Ook wordt er gesproken over een algehele verlaging van het mbo-niveau: '*niveau 4 wordt 3, 3 wordt 2 en 2 wordt 1*'.

Effecten op keuze voor hbo

Volgens zo'n zeventig procent heeft de samenstelling van de mbo-4 studentenpopulatie effect op de keuze voor een hbo-studie. Zestien procent zegt dat het geen effect heeft en veertien procent weet het niet of kan het (nog) niet zeggen. Professionals die zeggen dat de samenstelling verandert en dit zeker effect heeft op de doorstroom naar het hbo, lichten dit als volgt toe:

Er stromen meer studenten uit vmbo-kader, mbo-2 en mbo-3 in mbo-4 vanwege het toelatingsrecht.

Ook afstromers uit havo, vwo en hbo zitten nu in mbo-4. Hierdoor daalt het niveau op mbo-4 omdat het onderwijs zich aanpast aan de gemiddelde deler.

Deze studenten kiezen minder vaak voor het hbo, zijn minder gemotiveerd, kunnen het niveau niet aan, zitten als het ware aan hun plafond.

Afstromers kiezen ook niet voor een hbo-opleiding omdat zij blij zijn met een diploma, willen gaan werken of al eerder zijn afgeknapt op het hbo.

De veranderde populatie mbo-4 is meer praktisch ingesteld en voor hen is dit het maximaal te behalen niveau. Deze studenten overzien de stap naar het hbo minder goed, zijn bang om te falen of te investeren in een vervolgstudie. Ook speelt de angst om schulden te maken een rol in hun afweging.

De student uit vmbo-kader is vaak nog jong, 16 of 17 jaar als ze op het mbo komen. Deze jonge studenten kunnen nog moeilijk keuzes maken en weten nog niet goed waar hun talenten liggen, zo geven de professionals aan.

4.2.2 Gediplomeerde studenten

Verklaring daling doorstroom mbo-hbo

Ruim honderd mbo-4 studenten hebben de vragenlijst ingevuld, om precies te zijn 106. Tweedere volgde op het moment van onderzoek een hbo opleiding of had die gevolgd. Aan hen is als eerste de volgende vraag voorgelegd: 'De afgelopen tien jaar kiest een steeds kleiner deel van de mbo-4 studenten voor een hbo-studie. Waarom kiezen steeds minder mbo-4 studenten voor een hbo-studie denk jij?'. Door deze 106 studenten zijn 143 redenen gegeven waarom er minder mbo'ers doorstromen naar het hbo. De volgende redenen werden gegeven:

- het leenstelsel, geen geld hebben voor een vervolgstudie, hbo-opleiding is te duur is, geen studieschuld willen opbouwen (41%);
- de overstap is te groot, het niveauverschil is te groot, het hbo is te moeilijk en vereist een meer zelfstandige werkhouding (16%);
- klaar zijn met leren, niet nog eens vier jaar willen studeren, hbo-opleiding duurt te lang (9%);
- er is goede werkgelegenheid voor mbo-4, er zijn genoeg banen, baan is makkelijk te vinden (8%);
- graag willen gaan werken, geld willen verdienen (7%);
- doorstuderen heeft geen nut, heeft geen meerwaarde, heeft geen toegevoegde waarde (7%);
- te hoge studielast, werkdruk, prestatiedruk, tempo te hoog (5%);
- overige reden (7%): dat er wordt neergekeken op mbo-studenten, dat ze bang gemaakt zijn, negatieve geluiden hebben gehoord, er teveel keuze is op het hbo, er weinig begeleiding is op hbo, op mbo er weinig aandacht is voor doorstroom naar hbo, op mbo geen goede voorbereiding is op het hbo.

Voorbeelden uit omgeving

Aan studenten is gevraagd of zij voorbeelden uit hun eigen omgeving kunnen geven. De meesten noemen zichzelf als voorbeeld, anderen zeggen vrienden, studiegenoten of familieleden te kennen die liever willen gaan werken. Of willen trouwen, daarvoor geld nodig hebben en snel willen gaan werken. Ook zeggen studenten dat ze niet willen lenen, geen studieschuld willen opbouwen of geen financiële problemen of zorgen willen veroorzaken. Daarnaast vinden ze de opleiding te duur, durven de gok niet te wagen en zijn bang om alles terug te moeten betalen. Anderen geven aan geen geld te hebben om op kamers te gaan of dat ouders geen geld hebben. Sommigen hebben een baan aangeboden gekregen of zeggen dat er voldoende werk is voor afgestudeerden in mbo-4. Vaak wordt genoemd dat de hbo-opleiding te lang duurt, dat ze niet nog eens vier jaar willen leren.

Een aantal studenten zegt dat het hbo voor hen geen toegevoegde waarde heeft, dat je jezelf in een bedrijf ook verder kunt ontwikkelen. Studenten denken ook dat de overstap te groot is, het niveau te hoog is of ze weten niet of het wel haalbaar is. Ze zijn bang gemaakt door anderen voor het hogere niveau; sommigen zijn bang voor het onbekende. Een iemand noemde heel expliciet het volgende: 'Op het hbo is er veel theorie, meer lesstof en moet je meer plannen'.

Mogelijkheden voor verandering

De meeste studenten (36%) geven aan dat de dalende trend kan veranderen als het leenstelsel wordt aangepast of zelfs afgeschaft en daarvoor in de plaats weer studiefinanciering komt. Veertien procent vindt dat de aansluiting op het hbo verbeterd kan worden door bijvoorbeeld op het hbo te mogen proefdraaien, mbo'ers een half jaar les te laten volgen op het hbo, ze te laten wennen aan de manier van werken en aan het niveau. Daarnaast vindt men dat de overgang begeleid moet worden.

Eveneens veertien procent van de studenten zegt dat de hbo-opleiding minder duur zou moeten zijn, dat er korting gegeven moet worden, subsidies verleend of hbo-beurzen moeten komen. Elf procent ziet meer mogelijkheden in het stimuleren van de doorstroom naar het hbo, studenten te motiveren door te leren en dat de voordelen van het hbo beter onder de aandacht gebracht moet worden. Het aanbieden van kortere opleidingen en meer deeltijdstudies ziet tien procent als de beste oplossing. Acht procent van de studenten vindt dat er een betere voorbereiding op het hbo moet komen en er meer voorlichting en informatie moet worden gegeven. Andere veranderingen (7%) zijn: het mbo-niveau verhogen, meer waardering voor het mbo, het mbo als een studie zien, hbo-niveau aanpassen, het tempo verlagen, meer tijd om te leren, langere inleverdata voor opdrachten en meer begeleiding van mbo'ers op het hbo.

Reden voor keuze hbo en niet voor baan

Aan studenten is gevraagd of ze op het moment van deelname aan het onderzoek, een hbo-opleiding volgen of gevolgd hebben. Bijna twee derde volgt een hbo-opleiding of heeft die gevolgd. Aan deze groep studenten is vervolgens gevraagd wat de reden was om door te studeren en bijvoorbeeld niet te gaan werken na het mbo-4 diploma. Dit zijn de redenen die door studenten zelf zijn verwoord:

- willen doorstuderen, meer willen leren, zich willen verdiepen en verbreden, zich meer willen ontwikkelen of specialiseren (30%);
- ambities verzilveren, meer uitdaging willen, capaciteiten beter willen benutten, 'het beste uit mezelf halen' (17%);
- meer kans op een betere en goed betaalde baan, meer geld willen verdienen (10%);
- de gewenste baan, het bedrijf, (zorg)instelling of sector vraagt hbo-niveau (10%);
- hoger diploma willen halen, mbo'ers worden niet serieus genomen, mbo ondergewaardeerd (6%);
- betere kans op de arbeidsmarkt, streepje voor op het hbo (6%);
- baan met meer verantwoordelijkheden, baan die meer van mij vraagt (6%);
- gewenste studie (psychologie, commerciële economie) kan alleen op hbo (4%);
- combinatie van baan met studeren (4%);
- mbo was te makkelijk (4%);
- meer mogelijkheden met hbo (3%).

Redenen medestudenten niet naar hbo

Alleen aan studenten die naar het hbo zijn gegaan, is gevraagd waarom naar hun idee medestudenten van mbo-4 niet voor het hbo hebben gekozen. De meesten wilden gewoon gaan werken, kregen een baan aangeboden of vonden dat ze met het mbo diploma prima aan een baan konden komen (20). De tweede meest genoemde reden waarom medestudenten niet voor het hbo hebben gekozen, is het leenstelsel. Geen studieschuld willen opbouwen, er geen geld voor hebben of de hbo opleiding te duur vinden (19). Als derde werd genoemd: geen zin om nog eens vier jaar te gaan studeren, klaar zijn met leren of met school (12). Andere redenen waarom medestudenten niet naar het hbo zijn gegaan zijn: teleurgesteld in het mbo (2), geld willen verdienen (2), overstap te moeilijk vinden of op het hbo een grote werkdruk verwachten (4), dat de opleiding te lang duurt (4), zich te oud vinden (2 keer) of dat het hbo werd afgeraden door een mbo-docent (1).

Begeleiding op mbo bij keuze hbo

De helft van alle studenten die meegedaan hebben aan dit onderzoek, geeft aan op het mbo slecht tot zeer slecht begeleid te zijn bij de keuze om wel of niet door te stromen naar het hbo.

4.2.3 Opbrengsten en conclusies delphi-I

Wat kan een verklaring zijn voor de dalende doorstroom?

De dalende doorstroom van mbo-4 naar hbo is volgens professionals te verklaren door de gunstige arbeidsmarkt voor mbo-4 gediplomeerden. Deze jonge mensen kunnen goed aan een baan komen. Er zijn genoeg banen. Daarnaast speelt het leenstelsel mee in de beslissing om niet verder te gaan studeren na het behalen van het diploma. Men wil liever geen geld lenen voor een vervolgstudie. Volgens de meeste studenten is het leenstelsel veruit de voornaamste oorzaak voor de dalende doorstroom van mbo naar hbo. Ze willen geen studieschuld opbouwen, hebben zelf het geld niet of krijgen het niet van hun ouders. Ook vinden ze een hbo-opleiding te duur. Een kleiner deel geeft aan dat het niveau op het hbo te hoog is en dat daardoor de overstap te groot is. Ook speelt mee dat ze klaar zijn met leren, niet nog eens vier jaar willen studeren en een hbo-opleiding te lang duurt.

Welke studenten kiezen wel en niet voor een hbo opleiding?

Het zijn vooral de meer theoretisch ingestelde studenten met een hbo-denkniveau die besluiten om verder te studeren, stellen de professionals in dit onderzoek. Ook de gemotiveerde, ambitieuze studenten en de betere studenten met goede cijfers en de studenten met een gericht doel voor ogen kiezen eerder om naar het hbo te gaan dan dat ze gaan werken. Studenten die eerder besluiten om te gaan werken dan verder te studeren, zijn vooral de zwakkere, minder gemotiveerde studenten die moeite hebben met leren of minder met de toekomst bezig zijn. Ook studenten die opzien tegen de kosten van de vervolgopleiding, geen schulden willen maken of zoals de professionals het verwoorden 'zich een vervolgstudie financieel niet kunnen permitteren', studeren minder vaak verder.

Wat zijn de motieven voor wel of geen vervolgopleiding?

Studenten geven aan dat zij naar het hbo zijn gegaan omdat ze graag verder wilden studeren, zichzelf wilden ontwikkelen, op zoek waren naar meer uitdaging en hun capaciteiten beter wilden benutten. Het gaat dan om 'het verzilveren van ambities' en 'het beste uit jezelf halen'. Op een gedeelte derde en vierde plaats staat de positie op de arbeidsmarkt. Studenten hopen met een hbo-diploma hun kansen op de arbeidsmarkt te verbeteren; een betere baan met meer uitdaging en verantwoordelijkheden of een baan met een hoger salaris. Anderen hebben voor een hbo-opleiding gekozen omdat ze voor de baan of sector waarin ze willen gaan werken, een hbo-diploma nodig hebben. Volgens de studenten in dit onderzoek, zijn de belangrijkste redenen waarom hun medestudenten niet naar het hbo zijn gegaan, omdat ze wilden gaan werken of al een baan aangeboden hadden gekregen. Ook het leenstelsel speelt een rol in de keuze om niet naar het hbo te gaan. Het opbouwen van een studieschuld weerhoudt hen ervan om naar het hbo te gaan of de duur van de opleiding staat hen tegen. 'Klaar zijn met leren, klaar zijn met school, geen zin om nog eens vier jaar te gaan studeren', zijn veel opgetekende redenen om niet verder te gaan na het behalen van het mbo-4 diploma.

Wat moet er veranderd worden om de dalende trend tegen te gaan?

Volgens de studenten in dit onderzoek moet als eerste het leenstelsel aangepast of zelfs afgeschaft worden. Een beurs zou daarvoor in de plaats moeten komen om de dalende doorstroom van het mbo naar het hbo te kunnen ombuigen. Ook de aansluiting tussen het mbo en hbo zou verbeterd moeten worden door mbo-4 studenten te laten proefdraaien op het hbo waardoor ze kunnen wennen aan het niveau en de manier van werken. Ook een betere begeleiding van het keuzeproces zou de dalende trend kunnen keren.

Is de studentenpopulatie mbo-4 veranderd qua omvang en samenstelling?

Ruim de helft van de professionals in dit onderzoek is van mening dat de studentenpopulatie is toegenomen in de afgelopen jaren en dat dit vooral veroorzaakt is door het toelatingsrecht. Het toelatingsrecht verandert volgens de professionals de samenstelling van de studentenpopulatie mbo-4 waardoor het niveau daalt. En dit heeft een direct effect op de keuze voor een hbo-studie. De mbo-4 populatie kent nu meer studenten uit het vmbo-kader, mbo-2 en mbo-3, meer terugvallers uit havo, vwo en hbo en meer zorgleerlingen. Deze studenten kiezen minder vaak voor een hbo-opleiding omdat ze hiervoor minder gemotiveerd zijn, het mbo-4 niveau net aankunnen, willen gaan werken of blij zijn met een diploma. Men denkt ook dat de veranderde samenstelling van de populatie studenten herbergt die meer praktisch zijn ingesteld, de overstap naar het hbo niet goed kunnen overzien, erg jong zijn en nog niet goed weten waar hun capaciteiten liggen.

Kanttekening bij delphionderzoek

De eerste ronde van het delphionderzoek heeft een veelheid van factoren opgeleverd die de doorstroom van het mbo naar hbo beïnvloeden. Hoewel er expliciet gevraagd is naar factoren die afname in de afgelopen tien jaar kunnen verklaren, blijkt uit de inhoudsanalyse dat de antwoorden eerder betrekking hebben op de afgelopen drie-vier jaar. De invloed van het toelatingsrecht bijvoorbeeld op de samenstelling van de mbo-4 populatie kan eigenlijk pas vanaf de introductie in 2017 een effect hebben. Het toelatingsrecht kan dus niet de dalende trend in de afgelopen tien jaar verklaren. Voor studenten is het sowieso lastig om een periode van tien jaar te overzien. Zij praten uit eigen ervaring met de voorbereiding en overgang van mbo naar hbo. Studenten kunnen een periode van tien jaar niet geheel overzien en hebben beleidswijzigingen in de afgelopen tien jaar niet allemaal daadwerkelijk als student meegemaakt. De uitkomsten uit deze eerste delphironde onder mbo-studenten en professionals in het mbo komen niet altijd overeen met de resultaten uit de data-analyse. Sommigen uitkomsten zijn zelfs tegenstrijdig. Wij komen hier bij de bespreking van de conclusies in het slothoofdstuk op terug.

4.3 Delphi-II: herkenning van factoren en interventies

4.3.1 Detecteren van factoren

Voor de tweede delphistudie zijn alleen deskundigen uitgenodigd, wederom alleen uit het mbo. Aan hen is de brede inventarisatie van belemmerende en bevorderende factoren die uit de eerste ronde van het delphionderzoek naar zijn gekomen, opnieuw voorgelegd en is gevraagd of deze worden herkend vanuit de eigen onderwijspraktijk. In totaal hebben 118 deskundigen meegedaan aan deze tweede ronde waarvan 75 personen de vragenlijst volledig hebben ingevuld; de rest vulde de vragenlijst deels in.

Het gaat om de volgende belemmerende en bevorderende factoren:

Belemmerende factoren	Bevorderende factoren
Motivatie ▪ Doorleren is niet aantrekkelijk ▪ Studenten zien op tegen doorleren ▪ Studenten zijn klaar met leren ▪ Studenten willen gaan werken ▪ Voor studenten heeft doorleren geen meerwaarde ▪ Het hbo kent een te hoge studielast, werkdruk en prestatiedruk ▪ Op het hbo is er een negatieve beeldvorming over mbo-studenten	Voorlichting en begeleiding ▪ De overgang van mbo naar hbo moet beter begeleid worden in het mbo ▪ In het mbo moet er meer en betere aandacht komen voor de voorbereiding op een studie in het hbo ▪ Er is betere voorlichting en informatie nodig over studeren in het hbo ▪ De voordelen van een hbo-diploma ten opzichte van een mbo-diploma moeten beter onder de aandacht van mbo-4 studenten gebracht worden

Belemmerende factoren	Bevorderende factoren
Arbeidsmarkt	
- De arbeidsmarkt is gunstig voor mbo-4 gediplomeerden - Er is sprake van groenpluk (studenten krijgen tijdens hun opleiding een baan aangeboden)	
Niveau mbo en aansluiting	
- De studentenpopulatie in mbo-4 is veranderd - Het niveau van mbo-4 is gedaald sinds invoering van het toelatingsrecht - Het mbo bereidt niet goed genoeg voor op het hbo - Mbo-4 gediplomeerden worden niet goed begeleid in hun keuze om te gaan werken of doorstuderen - De verkorting van mbo-4 naar 3 jaar heeft het niveau verlaagd - Mbo-docenten hebben onvoldoende kennis over doorstroommogelijkheden	- Het toelatingsrecht in mbo-4 moet worden aangepast - Het niveau van mbo-4 moet verhoogd worden - Mbo moet studenten leren werken en studeren op hbo-niveau
Niveau hbo en aansluiting	
- Het niveau in het hbo is te hoog voor mbo-4 gediplomeerden - De toelatingseisen in het hbo zijn te streng - Hbo is te theoretisch en te weinig praktisch - Hbo-onderwijs is minder een beroepsopleiding dan voorheen - Hbo-opleiding duurt te lang - Het ruime aanbod aan opleidingen in het hbo bemoeilijkt de keuze - Mbo-studenten onvoldoende begeleid op het hbo	- Proefstuderen stimuleren - Het niveau in het hbo moet verlaagd worden - De aansluiting tussen mbo en hbo moet verbeteren - Een transitieperiode inlassen tussen mbo en hbo - Aparte klassen van studenten met een mbo-achtergrond op het hbo - Hbo moet opleidingen met een kortere studieduur gaan aanbieden - Meer deeltijdstudies op hbo aanbieden voor mbo-4 gediplomeerden
Economische motieven en financiering	
- De introductie van het leenstelsel - Studenten zien op tegen lenen en schulden maken - De kosten van studeren zijn te hoog vergeleken met de opbrengsten van werken	- Afschaffing of aanpassing van het leenstelsel - Hbo opleiding minder duur maken - Een beurs instellen voor studenten die willen doorstromen van mbo naar hbo
Externe beïnvloeding	
- Mbo-studenten worden door hun begeleiders ontmoedigd om door te studeren - Mbo-studenten worden door hun ouders ontmoedigd om door te studeren - Doorleren wordt niet gestimuleerd	- Mbo-studenten moeten meer gestimuleerd en gemotiveerd worden om door te leren - Er moet in het hbo meer waardering komen voor studenten uit het mbo

Herkenning van belemmerende factoren uit onderwijspraktijk

De gunstige arbeidsmarkt en de invoering van het leenstelsel worden door de deskundigen het vaakst herkend als factoren die de doorstroom van mbo naar hbo belemmeren. Een derde belemmerende factor is dat studenten graag willen gaan werken. Deze drie factoren zijn voor circa de helft van de respondenten zeer herkenbaar. Zie tabel 6.1 (bijlage 1) voor de gedifferentieerde percentages.

Respondenten konden hun antwoord toelichten en ook andere factoren aandragen: 33 respondenten deden dat. Negentien daarvan noemen belemmerende factoren die aansluiten bij reeds genoemde factoren, maar er zijn ook nieuwe zaken aangedragen. Zo werd binnen de categorie 'Niveau hbo en aansluiting' opgemerkt dat er in bepaalde vakgebieden geen of een weinig passend vervolg op de mbo-opleiding bestaat (3), dat de doorstroommogelijkheden van bbl'ers niet aansluiten bij de mogelijkheden binnen hun werkbedrijf (1) en dat de communicatie tussen mbo en hbo beter moet om de overgang voor studenten minder complex te maken (1).

Bij 'Motivatie' is naast de reeds in de vragenlijst benoemde factoren opgemerkt dat hbo-instellingen soms onnodige barrières opwerpen waardoor mbo'ers zich niet welkom voelen, mbo-4-studenten zichzelf vaak te oud vinden om door te studeren en dat het hbo niet per se een logische vervolgstap is voor mbo'ers.

In de categorie 'Externe beïnvloeding' wordt aanvullend op de vragenlijst door twee respondenten benoemd dat de begeleiding en stimulering van mbo-studenten sterk afhangt van docenten, waarbij de veronderstelling wordt geuit dat docenten die zelf geen hbo opleiding hebben gedaan minder enthousiasmerend kunnen zijn over de doorstroom naar het hbo. Verder is, buiten de in de vragenlijst gebruikte categorieën, tweemaal genoemd dat er te weinig voorlichting is op het mbo ('onbekend maakt onbemind') en driemaal dat de afstand tot de hbo-instelling groot is en de keuze om door te studeren daardoor onaantrekkelijk is. Eén respondent noemt de angst van mbo-studenten om te falen als reden om niet door te studeren.

Een aantal respondenten noemt belemmeringen die met name de aansluiting tussen mbo en hbo betreffen. Twee professionals hebben bijvoorbeeld het idee dat het niveau van het hbo de laatste jaren hoger is geworden.

Ik heb het beeld dat het niveau in het hbo jaren geleden opgetrokken is om zo te kunnen voldoen aan voorwaarden voor het aanbieden van een master. De theoretische component is daardoor zwaarder geworden; dat kan belemmerend werken voor mbo-studenten.

Iemand geeft aan dat de meerwaarde van mbo-3 verdwijnt doordat iedereen aangenomen mag worden op mbo-4. Hierdoor stromen er meer 'zwakkere' studenten toch door naar niveau 4. Doorstroom naar het hbo kan voor deze groep studenten te moeilijk zijn.

Belemmerend

- Niveau hbo en aansluiting (12x)
- Niveau mbo en aansluiting (7x)
- Motivatie (6x)
- Economische motieven/financiering (4x)
- Reisafstand hbo instelling (3x)
- Te weinig keuze in hbo (3x)
- Externe beïnvloeding (2x)
- Juist wel animo om door te stromen (2x)
- Ontbreken van voorlichting (2x)
- Angst om te falen (1x)
- Arbeidsmarkt (1x)

Bevorderend

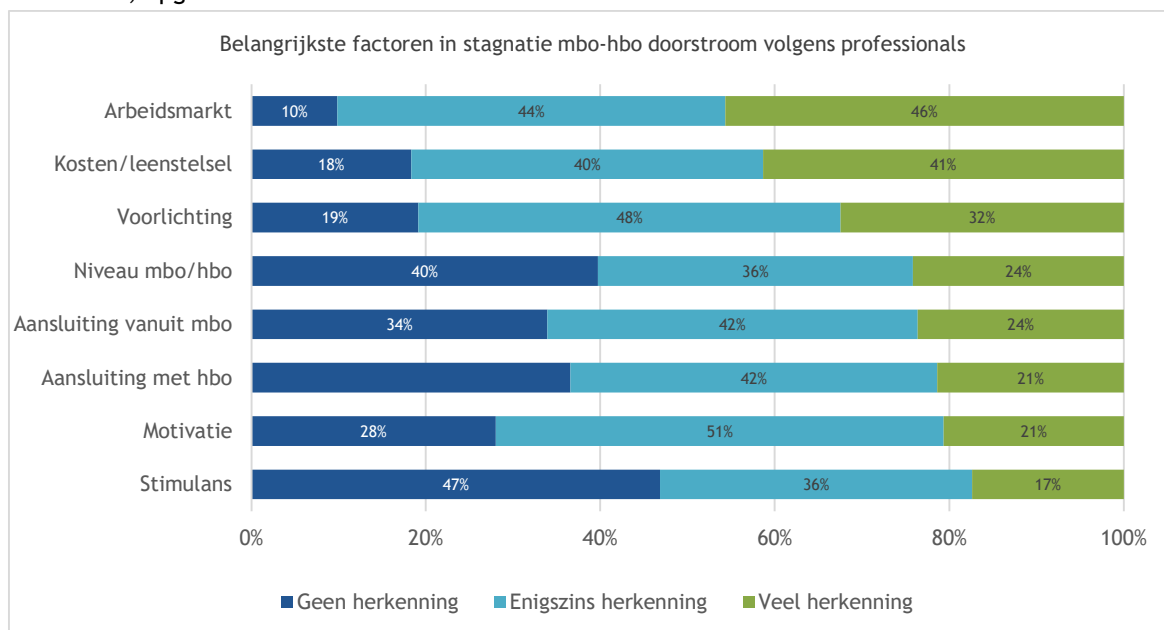
- Aansluiting (7)
- Niveau en opleiding (5)
- Kennis docenten (3)
- Keuzemogelijkheden in de regio (2)
- Economische motieven / financiering (1)
- Luisteren naar studenten (1)
- Motiveren (2)

Herkenning van bevorderende factoren uit onderwijspraktijk

De drie factoren met een bevorderende werking die het vaakst worden herkend door de deskundigen zijn: stimuleren van proefstuderen, verbeteren van de aansluiting mbo-hbo en het hbo zou meer waardering moeten hebben voor studenten die uit het mbo komen.

Aan de respondenten is ook gevraagd of zij nog bevorderende factoren konden bedenken voor de doorstroom van mbo naar hbo, die nog niet in de vragenlijst waren opgenomen. Eenentwintig van hen droegen aanvullingen aan. Deze hebben vooral te maken met het versoepelen van de overstap van het mbo naar het hbo. Zo zou er een uitstroombrochure of -jaar moeten komen voor mbo'ers die door willen stromen naar het hbo. Ook als bevorderend worden een buddy-systeem en een doorlopende leerlijn aangedragen.

Om na te gaan op welk vlak de belangrijkste factoren zich bevinden, zijn de factoren ingedikt en is het aantal keren dat professionals de factoren niet herkennen, deels herkennen of helemaal herkennen, opgeteld.

Figuur 4.1: Het oordeel van professionals over de belangrijkste factoren die ten grondslag liggen aan de stagnerende mbo-hbo doorstroom

Resumé: de gunstige arbeidsmarkt voor gediplomeerde mbo-4 studenten, het leenstelsel en de daarmee gepaard gaande aversie en gebrekkige voorlichting zijn volgens de professionals uit de onderwijspraktijk de drie meest herkenbare factoren die de stagnerende doorstroom van mbo naar hbo kunnen verklaren.

4.3.2 Toepassing programma's en interventies

Belemmeringen in de doorstroom beïnvloeden

Na het detecteren van de meest bepalende factoren in het doorstroomtraject mbo-hbo, is nagegaan of er programma's dan wel interventies worden toegepast om de stagnatie in de doorstroom tegen te gaan, dan wel belemmeringen weg te nemen. Driekwart van de deskundigen geeft aan dat zij dit inderdaad doen (Tabel 4.2), ongeacht of deze effectief zijn geweest. Bij ruim de helft van de respondenten gaat het om het aanbieden van keuzedelen die gericht zijn op de doorstroom naar het hbo, soms ook het keuzedeel wiskunde. Daarnaast biedt ongeveer een derde speciale trajecten, lespakketten of aangepaste programma's aan voor de betere of geïnteresseerde student. Het gaat dan bijvoorbeeld om extra lessen (wiskunde, biologie, scheikunde) bovenop het reguliere programma, versnelde leerroutes en doorstroomprogramma's. Ongeveer een kwart van de interventies is gericht op loopbaanbegeleiding en bij ongeveer een op de vijf interventies is er sprake van specifieke voorlichting, bijvoorbeeld in de vorm van informatiedagen. Ook zijn er samenwerkingsvormen met een (of meerdere) hbo-instelling(en): hbo-docenten worden door het mbo ingehuurd, ontwikkelen van opdrachten in samenwerking met het hbo en workshops verzorgd door hbo-studenten.

- keuzedelen (33x)
- speciaal traject/lespakket/aangepast programma(18x)
- lob/slb (15x)
- voorlichting (13x)
- samenwerking hbo (12x)

- studiekeuzetests (2x)
- bedrijfsbezoeken (1x)
- uitwisseling inhoudelijke informatie docenten (1x)

Tabel 4.2: Percentage professionals dat interventies toepast om de doorstroom van mbo naar hbo te bevorderen n=81

	n	%	n	%
Geen interventies	13	16%		
Niet op de hoogte van interventies	8	10%		
Totaal geen interventies			21	26%
Effectieve interventies	20	25%		
Deels effectieve interventies	30	37%		
Interventies niet effectief	3	4%		
Interventies, geen informatie over effectiviteit	7	9%		
Totaal interventies			60	74%

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat een kwart van de toegepaste programma's en interventies effectief is geweest en 37 procent is deels effectief geweest. Aan de respondenten is gevraagd hun antwoord toe te lichten: 41 hebben van deze mogelijkheid gebruikgemaakt. Uit de analyse van de toelichtingen bij de effectieve interventies, blijkt dat deze vooral ertoe hebben bijgedragen dat studenten beter in staat waren keuzes te maken.

Het wordt nog onderzocht, maar wij merken dat studenten bewustere keuzes maken.

Door al op een hbo een programma te volgen, wordt de keuze van haalbaarheid en wenselijkheid beter genomen.

Studenten weten beter waar ze aan toe zijn en kunnen beter de afweging maken of ze 'rijp' zijn voor het hbo.

Ook helpt het als studenten al studievastigheden opdoen die op het hbo gangbaar zijn.

Studenten kunnen al wennen aan de manier van werken op het hbo; zelfstandiger, zelf meer plannen, projectmatig werken in groepen.

Een aantal deskundigen geeft in de toelichting expliciet aan dat het nog te vroeg is om de effectiviteit van interventies te beoordelen, omdat er nog onderzoek naar wordt gedaan of dat de interventie nog volop in ontwikkeling is. Ook wordt gezegd dat er niet altijd goed zicht is op de doorstroom.

In situaties waarbij interventies deels effectief bleken, speelt ook het beter en bewuster keuzes kunnen maken een rol, evenals de constatering dat studenten zich beter voorbereid voelen.

Vanuit verhalen van studenten horen we wel dat het hen helpt om beter voorbereid te zijn op het hbo.

Veel studenten maken nu een veel bewustere studiekeuze: wel of niet doorstromen naar het hbo. Wel blijft het voor een aantal studenten lastig om de drempel naar het hbo over te gaan en zich aan te melden voor meeloopdagen of proefstuderen.

Verder wordt benoemd dat studenten weliswaar positief zijn over de keuzedelen, maar dat het succesvol afleggen van het keuzedeel vaak weinig impact heeft op het slagen voor het mbo of niet meetelt voor het verkrijgen van vrijstelling voor bepaalde onderdelen op het hbo.

Er worden ook nog enkele uitdagingen geformuleerd. Zo blijkt dat studenten vaak pas relatief laat bedenken dat ze willen doorstuderen; dan zijn keuzedelen of het volgend van doorstroomprogramma's al geen optie meer. Ook merken respondenten dat studenten geneigd zijn te doen wat de rest van de groep doet.

Het ene moment hebben we een hele grote groep hbo doorstromers gehad en het jaar daarop veel kleiner. De groepsvorming binnen een klas is heel belangrijk. Zo heb ik een hechte groep van zes leerlingen die samen dit hbo-doorstroomprogramma hebben aangepakt en er nu nog zitten.

Bij de interventies die niet als effectief worden beschouwd, geeft men aan dat er geen incentives zijn voor het volgen van keuzedelen of extra lesprogramma's. Het vergroot de slaagkans niet op het mbo omdat het niet meetelt op het mbo. En op het hbo kan men het niet verzilveren voor vrijstellingen van bepaalde vakken. Tweemaal wordt aangegeven dat studenten voorzichtig zijn vanwege het leenstelsel. Een persoon geeft aan dat er voor een interventie te weinig tijd en ruimte in het curriculum is.

Bevordering van de doorstroom beïnvloeden

Naast de interventies die tot doel hadden belemmeringen in de doorstroom weg te nemen, is ook gevraagd naar interventies die specifiek gericht zijn op bevordering van de doorstroom. In totaal 44 respondenten zeggen interventies toe te passen om de doorstroom te bevorderen. Het ging hier veelal om dezelfde (soort) interventies als bij de vraag naar interventies ter beïnvloeding van de belemmerende factoren. In enkele gevallen werd daar letterlijk naar terugverwezen. Bijna de helft noemt ook hier de inzet van keuzedelen ter voorbereiding op het hbo. Ongeveer een derde zet een speciaal traject of lesprogramma in, zoals een excellentieprogramma en doorstroomtrajecten waarbij vakken op het hbo kunnen worden gevolgd. Elf keer wordt de inzet van voorlichting genoemd, bijvoorbeeld door oud-studenten die naar het hbo zijn gegaan, voorlichting door hbo-studenten in de klas en het stimuleren van bezoek aan open dagen. Negen keer wordt expliciet benoemd dat er nauw wordt samengewerkt met hbo instellingen of het bedrijfsleven, bijvoorbeeld door werkbezoeken te organiseren of door aan gezamenlijke opleidingsoverstijgende opdrachten te werken. Eveneens negen keer wordt ingezet op begeleiding in de vorm van SLB of LOB. Drie respondenten zeggen gebruik te maken van studentmentoren of peercoaches en twee stimuleren de kennisdeling tussen mbo en hbo docenten.

- Keuzedelen (18)
- Speciaal traject/lesprogramma (14)
- Voorlichting (11)
- LOB/SLB/begeleiding (9)
- Samenwerking hbo/bedrijfsleven (9)
- Studentmentoren/peer coaches (3)
- Kennisdeling docenten (2)
- Algemeen stimuleren hbo-werkhouding (1)
- Monitoren doorstromers (1)

Aan de professionals is eveneens gevraagd of hun interventies ter beïnvloeding van de doorstroom effectief zijn gebleken. Ook hier kreeg men de gelegenheid het gegeven antwoord toe te lichten en 24 professionals hebben dat daadwerkelijk gedaan. Negen daarvan geven een toelichting op een effectieve interventie. Zij hebben positieve ervaringen met vroege en betere begeleiding, bijvoorbeeld al in het eerste jaar. Ook het bezoeken van open dagen op het hbo en het gebruikmaken van keuzedelen en peer-coaches, wordt gestimuleerd.

Vooraf peer-coaches werkt effectief. Mbo-studenten durven daar toch meer aan te vragen aan zo'n 'oudere' docent.

Studenten worden vanaf hun inschrijving al opgepakt en beter begeleid gedurende het eerste schooljaar en vooral de eerste honderd dagen. Achterstand wordt dan eerder opgemerkt en daarnaast krijgen ze extra lessen in struikelvakken (Nederlands, Engels, wiskunde) en hbo-studievaardigheden.

Naar de mening van respondenten hebben de interventies het positieve effect dat studenten een betere keuze maken. Sommigen zien ook een verhoogde doorstroom naar het hbo. Elf respondenten geven aan waarom zij vinden dat de interventies deels wel en niet effectief zijn gebleken.

Als positief wordt gezien dat er meer communicatie plaatsvindt tussen mbo en hbo, dat studenten zich beter voorbereid voelen en er meer bekendheid is van de mogelijkheden voor studenten. Echter, er is voor sommige opleidingen nog steeds te weinig keuze aan passende hbo-opleidingen, er wordt soms nog teveel op inhoudelijke kennis gefocust en niet op competenties. Ook de beperkte tijd en middelen blijven voor een enkeling problematisch. Vier professionals die hun interventie deels als effectief beoordelen, geven aan dat ze te weinig zicht hebben op de effecten om hier een uitspraak over te doen. Dit is ook de reden waarom twee respondenten in de toelichting aangeven dat zij niet weten of hun interventies effectief zijn.

4.3.3 Verschillen tussen studentgroepen en sectoren

Iets minder dan de helft van de bevroegde respondenten heeft zicht op de studieprestaties van hun oud-studenten op het hbo. Degenen die hier zicht op hebben, ontvangen meestal van de hbo instellingen cijfermatige informatie over de prestaties van de eerstejaars. De andere groep geeft aan deze informatie niet te ontvangen en dat daardoor het zicht hierop ontbreekt.

Tabel 4.3: Percentage professionals dat zicht heeft op studiesucces, verschillen tussen groepen studenten en sectoren/opleidingen in de doorstroom van mbo naar hbo (n=75)

Zicht op studiesucces van mbo-studenten in hbo	N	%
Ja	35	46,7%
Nee	40	53,3%
Totaal	75	100,0%
Verschillen tussen groepen studenten		
Ja	23	30,7%
Nee	11	14,7%
Geen zicht op	41	54,7%
Totaal	75	100,0%
Verschillen tussen opleidingen/sectoren in doorstroom		
Ja	21	28,0%
Nee	13	17,3%
Geen zicht op	41	54,7%
Totaal	75	100,0%

Verschillen tussen studentgroepen

Drieëntwintig respondenten geven aan verschillen tussen studentengroepen⁵⁶ te zien in de mate waarin zij willen of kunnen doorstromen naar het hbo. Deze aantallen zijn erg klein en het zijn meningen van respondenten die soms ook het tegenovergestelde beweren. Hier kunnen dus geen algemeen geldende conclusies aan worden verbonden.

Van de groep deskundigen die zegt verschillen te zien tussen studenten die wel en niet doorstromen, geeft zo'n 35 procent aan verschillen te zien naar afkomst/achtergrond van studenten. Studenten met een migratieachtergrond hebben volgens deze respondenten meer moeite met doorstromen dan studenten met een Nederlandse achtergrond. Eén van de oorzaken die hierbij genoemd wordt, is het niveau van beheersing van de Nederlandse taal.

⁵⁶ Toelichting na antwoord 'Ja' op de vraag: 'Ziet u verschillen tussen studentgroepen in de mate waarin zij willen of kunnen doorstromen naar het hbo? Denk hierbij bijvoorbeeld aan stapelaars of aan studenten met een bepaalde achtergrond (mannen, vrouwen, studenten met een migratieachtergrond, studenten uit probleemsituaties)?'

Ook ziet men verschillen tussen studenten uit achterstandsgebieden en stads- versus landelijke populatie. Daarnaast benoemen twee respondenten expliciet dat allochtone vrouwelijke studenten vaker doorstromen en beter presteren dan allochtone mannelijke studenten.

Vooraf Nederlands autochtone jongens en meiden stromen door en allochtone meiden. Wij zien wel dat allochtone jongens kiezen voor het hbo, maar dat is vaker uit status dan dat ze echt een diploma halen.

Het is duidelijk dat studenten uit een stadspopulatie anders zijn dan studenten uit een landelijke populatie. Langzaam verdwijnt het verschil tussen allochtoon en autochtoon in de stadspopulatie.

In algemene zin zien respondenten een verschil tussen mannelijke en vrouwelijke studenten; het merendeel geeft aan dat vrouwelijke studenten het beter doen dan mannelijke. Tegelijkertijd zijn er (drie) respondenten die aangeven dat binnen hun specifieke opleidingen meer mannen dan vrouwen doorstromen naar het hbo, waarbij een respondent meent dat deze ontwikkeling met name na invoering van het studievoorschot zichtbaar is geworden. Een tweetal respondenten geeft aan verschillen te zien tussen groepen studenten naar opleiding. Zo studeren binnen groene opleidingen met name studenten uit de plantenteelt en veehouderij door, terwijl studenten uit de opleidingen bloem en dier weinig doorstromen. Voor wat betreft de niet-stapelaars versus stapelaars worden twee tegenstrijdige antwoorden gegeven: één respondent geeft aan dat vooral niet-stapelaars doorstromen naar het hbo, de ander geeft aan dat juist stapelaars vaker naar het hbo gaan.

Zo'n dertig procent van de respondenten wijst niet direct naar verschillen tussen studentengroepen, maar geeft aan dat (intrinsieke) motivatie een belangrijke factor is, vaak in combinatie met andere zaken als inzet, groepsdynamiek, toekomstbeeld en stimulering vanuit thuis.

Respondenten verwoorden het een en ander als volgt:

Motivatie en voorgeschiedenis zijn bijna even belangrijk als capaciteit. Havo en vwo-scholieren worden eerder weggestuurd, ook als er privéomstandigheden spelen. Jongeren zijn moeilijk door school en ouders te motiveren als ze de motivatie eenmaal kwijt zijn.

Motivatie is belangrijk en het niveau waarop een student zelfstandig kan plannen en leren. Migratie-achtergrond speelt een rol bij de beheersing van de Nederlandse taal.

Verschillen tussen opleidingen of sectoren

Tevens is nagegaan of respondenten verschillen zien tussen opleidingen of sectoren in de mate waarin studenten doorstromen naar het hbo. 28 respondenten hebben toegelicht welke verschillen zij zien tussen opleidingen of sectoren⁵⁷. Wat bij analyse van deze antwoorden opvalt, is dat dezelfde opleiding door verschillende respondenten in tegengestelde categorieën worden geplaatst. Zo stelt een respondent:

Vanuit Economie studeren er bijvoorbeeld meer door naar hbo dan vanuit Zorg .....

terwijl een andere respondent aangeeft:

Economie doet het niet goed, te breed, wat zal ik eens gaan studeren.

Andere opleidingen die bij zowel (relatief) lage als hoge doorstroom genoemd worden, zijn creatieve opleidingen en techniek & teelt. Economie wordt het vaakst (5x) genoemd door de respondenten als opleiding waarbij de doorstroom (relatief) hoog is, gevolgd door de opleidingen techniek (3x), communicatie en marketing (beiden 2x). Opleidingen met volgens de respondenten (relatief) lage doorstroom zijn (wederom) economie, onderwijs, techniek en zorg (elk 2x).

---

⁵⁷ Toelichting na antwoord 'Ja' op de vraag: 'Ziet u verschillen tussen opleidingen of sectoren in de mate waarin zij willen of kunnen doorstromen naar het hbo? Bijvoorbeeld verschillen tussen economie, zorg, techniek e.d.?'

Enkele respondenten benoemen desgevraagd sectoren waarin de uitval volgens hun inzichten juist hoog (4 maal economie, eenmaal pabo) of laag (economie/financieel, pabo, welzijnszorg, elk 1x genoemd) is. Ook worden door enkele respondenten minder of meer algemene oorzaken en toelichtingen gegeven bij de verschillen in doorstroom tussen de sectoren en opleidingen. Zo geeft een respondent aan dat meer studenten uit driejarige (technische) opleidingen doorstromen, dan studenten uit vierjarige (meer specialistische, creatieve) opleidingen. Daarnaast wijst men op het verschil in aansluiting, al dan niet gekoppeld aan toelatingseisen, tussen diverse mbo en hbo-opleidingen. Ook geven respondenten aan dat binnen bepaalde sectoren mbo'ers zeer geliefd zijn op de arbeidsmarkt, waardoor studenten kunnen (en willen) gaan werken; dit wordt door één respondent genoemd over techniek & economie en door een andere juist over gezondheidszorg (en juist niet over techniek & economie). Kortom, het zicht van respondenten op de doorstroom vanuit verschillende sectoren en of opleidingen zijn erg divers. Hier kunnen dan ook geen conclusie aan verbonden worden. Het beeld dat de respondenten schetsen is te divers en niet eenduidig.

Opleidingen met een (relatief) hoge doorstroom (aantal keer genoemd)	Opleidingen met een (relatief) lage doorstroom (aantal keer genoemd)
▪ Economie/Financieel (6) ▪ Techniek (3) ▪ Communicatie (2) ▪ Marketing (2) ▪ Bedrijfskunde (1) ▪ creatieve opleiding (1) ▪ ICT (1) ▪ Management (1) ▪ Teelt (1) ▪ Veehouderij (1) ▪ (Welzijns)zorg (1) ▪ Zeevaart (1)	▪ Onderwijs/pabo (2) ▪ Zorg (2) ▪ Bloem & design (1) ▪ Creatieve opleiding (1) ▪ Dierhouderij (1) ▪ Economie (2) ▪ Horeca (1) ▪ Hospitality (1) ▪ Techniek (2) ▪ Teelt (1) ▪ Wellnesss (1)

4.3.4 Invloed van maatregelen

De afgelopen tien jaar zijn er meerdere beleidswijzingen en maatregelen doorgevoerd in het mbo en hbo. Omdat dit onderzoek tot doel heeft zich te verkrijgen op mogelijke oorzaken van de stagnerende doorstroom van mbo naar hbo in de afgelopen tien jaar, hebben wij deze aan de respondenten voorgelegd met de vraag welke van deze belemmerend dan wel bevorderend hebben gewerkt in de doorstroom van mbo-4 gediplomeerde studenten naar het hbo. Een korte beschrijving van de inhoud van deze maatregelen is weergegeven in bijlage II.

Ruim de helft (52%) van bevroegde deskundigen uit de onderwijspraktijk is van mening dat de invoering van het studievoorschot in het hoger onderwijs belemmerend heeft gewerkt voor de doorstroom mbo-hbo. Ook de cascadebekostiging in het mbo⁵⁸ en bijzondere nadere opleidingseisen/toelatingseisen voor de pabo hebben volgens 41 procent van de professionals een belemmerende invloed gehad.

⁵⁸ De cascadebekostiging (afnemende bekostiging voor studenten die lang(er) in het mbo blijven), kan negatieve effecten hebben voor mbo-studenten. Door deze bekostiging worden instellingen financieel gestimuleerd om studenten niet op een lagere opleiding te laten beginnen, zodat die student langer in het systeem zit (en bijvoorbeeld niveau 3 en 4 doorloopt, i.p.v. direct niveau 4). Daar komt bij dat instellingen in de verleiding kunnen komen om studenten uit bepaalde opleidingen te weren of om een strengere selectie toe te passen en zodoende het stapelen van diploma's belemmert. Om studenten die stapelen gelijke kansen te bieden, is de cascadebekostiging in januari 2019 afgeschaft. Zie: Brief Tweede Kamer, Afschaffing cascadebekostiging in het mbo. Dan Haag, 8 maart 2018.

De introductie van doorlopende leerlijnen en keuzedelen in het mbo hebben juist een bevorderende werking gehad op de doorstroom, zo zegt meer dan de helft van de bevraagde onderwijsprofessionals in het mbo.

Tabel 4.4: Percentage professionals dat aangeeft welke maatregelen bevorderend, belemmerend heeft gewerkt op de doorstroom mbo-hbo (n=75)

	Belem- merend	Geen invloed	Bevorderend	Weet niet
Invoering van het studievoorschot in het hoger onderwijs	52%	11%	3%	35%
Aanpassing van het bekostigingsmodel	41%	16%	5%	37%
Bijzondere nadere vooropleidingseisen/toelatingseisen pabo	41%	12%	4%	43%
Invoering van de studieduureisen	32%	25%	4%	39%
Invoering regeling nadere vooropleidingseisen mbo-hbo	24%	9%	7%	60%
Passend onderwijs	24%	19%	21%	36%
Invoering van de urennorm	23%	35%	3%	40%
Referentieniveaus taal en rekenen	19%	23%	33%	25%
Afschaffen van de drempelloze instroom niveau 2	17%	40%	4%	39%
Herziening kwalificatiestructuur	13%	31%	28%	28%
Macrodoelmatigheid	13%	20%	7%	60%
Invoering keuzedelen	9%	25%	56%	9%
Afschaffing regeling nadere vooropleidingseisen mbo-hbo	8%	8%	23%	61%
Kwaliteitsafspraken	7%	24%	27%	43%
Sterk beroepsonderwijs	7%	23%	35%	36%
Invoering van de entreeopleiding	3%	45%	1%	51%
Doorlopende leerlijnen	1%	21%	55%	23%

We sluiten af met een paar opmerkelijke citaten:

Veel mbo-opleidingen zijn van vier naar drie jaar gegaan en het kwalificatiedossier is dermate zwakker geworden dat de achterstand op het hbo is vergroot. Daarnaast zijn de hbo-instellingen zich meer gaan spiegelen aan de universiteiten en hun potentiële studenten (vwo) waardoor de afstand tussen het havo, mbo en hbo alleen maar groter is geworden.

Als de mbo-er in de gaten krijgt dat het hbo een leenstelsel is geworden en beseft dat dit leidt tot studieschulden, heeft dat zeker impact op de beslissing bij de mbo-student of het zich loont om naar het hbo te gaan.

Samengevat: het gemiddelde niveau in het mbo is de laatste jaren zienderogen gedaald. Belangrijke oorzaken zijn: de instroom vanuit het vmbo kent een lager startniveau; het toelatingsrecht werkt desastreus voor de kans op succes en leidt tot een bijzonder hoge uitval; onvoldoende voortgangseisen tijdens de mbo-opleiding. Iedereen moet door want alleen het diploma telt bij outputfinanciering.

4.4 Opbrengsten en conclusies delphi-II

Factoren

Uit het scala aan belemmerende en bevorderende factoren die met de eerste delphironde zijn opgehaald, komen er drie zeer pregnant boven drijven in de detectiefase. Volgens de ruim honderd bevraagde professionals uit de onderwijspraktijk zijn de aantrekkelijke arbeidsmarkt voor mbo-4 gediplomeerden, het leenstelsel en gebrekkige voorlichting debet aan de stagnerende doorstroom van mbo naar hbo. Motivatie, drijfveer en aanmoediging om verder te studeren doen er veel minder toe.

Interventies en effectiviteit

Dat men zich bewust is van de stagnatie in de doorstroom blijkt uit het gegeven dat driekwart van de bevroegde deskundigen aangeeft interventies toe te passen die de doorstroom mogelijk kunnen bevorderen. De interventies die als het effectiefst worden beschouwd en die door studenten (matig) positief worden ervaren, zijn de keuzedelen. Door het volgen van zo'n keuzedeel kan de student zich verbreden, verdiepen of voorbereiden op een vervolgopleiding. Ook wordt het doorstroomprogramma hbo genoemd waarin mbo-4 studenten kennismaken met studievaardigheden die op het hbo gangbaar zijn.

De invoering van één of meerdere keuzedelen dateert van augustus 2016. Daarom durven sommige deskundigen over de werking ervan nog geen harde uitspraak te doen. Het volgen en met succes afsluiten van een keuzedeel werd tot voor kort niet gehonoreerd: het telde niet mee voor het behalen van het mbo-4 diploma en kan op het hbo (nog) niet verzilverd worden. Dit zou op den duur demotiverend kunnen uitpakken. Ook aan het volgen van extra lessen of programma's zijn voor studenten geen incentives verbonden. Inmiddels is dit aangepast en tellen afgeronde keuzedelen mee bij diplomering.

Zicht op studieprestaties

Ruim de helft van de deskundigen heeft geen zicht op de studieprestaties van hun oud mbo-leerlingen die naar het hbo zijn gegaan. Er wordt niet op landelijk niveau cijfermatige informatie ontsloten over de studieprestaties van hbo-studenten afkomstig uit het mbo. Hierdoor kunnen mbo-instellingen minder goed sturen op een betere aansluiting.

Verschillen in doorstroom

Wat is de perceptie van professionals ten aanzien van verschillen tussen groepen studenten? Ruim een derde van de professionals ziet verschillen tussen studenten die vaker wel of niet doorstromen naar het hbo. Professionals ervaren dat studenten met een migratieachtergrond minder vaak doorstromen naar het hbo dan studenten met een Nederlandse achtergrond. Hoewel de doorstroom van deze groep iets is afgenomen, wordt deze conclusie van professionals niet onderbouwd door de cijfers (zie hoofdstuk hiervoor). Ook ervaart men dat meisjes eerder naar het hbo gaan dan jongens, ook meisjes met een migratieachtergrond. Zij stromen vaker door dan jongens met een migratieachtergrond.

Tussen sectoren en/of opleidingen merken de professionals ook verschillen. Alleen zijn hier de meningen niet echt eenduidig. Opleidingen met een relatief hoge doorstroom zijn economie en techniek. Opleidingen met een relatief lage doorstroom zijn onderwijs/pabo en zorg.

Invloed van maatregelen

Van maatregelen en beleidswijzingen in het onderwijs in de afgelopen tien jaar zijn er twee die de doorstroom van mbo naar hbo hebben bevorderd. Dat zijn de invoering van de keuzedelen in het mbo (2016) en de doorlopende leerlijnen vmbo-mbo (2014-2015). De maatregelen die de doorstroom hebben belemmerd zijn de invoering van het studievoorschot in het hoger onderwijs (2015), de aanpassing van het bekostigingsmodel en de bijzondere nadere vooropleidings- en toelatingseisen voor de pabo (2015-2016).

5 Reflectie van experts op de uitkomsten van het onderzoek

5.1 Doel en samenstelling expertpanel

De uitkomsten uit de kennissynthese, data-analyse en het delphionderzoek, zijn voorgelegd aan een expertpanel met de vraag vanuit hun eigen (wetenschappelijke) expertise hierop te reflecteren. Doel hiervan is om een dieper inzicht te verkrijgen in de overwegingen die een rol spelen bij het maken van de probleemanalyse en het formuleren van verbetervoorstellen of oplossingen. Uiteindelijk trachten wij zo te komen tot een breed gedragen palet van conclusies en handvatten voor verbetering van de doorstroom.

Om te reflecteren op dit onderzoek is een breed samengestelde groep van expert benaderd uit wetenschap, bestuur, beleid en praktijk. Aan hen is gevraagd te reflecteren op de concept rapportage. De volgende personen hebben meegewerkt:

- Trudy Vos, College van bestuur, ROC Twente;
- Ellen Klatter, Lector Versterking Beroepsonderwijs en Lector Studiesucces, Hogeschool Rotterdam;
- Karin Geurts, bedrijfstakgroep Handel;
- Ardita Muja, promovenda Radboud Universiteit;
- Christoph Meng, ROA;
- Yvon van Steenhoven, expert mbo, zelfstandige;
- Caroline van Eijk, Albeda;
- Teun Mallens, ROC Tilburg;
- Martha Voncken, Mbo Rijn IJssel.

In dit hoofdstuk worden de reflecties van het expertpanel beschreven aan de hand van de volgende vragen:

1. Herkent u de resultaten uit het onderzoek?
2. Heeft het mbo voldoende instrumenten beschikbaar om de negatieve trend te keren?
3. Herkent u de negatieve effecten van het leenstelsel en de aantrekkende arbeidsmarkt op de doorstroom naar het hbo?
4. Wat zou de overheid kunnen doen om de negatieve trend te keren?

5.2 Herkent u de resultaten van het onderzoek?

Hoewel alle experts de resultaten uit het onderzoek herkennen en aanvullingen doen die naar hun mening in het onderzoek onderbelicht zijn gebleven, vraagt een van hen zich af of de dalende doorstroom wel gezien moet worden als een probleem. Een ander expert vraagt bij de probleemanalyse aandacht voor meer contextbepaling van het probleem. Ook een derde expert heeft wat moeite met de probleemstelling die aan het onderzoek ten grondslag ligt. We starten de beschrijving van de reflecties met deze kritische noten bij de probleemanalyse. Daarna volgen de belangrijkste en opmerkelijkste elementen uit de beschouwingen van de experts, waarbij zij veelal de uitkomsten van het onderzoek vanuit hun deskundigheid tegen het licht houden van de onderwijspraktijk en deze nader expliciteren.

Probleemanalyse

Zoals gezegd, vraagt een van de expert zich af of de afname van de doorstroom mbo-hbo wel gezien moet worden als een probleem dat om een oplossing vraagt. Hij wijst op de behoefte van de Nederlandse arbeidsmarkt aan mbo-4 opgeleide mensen maar vraagt zich af of .... 'een hogere doorstroom (en hopelijk ook diplomering) de Nederlandse economie zoveel sterker maakt'. Hij geeft aan dat een vijfde van de hbo'ers na afstuderen een functie vervult die qua niveau niet past bij de gevolgde opleiding en bij een aantal opleidingen is dit percentage nog veel hoger (40%). Hij vervolgt verder zijn betoog dat er in de afgelopen jaren veel is geïnvesteerd in associate degree (AD) programma's die een interessant alternatief kunnen zijn voor de bacheloropleidingen voor jongeren afkomstig van het mbo. Deze AD-studies zijn vooral ook aantrekkelijk voor mbo'ers die na het behalen van het diploma eerst ervaring willen opdoen op de arbeidsmarkt, zo stelt hij.

Een andere expert plaatst de probleemanalyse in de context van het doel van een mbo-opleiding een student op te leiden voor een beroep. 'Vanaf dag 1 zit dit in de vezels van de opleiding verweven'. Deze expert wijst erop dat in het mbo een belangrijke rol is weggelegd voor de leerbedrijven die stageplaatsen aanbieden en daarvoor straks goed opgeleide beroepskrachten voor terug willen zien. 'Deze leerbedrijven zijn dan ook niet blij als een student vertelt dat hij toch straks naar het hbo gaat. In een omgeving waar er toch al een tekort is aan stageplaatsen staat zo'n leerbedrijf niet om de aanstaande hbo'er te springen; zij willen werknemers'. Daarnaast geeft deze expert aan dat een havoleerling zich al vijf jaar aan het voorbereiden is om naar het hbo te gaan. 'De beeldvorming in Nederland is dat je met havo bijvoorbeeld niet naar het mbo gaat'. Deze plaatsbepalingen heeft deze expert gemist in het onderzoek.

Ook een derde expert plaatst kanttekeningen bij de probleemstelling van het onderzoek. Hij memoreert dat een van de aanleidingen voor dit onderzoek is: 'de scheve verdeling van de groepssamenstelling van studenten die doorstromen naar mbo of naar havo/vwo'. Het onderzoek gaat voornamelijk in op de vraag waarom mbo-4 studenten wel of niet kiezen om door te studeren, maar onderscheidt deze motivaties niet naar de verschillende groeperingen. Hij vindt dat daarmee het onderzoeksthema 'wie waarom doorstroomt' maatschappelijk gezien niet wordt geproblematiseerd door de onderzoekers. Hij vervolgt zijn kritiek op de probleemstelling van het onderzoek door 'de vraag onder de vraag' centraal te stellen: 'Welke politieke overwegingen liggen onder de aanname dat doorstroom gelijk verdeeld zou moeten zijn? En waarom wordt mogelijke scheefgroei problematisch gevonden?' Een sociologisch en cultureel onderzoek is volgens deze expert nodig om de invloed van menselijke factoren zoals 'beeldvorming van docenten' en als gevolg daarvan 'downgrading door onbedoelde adviezen' op de doorstroomproblematiek te doorgronden.

Een vierde deskundige vraagt zich af of er daadwerkelijk sprake is van een aanzienlijk negatieve trend? Er wordt in het rapport immers geconcludeerd dat de daling minder sterk is dan wordt gesuggereerd en vooral plaatsvindt in 2015-2016. Ook laat het rapport zien dat 'daar waar er sprake is van een daling in het aandeel hbo-doorstromers (met name 2014-2015), er ook sprake is van een sterke toename in het aantal gediplomeerden dat de arbeidsmarkt heeft betreden'. Bij het behandelen van deze vragen over de dalende instroom is het volgens deze deskundige belangrijk om te onderstrepen wat de rol is van het mbo en wanneer en onder welke omstandigheden deze daling problematisch is. Enerzijds dient het mbo studenten klaar te stomen voor de arbeidsmarkt. Wanneer er sprake is van laagconjunctuur is te zien dat gediplomeerden ook gemotiveerd zijn om hun intrede op de arbeidsmarkt te maken. Anderzijds dient het mbo de doorstroom naar het hoger onderwijs te faciliteren. Als er sprake is van een afname doordat meer schoolverlaters hun intrede maken op de arbeidsmarkt vanwege de goede werkgelegenheid en de gunstige economische klimaat in de afgelopen jaren, dan is dat niet problematisch. Het is wél problematisch wanneer de afname is ontstaan door belemmerende factoren zoals het leenstelsel en een verslechterde aansluiting tussen mbo-hbo.

Juiste student op de juiste plek

Voor studiesucces is het belangrijk dat leerlingen bewust de route kiezen die het beste bij ze past. Een van de experts geeft aan dat 'de route voor vmbo-leerlingen naar het hbo via de beroepsroute vmbo-mbo-hbo kan en via de theoretische route vmbo-havo-hbo'. Een andere expert benoemt in dit verband de verandering van de instroom van studenten in een mbo-4 opleiding door het toelatingsrecht. 'Met mbo-2 direct naar mbo-4 is voor velen een grote stap en docenten doen er van alles aan om studenten binnenboord te houden'. Hij wijst erop dat bijvoorbeeld het leesniveau van de mbo-4 student sindsdien achteruit is gegaan. Voor een succesvolle doorstroom is dit een van de vaardigheden die in het hbo belangrijk zijn. Verder merkt hij op dat het voor het hbo van belang is dat er ruim aandacht wordt besteed aan de selectie van studenten en ze te matchen aan de juiste opleiding.

Studenten met niet-westerse migratieachtergrond

In het onderzoek is weinig aandacht voor de privé-context waarin deze studenten hun studieloopbaan vormgeven, zo geeft een de experts aan in zijn reflectie op de resultaten en licht het als volgt toe: 'Studenten met een niet-westerse migratieachtergrond missen op het hbo boegbeelden/peers waarmee ze zich kunnen identificeren. Wanneer dat gecombineerd is met een thuisfront dat het hbo niet kent, is het risico groot dat studenten hun draai niet vinden en afhaken. Zowel waar het om keuzes/motivatie gaat als om ondersteuning in studievaardigheden, staan studenten met een niet-westerse migratieachtergrond op grote achterstand ten opzichte van hun westerse medestudenten met hoger opgeleide ouders. Daarbij komt dat het studiesucces van meisjes veel beter is dan dat van jongens'. Zij vervolgt haar betoog verder met het volgende: 'Studenten met een niet-westerse migratieachtergrond kiezen relatief vaak voor een opleiding in het economisch domein (handel). Het thuisfront dat ooit naar Nederland is gekomen om in de fabrieken te werken, motiveert hen niet te kiezen voor techniek en/of zorg; men wil dat hun kinderen een kantoorbaan krijgen op minimaal hbo niveau. De druk op deze studenten is groot, terwijl ze niet altijd de capaciteiten hebben door te stromen. Kans op uitval van deze groep is groot. Mijns inziens is dit (in ieder geval deels) de verklaring voor de uitval in het economische domein.'

Een andere deskundige herkent weliswaar de resultaten van het onderzoek, maar geeft tevens aan dat hij in zijn studentengroep minder hard de geluiden hoort dat het leenstelsel invloed heeft gehad op de keuze. 'Dit komt wellicht door de sector en doordat we overwegend een westerse groep studenten hebben'.

Beeldvorming mbo-student

Binding is een erg belangrijk aandachtspunt, naast studievaardigheden, taal en rekenen. De negatieve beeldvorming van docenten in het mbo over de zin en slaagkansen van het mbo naar het hbo gaan én de negatieve beeldvorming van hbo-docenten over mbo-studenten worden vaak genoemd. Deze menselijke factoren spelen een grotere rol dan in het onderzoek naar voren komt, zo brengt een expert stellig in. Programma's als het Toptraject kunnen daar verandering in brengen. 'In praktisch opzicht zijn mbo'ers verder dan havisten. Zij hebben al flink wat stage gelopen en kennen de beroepspraktijk dus goed. Bedrijven waarderen dit. Het hbo zou daar meer op moeten inspelen'.

In het onderzoek komt naar voren dat studenten vanuit verschillende hoeken ontmoedigd worden om naar het hbo door te stromen, omdat dit te hoog gegrepen zou zijn. Dat ouders hierop van invloed zijn, maar ook goedbedoelde adviezen van mbo- en hbo-docenten spelen hierin een rol. In dit verband wijst een van de deskundigen erop dat het zich thuis voelen van studenten veelal samenhangt met de inclusieve cultuur van het team, de mindset van docenten ten aanzien van hun studenten en de peer-community. Hij pleit voor een vervolgonderzoek dat zich onder meer richt op de inzet van docenten bij het keuzeproces van studenten. Belangrijk daarbij zijn volgens deze expert de docenten die belang hechten aan de persoonlijke ontwikkeling van hun studenten.

Cultuurverschillen tussen mbo-hbo

Roc's en hbo-instellingen zijn verschillende werelden waartussen harde scheidslijnen bestaan, die de onderlinge samenwerking bemoeilijken. Dit is zichtbaar in de crebo- en croho-structuur en de uiteenlopende regels voor de verantwoording van de kwaliteit van onderwijs. De mogelijkheden tot samenwerking worden nog niet voldoende benut. De kennisontwikkeling wordt onvoldoende gedeeld. Van studenten uit het mbo die willen doorstuderen in het hbo, wordt in het hbo een andere leercultuur gevraagd, die meer abstract en meer modelmatig is. Voor studenten is dat soms confronterend omdat ze niet worden aangesproken op hun kennis en ervaring vanuit het mbo. Mbo'ers zijn een andere manier van studeren gewend. Het keuzedeel 'Doorstroom hbo' probeert op die leeruitdagingen een antwoord te vinden. Mentoren, studieloopbaanbegeleiders en begeleidingsgesprekken kunnen hierbij ondersteunen.

5.3 Heeft het mbo voldoende instrumenten beschikbaar om de negatieve trend te keren?

Deze vraag is exact op deze manier voorgelegd aan het expertpanel. Er is in dit verband niet gevraagd welke instrumenten het hbo beschikbaar heeft dan wel toepast om deze negatieve trend te keren. De experts hebben de volgende instrumenten naar voren gebracht waarover in de meeste gevallen zowel het mbo als het hbo beschikt:

Keuzedelen, doorstroomprogramma's en begeleiding

Keuzedelen is een belangrijk instrument dat ingezet kan worden bij het maken van de juiste keuze door de mbo-student. Ook een goede begeleiding van de student tijdens het keuzeproces is onontbeerlijk. De in het rapport getoonde tevredenheidscijfers over de keuzedelen worden wel zorgelijk gevonden en vormt nog een uitdaging voor het mbo en hbo, zo merkt een van de experts op. Een andere expert geeft aan dat nu pas de eerste resultaten te zien zijn van de introductie van de keuzedelen in 2016.

Zo wordt in dit verband verwezen naar het onderzoek van het Rotterdamse Doorstroomprogramma Economisch domein (Klatter, De Bruijn-Smolters & Beelen-Slijpers, 2019). Op grond van dit onderzoek stelt een deskundige vast 'dat er in dit proces (te) weinig aansturing is, een gering commitment van docenten en een matige inhoudelijke kennis over variabelen van belang voor positieve doorstroom, zoals keuzeprocessen en studievaardigheden'. Derhalve vraagt de ontwikkeling van keuzedelen allereerst om een goede probleemanalyse (wat komen doorstromers tekort) en een heldere vraagarticulatie (waarop moet worden ingezet), zo vervolgt deze deskundige. Ook dient er een duidelijke leervraag geformuleerd te worden door docenten en onderwijsmanagers (wat dienen we zelf te leren/verbeteren), die het keuzedeel moeten ontwikkelen en organiseren.

Naast begeleiding van de mbo-student, wordt begeleiding tijdens het eerste en tweede jaar in het hbo ook belangrijk gevonden. 'Veel uitval gebeurt door te weinig sturing en begeleiding van de startende hbo-student en dan bedoel ik niet alleen de mbo, maar ook de havo instromer'.

Samenwerking mbo en hbo: over grenzen heen kijken en doorlopende leerlijnen

Een goede samenwerking tussen de mbo en de hbo-instellingen is erg belangrijk. Meerdere experts geven dit aan in hun reactie. In regio's waar bij studierichtingen een intensieve samenwerking bestaat en doorlopende leerlijnen zijn ontwikkeld, blijkt de uitval sporadisch te zijn. 'Men zoekt elkaar op, stemt programma's af, geeft over en weer les en zorgt voor warme overdracht. Er is een 'klik'. Subsidieprogramma's kunnen helpen daar een extra impuls aan te geven'. Een andere expert sluit hierbij aan door te zeggen dat de overheid grensoverschrijdende samenwerkingsvormen moet gaan ondersteunen, waarbij bijvoorbeeld mbo en hbo één programma aanbieden en een dubbel diploma afgeven. Ook is deze deskundige van mening dat landelijke kennisuitwisseling bevordert en de aansluiting tussen mbo en AD-trajecten verbeterd moet worden.

Verbetering van de samenwerking tussen mbo-en hbo is een zaak die deels door de instellingen zelf opgepakt moet worden, maar ondersteuning vanuit de overheid is daarbij nodig, aldus een expert. Hij merkt het volgende op:

‘Ik merk toch ook wel bij hbo instelling dat ze er een soort van trots op gaan dat er zoveel leerlingen in het eerste jaar afvallen, terwijl het bij het mbo het not done is om leerlingen uit te laten vallen’.

Associate Degree trajecten

De associate degree (AD) trajecten zouden anders ingezet kunnen worden. Als voorbeeld wordt Rotterdam genoemd waar de invloed van het mbo op de AD-trajecten groot is waardoor de aansluiting een stuk makkelijker wordt voor de mbo student. ‘Het AD traject is vaak wat overzichtelijker en praktischer. Een mooie opstap voor een aantal studenten naar een vervolgtraject in het HBO. Maar ook overzichtelijker voor studenten die er tegenop zien nog drie of vier jaar door te leren’. Een andere expert geeft ook aan dat het zou helpen als er AD-trajecten zouden zijn die goed aansluiten op BBL trajecten. Bijvoorbeeld AD-trajecten waarbij de combi van leren en werken wordt doorgezet. ‘Goed voor bedrijven en goed voor de studenten’.

Doorleren stimuleren

Stimuleren om door te leren zou niet alleen kunnen door het leenstelsel te herzien, maar ook door een bonus of voucher in het vooruitzicht te stellen bij diplomering. ‘Het stimuleert de terugkeer naar de schoolbanken op ad- of hbo-niveau’, zo verwoordt een expert het. Een ander zegt: ‘Het moet echt geld zijn wat je als individu mag inzetten, dit stimuleert en motiveert het meest’. En weer een ander voegt hier nog een extra element aan toe: ‘Herzien het leenstelsel en bevorder dat switchen flexibeler wordt. Nu moeten veel studenten opnieuw beginnen, terwijl dit onnodig tijd en geld kost.’

Leven lang leren

Managers en docenten in het onderwijs geven aan dat studenten best willen doorstuderen maar nu nog even niet. Het idee van een leven lang leren begint langzaam door te dringen, zo geeft een van de experts aan. ‘Er zijn studenten die nu wel even genoeg hebben van school maar zichzelf wel terug naar school zien gaan om zich verder te ontwikkelen’.

5.4 Herkent u de negatieve effecten van het leenstelsel en de aantrekkende arbeidsmarkt op de doorstroom naar het hbo?

Het negatieve effect van het leenstelsel wordt zeker wel erkend door de experts en de aantrekkende arbeidsmarkt eveneens. Toch worden er ook kanttekeningen geplaatst, opvallend vaak als het gaat om de aantrekkende arbeidsmarkt die als gevolg van de COVID-19 pandemie in snel tempo aan het veranderen is.

Invloed van de arbeidsmarkt

De analyse van de kansen van mbo-studenten op de arbeidsmarkt en de verschillen tussen sectoren en type studenten wordt herkend. Zo herkent men dat:

‘Bbl-studenten hebben betere arbeidsmarktkansen dan bol-studenten (snellere arbeidsmarktintrede na afstuderen, grotere kans op een horizontale match met een baan) en een grotere kans op een vast contract. Stages en leerwerkbedrijven zijn erg belangrijk voor de intrede op de arbeidsmarkt, omdat studenten na afronding van hun opleiding vaak kunnen blijven werken bij het bedrijf waar ze eerder stage hebben gelopen of hebben gewerkt. Gediplomeerden uit de zorg en bèta sectoren hebben betere arbeidsmarktkansen dan gediplomeerden uit de economische sector. Dit vind ik ook wanneer ik controleer voor individuele kenmerken (leeftijd, geslacht, migratieachtergrond en opleidingsniveau ouders) en opleidingskenmerken (mbo-niveau, gemiddeld eindexamencijfer, jaar van afstuderen). Gediplomeerden met een niet-westerse migratieachtergrond hebben minder goede arbeidsmarktkansen dan gediplomeerden zonder migratieachtergrond. Dit is mogelijk ook een verklaring waarom onder mbo’ers een groter aandeel van deze groep doorstroomt naar het hbo (waar ze vervolgens vaker uitvallen en/of switchen).’

En over de verschillen tussen sectoren:

‘De beste arbeidsmarktpositie en arbeidsmarktkansen vind je bij studierichtingen waar krapte op de arbeidsmarkt is en waar je bepaalde credentials nodig hebt om een beroep uit te mogen voeren. Vaak zijn dit ook erg beroepsspecifieke opleidingen, omdat studenten in deze opleidingen vaardigheden verwerven die nodig zijn om een beroep te kunnen en mogen uitvoeren. Gediplomeerden van zulke opleidingen hebben daarom minder concurrentie van studenten afkomstig van andere opleidingen. Tussen mbo-opleidingen zijn er verschillen in de mate van beroepsspecificiteit. Uit mijn onderzoek komt naar voren dat schoolverlaters van meer beroepsspecifieke mbo-opleidingen betere arbeidsmarktkansen hebben dan schoolverlaters van minder specifieke opleidingen.’

Wat betreft de aantrekkende arbeidsmarkt, is het volgens een van de deskundigen niet verbazingwekkend dat het een positief effect heeft op de arbeidsmarktintrede van mbo-studenten. ‘Verondersteld kan worden dat gediplomeerden rationele keuzes maken en kosten en baten afwegen (rationele keuze theorie). De keuze om door te studeren of de arbeidsmarkt te betreden zal daarom ook afhangen van de economische situatie op het moment van afstuderen. Hetzelfde geldt voor studenten uit sectoren waar het minder makkelijk is om een baan te vinden (bijvoorbeeld economische sector). Uit onderzoek is naar voren gekomen dat, gecontroleerd voor een aantal individuele en opleidingskenmerken, het regionale werkloosheidspercentage een negatief effect heeft op de arbeidsmarktkansen van recent gediplomeerden. Op basis hiervan zou je ook kunnen beredeneren dat ten tijden van laagconjunctuur en de daarmee samenhangende verlaagde arbeidsmarktkansen, schoolverlaters eerder geneigd zijn om een vervolgstudie te doen in plaats van werkloos te zijn’.

Een andere expert geeft aan dat ‘we ons blijven realiseren dat de arbeidsmarkt volatiel is en zal blijven. Tijdens de vorige crisis werd veel mbo-studenten aangeraden door te studeren op het hbo. Dit was niet succesvol voor een ieder. Niet voor een ieder is het hbo een goede keuze.’

‘De communicerende werking tussen doorstroom naar hbo en de aantrekkingskracht arbeidsmarkt is een bekend fenomeen en ook compleet logisch’, zo beaamt een deskundige waarbij het de vraag is of dit niet als een gegeven moet worden geaccepteerd. Hij ziet in dit verband ook een hoopgevend beeld verschijnen, namelijk dat het aantal studenten met hoger opgeleide ouders toeneemt. Volgens deze expert wijst dit erop dat ‘de ‘academic drift’ niet zo sterk wordt doorgevoerd en ouders vaker ‘het geluk van hun kind’ prevaleren en zijn capaciteiten/vaardigheden en of doel volgen’.

Anderen geven aan dat de aantrekkende arbeidsmarkt betrekkelijk of achterhaald is. Digitalisering en de COVID-19 pandemie kosten banen, vooral bij de lagere mbo-niveaus. Een aantal citaten uit de reflecties van experts op de aantrekkende arbeidsmarkt zijn:

‘De kansen op de arbeidsmarkt zijn natuurlijk nu wel anders komen te liggen voor bepaalde sectoren en branches door COVID-19. Ik vraag me daarom af of we straks in 2020 en 2021 weer een stijging gaan zien van de doorstroom.’

‘In het rapport wordt nog gesproken over een toename van de vraag vanuit de arbeidsmarkt naar mbo studenten. Helaas zorgt de huidige COVID-19 crisis ervoor dat de kansen op de arbeidsmarkt voor een groot aantal sectoren en branches nu totaal anders is komen te liggen. Dat kan tot gevolg hebben dat meer studenten ervoor kiezen door te studeren op het mbo of toch ook de overstap maken naar het hbo.’

‘De aantrekkende arbeidsmarkt is nu voor veel sectoren in deze COVID-19 crisis wel achterhaald. Groot probleem is nu ook dat er aan het begin van dit nieuwe schooljaar nog ruim 20.000 stageplaatsen te kort zijn.’

‘Er zaten inderdaad verschillen in sectoren en beroepen waar vraag naar is. Ik merk dat er in onderzoek wel wat ‘ouderwets’ gekeken wordt naar beroepen en sectoren. Want wat is handel? Is dat detailhandel met stenen winkels of ook de online handel? Is logistiek het wegvervoer (wat terug is gelopen) of ook het werk in DC’s van grote spelers als Bol.com en Amazon (waar juist veel werk is).’

‘En wat is economie en administratie? In de online marketing is bijvoorbeeld veel werk (geweest voor COVID-19) terwijl secretaresses op mbo-niveau steeds minder worden gevraagd.’

Invloed van het leenstelsel

De invloed van het leenstelsel op de dalende instroom van mbo’ers op het hbo wordt door velen, zo niet iedereen herkend. Een van de experts verwoordt het als volgt: ‘Bij invoering van het leenstelsel heb ik destijds aangegeven dat dit een nadelig effect zou hebben op de doorstroom. Met name de studenten met lager opgeleide ouders en achterstandssituaties krijgen van ouders en omgeving te horen dat schulden maken vermeden moet worden. Je ziet zo de kloof tussen kansarm en kansrijk in onze maatschappij alleen maar groter worden ... .’ Ook wordt nog de invloed van vriendengroep op de keuze om wel of niet naar het hbo te gaan genoemd. Een factor die in het onderzoek onderbelicht is gebleven, aldus deze expert. Een ander geeft als reactie: ‘De oorzaken zijn herkenbaar, maar fijn dat we nu meer inzicht hebben in dat wat echt impact heeft gehad, namelijk de invoering van het leenstelsel. Dat is nu eindelijk onderbouwd’.

Een andere expert vraagt om bij de probleemanalyse (als het gaat om de invloed van het leenstelsel op de dalende doorstroom) meer te focussen op groepen die daardoor misschien het hardst geraakt worden, namelijk jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond of jongeren met laagopgeleide ouders (die vaak financieel geen ondersteuning kunnen bieden). De analyses in het onderzoek geven hier naar zijn mening niet echt uitsluitsel over. Hij geeft dat het leenstelsel voor een deel van de jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond en vooral degenen met een islamitische geloof, een toegevoegd dilemma heeft gebracht. ‘Geld lenen (of beter gezegd rente betalen) is volgens de Islam niet toegestaan. Deze groep jongeren zal dan ook terughoudender zijn wat geld lenen betreft’.

Verklaring van de trendbreuk: aantrekkende economie of leenstelsel?

Ook wordt er kritiek geuit bij het resultaat uit het onderzoek dat de invoering van het leenstelsel verantwoordelijk is voor de daling in de doorstroom omdat de trendbreuk hiermee precies overeenkomt. Dit resultaat wordt ondersteund door het feit dat er vooral bij jongeren met minder draagkrachtige ouders en bij jongeren van niet-westerse migratieachtergrond een duidelijke daling zichtbaar is en dat ook studenten dit vaak als argument naar voren brengen. Hij voert echter aan .... ‘dat de invoering van het leenstelsel op hetzelfde moment komt als de omkeer in de economie’. Voor hem is het bijna onmogelijk om vast te stellen wat nu de beste verklaring is voor de trendbreuk. Hij voert aan dat de groei in het BBP in 2014 vooral voor betere baankansen heeft gezorgd voor de jongeren die in 2014-2015 hun mbo diploma hebben behaald. En zo stelt hij, kan de onderzochte periode in het onderzoek 2008-2018 in twee economische periode in zwak en sterk onderscheiden worden (zwak: 2008-2013 en sterk: 2014 en daarna). Naar zijn mening heeft het leenstelsel zeker invloed gehad, maar is het niet zeker of deze de grootste impact heeft gehad op de dalende doorstroom. ‘Hoe groot deze impact is, is pas eerst vast te stellen op moment dat de economie weer afzwakt’.

5.5 Wat zou de overheid kunnen doen om de negatieve trend te keren?

De negen experts in dit onderzoek zien diverse mogelijkheden voor de overheid om de dalende trend in de doorstroom van mbo naar hbo te keren. Deze zijn:

Dalende doorstroom problematisch:

- het is belangrijk dat de overheid zich uitsprekt over de vraag of de dalende instroom problematisch is op het moment dat de afname in doorstroom komt doordat meer gediplomeerden een geschikte positie op de arbeidsmarkt vinden: het mbo is immers bedoeld om studenten klaar te stomen voor de arbeidsmarkt. De bevindingen laten zien dat gediplomeerden een rationale afweging maken tussen doorstromen of werken op basis van de economische situatie op het moment van afstuderen.

Creëer een passend aanbod:

- creëer een serieus aanbod van ad-dagopleidingen en deeltijdopleidingen; stimuleer het opzetten van een passend aanbod, opgezet door het hbo samen met mbo.

Stimuleer samenwerking:

- verstevig de ingezette lijn van de overheid voor ketensamenwerking: sterk beroepsonderwijs voor vmbo en mbo en 'zet de aandacht voor doorstroom mbo-hbo stevig door';
- stimuleer de onderlinge samenwerking en kennisontwikkeling tussen roc's en hbo-instellingen;
- verbeter de samenwerking tussen mbo en hbo. Dit kan door de niveaus beter op elkaar af te stemmen, hbo-docenten in het laatste jaar van de mbo opleidingen in te zetten, mbo-studenten lessen te laten volgen op het hbo en hbo studenten voorlichting laten geven op mbo-scholen;
- Een belangrijk advies aan het mbo is om doorstroomkeuzedelen vooral te blijven doorontwikkelen: het mbo zou in samenwerking met het hbo meer kunnen inzetten om de begeleiding en aansluiting tussen het mbo en hbo te bevorderen.

Inzicht nodig in studieprestaties:

- ga na of het mbo voldoende instrumenten in handen heeft om studenten adequaat te begeleiden (mbo-instellingen hebben geen zicht op de studieprestaties van hun oud mbo-leerlingen en kunnen daardoor minder goed sturen op een betere aansluiting);
- stel cijfers over doorstroom en studieprestaties standaard ter beschikking aan het onderwijs: dit levert waardevolle informatie over de aansluitingsproblematiek.

Aanpassingen in het leenstelsel:

- houd het leenstelsel tegen het licht waardoor het voor mbo aantrekkelijker wordt om door te leren;
- onderzoek of een financiële tegemoetkoming voor mbo-hbo-doorstromers financiële drempels kan wegnemen.

Vroege schoolkeuze kritisch bekijken:

- houd de vroege schoolkeuze in Nederland tegen het licht, deze werkt kansengelijkheid niet in de hand;
- houd de verkorting van mbo-opleiding naar 3 jaar tegen het licht: naarmate studenten jonger zijn, is de keuze voor een vervolgstap lastig.

Investeer in begeleiding bij het keuzeproces en de ontwikkeling van studievaardigheden:

- investeer in een goede begeleiding van studenten om de overstap te kunnen maken van mbo naar hbo;
- begeleid de mbo4-student in het aanleren van hbo-vaardigheden;

- investeer (financieel) in taalvaardigheid en taalbehendigheid van de mbo-4 student’;
- investeer in goede begeleiding van het keuzeproces;
- laat ambitieuze mbo’ers kennis maken met de leercultuur op het hbo die meer abstract en modelmatig is. Mentoren, studieloopbaanbegeleiders en begeleidingsgesprekken kunnen hierbij ondersteunen;
- maak de hbo-instellingen medeverantwoordelijk voor het keuzeproces van de mbo-ers vanaf het begin van het laatste jaar op het mbo. En maak de mbo-scholen medeverantwoordelijk voor de gediplomeerde mbo’ers in het eerste jaar van hun vervolgstudie op het hbo. Hierdoor krijgt de mbo-er op moment dat hij zijn keuze gaat maken al een duidelijk beeld van wat er van hem verwacht wordt op het hbo. Ook kan de mbo-er als hij op het hbo begonnen is, in het begin nog steeds terugvallen op zijn vertrouwde mbo gezichten. Dit zou de doorstroom (en ook het succes in het hbo) kunnen verbeteren.

Stimuleer doorlopende leerlijnen:

- ontwikkel een expliciete visie op schoolniveau over de doorontwikkeling van studenten; kijk over de grenzen van de eigen organisatie en ontwikkel een inhoudelijk goed aanbod voor studenten die willen doorstromen;
- zet in op de kwaliteit van de keuzedelen en denk na over een doorlopende leerling tussen mbo en hbo;
- zet in op de mindset van docenten in mbo/hbo en over het belang en mogelijkheden van doorstuderen in het hbo en capaciteit en het uitdagen van mbo-student. Dit vraagt een sterk pedagogisch bewustzijn.

6 Conclusies en slotbeschouwing

Doel en vraagstelling onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de achterliggende oorzaken van de afnemende doorstroom mbo-hbo en antwoord te krijgen op de vraag of de emancipatoire functie van het hbo hierdoor wordt aangetast. De volgende onderzoeksvragen stonden daarbij centraal:

1. Welke ontwikkelingen kunnen in de afgelopen tien jaren worden onderscheiden in de omvang en samenstelling van de groep mbo-4 studenten, hun onderwijsloopbaan en hun keuzes na behalen van het mbo-diploma?
2. Welke omstandigheden, oorzaken en motieven kunnen de ontwikkelingen in de keuzes van gediplomeerde mbo-4 studenten verklaren?
3. Welke handvatten zijn er om de dalende instroom mbo-hbo te keren?

Mixed methods

Door een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden toe te passen, is getracht de achterliggende oorzaken van de dalende doorstroom te achterhalen. Voordeel hiervan is dat een vraagstuk beter en vollediger in beeld kan worden gebracht door de perspectieven van meerdere actoren erbij te betrekken waardoor een gedetailleerder en evenwichtiger beeld ontstaat en de validiteit en betrouwbaarheid van de onderzoeksresultaten verhoogd wordt. Deze ‘multi-perspective’ benadering kan leiden tot een versterking of bevestiging van de gevonden resultaten, maar ook tot een uitkomst waarin resultaten elkaar tegenspreken. Vanuit deze achtergrond beschrijven we in dit hoofdstuk de belangrijkste bevindingen die uit dit onderzoek naar voren zijn gekomen en geven we een waardering aan alle gerapporteerde resultaten. De volgende methoden zijn toegepast.

Allereerst is een kennissynthese uitgevoerd (hoofdstuk 2). Op basis van bestaande literatuur en secundaire data-analyse is in kaart gebracht wat er al bekend is over studenten die een mbo-4-diploma halen en de keuzes die zij maken na diplomering. Deze kennissynthese is uitgevoerd aan de hand van de route die de student kan afleggen en welke factoren tijdens deze route de keuze van de student voor wel of geen vervolgopleiding kunnen beïnvloeden.

Vervolgens is op basis van gegevens van DUO en CBS, een data-analyse uitgevoerd naar de uitstroom van mbo niveau 4 gediplomeerden (hoofdstuk 3). Dit om te kunnen bepalen of de populatie van mbo-gediplomeerden is veranderd, het doorstroomgedrag van mbo-gediplomeerden is veranderd en wat de rol is van de aantrekkelijkere arbeidsmarkt op mbo-gediplomeerden. Door middel van een overall-analyse is specifieke aandacht besteed aan de invloed van het leenstelsel op de doorstroom mbo-hbo.

Om inzicht te krijgen in de achtergronden, redenen en motieven van het keuzeproces bij studenten is de delphimethode toegepast (hoofdstuk 4). De eerste ronde was inventariserend van aard. Hierin is aan ongeveer 100 professionals uit het mbo (docenten, mentoren en begeleiders lob/slb) en aan 100 mbo-4 studenten gevraagd naar wat naar hun mening de dalende trend in de afgelopen tien jaar mogelijk zou kunnen verklaren en welke factoren de doorstroom beïnvloeden. Dit delphionderzoek kan worden beschouwd als een online interview met de onderwijspraktijk en leverde rijke informatie op in de vorm van een lange lijst van factoren.

Deze factoren zijn in een tweede ronde opnieuw voorgelegd aan de mbo-professionals uit de eerste ronde. Zij zijn tevens in de gelegenheid gesteld om binnen de consultatie-omgeving collega's uit te nodigen die goed zicht hebben op doorstroom-belemmerende of doorstroom-bevorderende aspecten. In deze tweede ronde is ook gevraagd om oplossingsrichtingen te benoemen. Studenten zijn in deze tweede ronde niet opnieuw betrokken omdat uit de resultaten van de eerste ronde bleek dat zij wel goed in staat waren om over een periode van twee tot drie ervaringen te delen, maar uiteraard niet over een periode van tien jaar. De uitkomsten uit dit kwalitatief onderdeel van het onderzoek zijn gebruikt om de resultaten uit de kennissynthese en de data-analyse te verrijken en te duiden.

Tot slot zijn de resultaten van het hele onderzoek (kennissynthese, data-analyse en delphononderzoek) door middel van een e-mailconsultatie door experts uit de onderwijspraktijk van het mbo en hbo, beleid en wetenschap tegen het licht gehouden (hoofdstuk 5). Zij zijn gevraagd te reflecteren op de bevindingen uit de kennissynthese en de uitkomsten van zowel het kwantitatieve als het kwalitatieve onderzoek. Uit deze reflecties is een aantal oplossingsrichtingen naar voren gekomen.

Noot van de onderzoekers

Alvorens de belangrijkste uitkomsten van dit onderzoek samen te vatten en conclusies te trekken, plaatsen wij hier een noot van de onderzoekers. Uit dit onderzoek blijkt dat niet één maar meerdere factoren een rol spelen in het doorstroomvraagstuk. Deze zijn onder te brengen in vier hoofdgroepen:

1. De invoering van het leenstelsel dat voor sommige groepen van studenten een financiële barrière kan zijn in hun keuze voor een vervolgstudie.
2. Het negatieve beeld dat mbo-studenten hebben over hun kansen op het hbo, al dan niet onbedoeld bevestigd door docenten.
3. De gunstige arbeidsmarkt voor mbo-4 gediplomeerden.
4. Het gebrek aan effectieve voorlichting en begeleiding van de gemotiveerde mbo-student die naar het hbo wil.

Al deze factoren spelen een rol en interacteren met elkaar. Hoe deze interactie er precies uit ziet, kan op basis van dit onderzoek niet worden vastgesteld. Dat is mede afhankelijk van een groot aantal persoonlijke factoren die bij het keuzeproces een rol spelen. In de resultaten komen soms tegenstrijdigheden naar voren. Dat betekent dat het perspectief dat gehanteerd wordt en de ervaring die men heeft, medebepalend zijn voor de wijze waarop men tegen dit vraagstuk aankijkt. Dit onderzoek schetst met zijn rijkheid aan factoren en soms tegenstrijdige meningen en ervaringen een weerbarstige praktijk. Hierna vatten wij de belangrijkste uitkomsten uit het onderzoek samen. Dit doen we aan de hand van de drie centrale onderzoeksvragen.

Welke ontwikkelingen kunnen in de afgelopen tien jaren worden onderscheiden in de omvang en samenstelling van de groep mbo-4 studenten, hun onderwijsloopbaan en hun keuzes na behalen van het mbo-diploma?

De mbo-populatie is jonger geworden. Uit de CBS data-analyse komt naar voren dat het aantal gediplomeerden op bol niveau 4 aanzienlijk is gestegen in de afgelopen tien jaar, maar dat de samenstelling van de groep studenten weinig tot niet veranderd is. Er heeft wel een verandering plaatsgevonden in het mbo-domein Handel en ondernemerschap; het aandeel hiervan is in deze periode gedaald van negen naar vijf procent. Wat vooropleiding en studieloopbaan betreft zijn er minder stapelaars binnen het mbo (daling van 7 ppnt.) en juist meer gediplomeerden met vmbo-t (stijging van 4 ppnt.). Dit komt tot uiting in de leeftijdsopbouw; het aantal gediplomeerden van 18 en jonger is in dezelfde tijd gestegen met bijna tien procentpunt. Deze stijging vond met name plaats voor de laatste vier diplomacohorten en lijkt dus ook deels verklaard te worden door de verkorting van mbo-opleidingen sinds 2014-2015.

Een van de veronderstellingen die we hadden bij de start van het onderzoek, namelijk dat de dalende instroom verklaard zou kunnen worden door een toename van het aantal stapelaars voor wie mbo-4 het einddoel zou zijn, kan hiermee niet worden bevestigd. Toch denkt zeven van de tien professionals dat de samenstelling van de mbo-populatie wél veranderd is. Zij wijten dit aan het toelatingsrecht waardoor meer doorstroom vanuit vmbo-kader en vanuit mbo-2 en 3 is gekomen. Zij merken hierover op dat hierdoor het niveau is gedaald, de gemiddelde mbo-4 student aan zijn maximale kunnen zit waardoor doorstroom naar het hbo moeilijker wordt. Dit beeld van professionals wordt niet bevestigd door de data.

Ook professionals zien een steeds jongere groep studenten instromen in het mbo. Ze zijn dan ook nog vrij jong (gemiddeld 20 jaar) als ze het mbo op niveau 4 afronden. Dit heeft zijn weerslag op de keuze van een student voor een vervolgstudie op het hbo of te gaan werken. Jonge mensen kunnen nog moeilijk ver in de toekomst kijken en laten zich bij hun keuze vaak leiden door de mening en adviezen van ouders, docenten of mentoren. Ook zijn zij bevattelijker voor het negatieve beeld dat er bestaat over de slaagkansen van mbo-ers op het hbo: dat het niveau te hoog is, dat ze niet beschikken over de juiste studievoordigheden, dat ze te weinig zelfvertrouwen hebben en onvoldoende zelfstandig kunnen werken, dat het lastig voor hen zou zijn de regie over de studieloopbaan te voeren. Mbo-4 studenten hebben eerder twijfels over hun eigen kunnen en kapitaal. De invloed van de omgeving (ouders, docenten, mentoren en leeftijdsgenoten) is groot.

Na de invoering van het leenstelsel is de doorstroom substantieel gedaald. In de afgelopen tien jaar is de doorstroom naar het hbo heel geleidelijk gedaald. Er is sprake van een stijging van mbo-gediplomeerden die de arbeidsmarkt betreden en een groter deel van de gediplomeerden stroomt door na één tussenjaar. In het rapport worden dit ‘communicerende vaten’ genoemd. Dit wil niet zeggen dat de daling van de doorstroom volledig verklaard kan worden door de aantrekkende arbeidsmarkt, maar wel dat (ook historisch) een aantrekkende arbeidsmarkt doorgaans samenhangt met een dalende doorstroom en vice versa. Een belangrijke conclusie is dat de directe en indirecte doorstroom te zien in het diplomacohort 2014-2015 een relatief grote daling vertoont. Deze daling houdt verband met de invoering van het leenstelsel. Ook zijn er in 2015-2016 aanvullende toelatingseisen ingevoerd voor de pabo. Dit heeft met name voor mbo-studenten geleid tot een halvering van de doorstroom naar de pabo-opleiding.⁵⁹ De feitelijke daling in de doorstroom die dit teweeg heeft gebracht is ongewis, omdat we niet weten of deze aspirant pabo-studenten wellicht een andere hbo-opleiding zijn gaan volgen, maar het feit dat de dalingen ook voor de sectoren Economie, Groen en Techniek te zien zijn, duidt erop dat de belangrijkste daling is veroorzaakt door de invoering van het leenstelsel.

Op basis van een multiple regressieanalyse (waarin we corrigeren voor achtergrondkenmerken en domeinen) schatten we dat deze daling zeven procentpunten is. In de meest recente Monitor Beleidsmaatregelen wordt gesproken over een daling van 5,8 procentpunten. Dat is het feitelijke verschil tussen het doorstroombestand van diplomacohort 2011 en dat van diplomacohort 2018. De zeven procentpunt waar we hier over spreken gaat om het geschatte verschil tussen drie diplomacohorten vóór invoering van het leenstelsel en vier diplomacohorten ná invoering, waarbij gecontroleerd wordt voor een groot aantal student-, opleidings-, en arbeidsmarktkenmerken. Professionals doen dezelfde waarneming in de onderwijspraktijk: de arbeidsmarkt is volgens hen de meest bepalende factor voor de daling van de doorstroom, gevolgd door het leenstelsel. De derde factor met invloed op de doorstroom is volgens hen de voorlichting.

---

59 De laatste jaren is de doorstroom van mbo naar de pabo weer gestegen.

De invloed van de aantrekkende arbeidsmarkt is aanwezig, maar niet solitair. Zoals gezegd, gaat de afname van doorstroom naar het hbo gepaard met een toename van het aandeel studenten dat de arbeidsmarkt opgaat. De aantrekkelijkheid van de arbeidsmarkt is geanalyseerd door te kijken naar het mediaan maandinkomen van afgestudeerden in een domein. De jaren waarin het inkomen hoger ligt dan daarvoor, gaan over het algemeen gepaard met een lager doorstroompercentage en vice versa. Er zijn echter ook verschillende jaren waarin dit niet het geval is; er spelen dus meer factoren een rol zoals blijkt uit de uitkomsten van de multiple regressieanalyses. Professionals uit het delphionderzoek geven in bijna de helft van de gevallen aan dat naar hun beleving de aantrekkelijke arbeidsmarkt de meest bepalende factor is voor de stagnerende doorstroom. Deze perceptie komt niet helemaal overeen met de uitkomst uit de data-analyse.

Meerdere factoren bepalen de kans op doorstromen; achtergrond van studenten doet er toe. Als gekeken wordt naar de feitelijke daling dan is deze op het eerste oog groter voor studenten met een niet-westerse migratieachtergrond en studenten afkomstig uit het laagste inkomenskwintiel. Deze waarneming doen professionals ook. Studenten afkomstig uit het mbo-domein Zorg en welzijn stromen minder vaak door (hierin zitten ook de potentiële pabo-studenten). Dat geldt ook voor studenten die hebben gestapeld binnen het mbo. De vooropleiding doet er minder toe. De verschillen die er zijn tussen het volgen van een vmbo of havo-opleiding veranderen nauwelijks over de tijd. Ditzelfde geldt voor de leeftijd tijdens afstuderen. De multiple regressieanalyses wijzen uit dat de invoering van het leenstelsel heeft geleid tot een daling van de directe doorstroom. De verschillen door een al dan niet aantrekkelijkere arbeidsmarkt zijn aanzienlijk kleiner. De invoering van het leenstelsel heeft op elk 'type' student effect gehad, maar in grotere mate op twee specifieke groepen: studenten met een niet-westerse migratieachtergrond en mannelijke studenten.⁶⁰ Voor beide groepen is de daling sterker dan voor respectievelijk studenten zonder migratieachtergrond en vrouwelijke studenten. Het verschil dat eerder gevonden werd voor studenten afkomstig uit het laagste inkomenskwintiel en voor het hebben van ouders met een ho-opleiding is niet meer zichtbaar in het uiteindelijke model. Dit komt door de samenhang met het hebben van een niet-westerse migratieachtergrond. Studenten uit het laagste inkomenskwintiel en studenten met lager opgeleide ouders stromen minder vaak door dan respectievelijk studenten uit de hogere inkomenskwintielen en studenten met hoger opgeleide ouders, maar dit is niet versterkt sinds de invoering van het leenstelsel. De invoering van het leenstelsel heeft voor mbo-gediplomeerden uit de lagere inkomens en voor mbo-gediplomeerden met lager opgeleide ouders geen sterkere drempel opgeworpen in vergelijking met respectievelijk mbo-studenten uit hogere inkomensgroepen en mbo-studenten met hoger opgeleide ouders; de daling heeft zich, in vergelijkbare mate, voorgedaan bij studenten uit alle inkomensgroepen en voor studenten met lager en hoger opgeleide ouders.

Het feit dat studenten met een niet-westerse migratieachtergrond sterker reageerden op de invoering van het leenstelsel komt overeen met de waarnemingen van professionals uit het delphionderzoek. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat deze studenten een grotere leenangst kennen dan andere studenten en dat lenen in sommige culturen minder vanzelfsprekend is.

---

⁶⁰ Studenten met een niet-westerse migratieachtergrond stromen vaker door naar het hbo dan studenten zonder migratieachtergrond. Hoewel verschillen tussen deze twee groepen sinds de invoering van het leenstelsel iets kleiner zijn geworden, stromen ook na invoering van het leenstelsel studenten met een migratieachtergrond nog steeds vaker door naar het hbo.

Welke omstandigheden, oorzaken en motieven kunnen de ontwikkelingen in de keuzes van gediplomeerde mbo-4 studenten verklaren?

De harde data wijzen op een invloed van de invoering van het leenstelsel op het doorstroomgedrag van mbo gediplomeerden. De aantrekkelijke arbeidsmarkt voor mbo speelt daarbij een rol, maar veel minder groot dan die van het leenstelsel. Om breder te kijken dan alleen naar de invloed van deze (min of meer bekende) factoren die mogelijk zelf onderling interacteren, is in het delphi-onderzoek aan mbo-4-studenten en mbo-professionals gevraagd naar motieven, oorzaken of achtergronden die meespelen bij de keuze om niet door te stromen. Hieruit kwam het volgende beeld naar voren.

Leenangst, geen studieschuld willen opbouwen en andere financiële motieven spelen voor studenten rol bij de keuze om al dan niet door te stromen. Een kleiner deel van de studenten geeft aan dat het niveau op het hbo te hoog is en dat daardoor de overstap te groot is. Ook speelt mee dat ze klaar zijn met leren en niet nog eens vier jaar willen studeren. Voor deze studenten is een vierjarige hbo-opleiding te lang. Ook professionals onderkennen de invloed van het leenstelsel. Daarnaast noemen zij de aantrekkelijke arbeidsmarkt als een andere belangrijke factor.

In de Beleidsdoorlichting studiefinanciering wordt eveneens geconcludeerd dat mbo-studenten vaker aangeven dat zij wellicht afzien van doorstuderen vanwege de kosten van studeren. Het risico dat een aanvullende beurs en ov moeten worden terugbetaald wordt vaker genoemd als argument om niet door te studeren door mbo-studenten met minder draagkrachtige ouders. Dit geldt vooral voor de laagste inkomenscategorieën. Ook wordt geconcludeerd dat weerstand tegen lenen mede een rol speelt bij de doorstroomintentie van met name mbo-studenten, naast het inkomensniveau van de ouders en de onderwijsprestaties van de student zelf.

In perceptie van de professionals kiest vooral de ‘betere’ student voor een vervolgopleiding na het mbo. Dit zijn de meer theoretisch ingestelde studenten, studenten met goede cijfers en met een gericht doel voor ogen voor de toekomst. Studenten die eerder kiezen om te gaan werken, zijn doorgaans de minder gemotiveerde, zwakkere studenten of zij die opzien tegen de kosten van een vervolgopleiding.

Welke handvatten zijn er om de dalende instroom mbo-hbo te keren?

Men verwacht veel van de keuzedelen in het algemeen en meer specifiek van de hbo-doorstroomprogramma's. In de onderwijspraktijk van het mbo en hbo is men zich bewust van de stagnatie in de doorstroom. Dit leiden wij af uit de interventies die betrokkenen inmiddels hebben toegepast om de doorstroom te bevorderen. Door het volgen van keuzedelen gericht op de doorstroom naar het hbo kan de student zich oriënteren, verbreden en verdiepen en antwoord krijgen op de vraag of en welke vervolgopleiding het beste past. In deze doorstroomprogramma's maken studenten kennis met studievaardigheden die op het hbo gangbaar zijn. Dit kan zorgen voor een betere aansluiting. Het keuzedeel is ook functioneel wanneer het de student ertoe beweegt niet door te stromen wanneer hij door het keuzedeel ontdekt het hbo geen passende keuze is. De juiste student op de juiste plek. Tegelijkertijd moet de invloed van keuzedelen ook niet worden overschat. Ze zijn bedoeld voor studenten die overwegen om door te stromen en hebben een beperkte omvang. Keuzedelen kunnen wellicht ook als vliegwiel functioneren voor meer structurele samenwerking tussen mbo en hbo, vooral als het gaat om het borgen van doorlopende leerlijnen, zorg en begeleiding, beroep- en studiekeuzevoorlichting.

De keuzedelen zijn nog sterk in ontwikkeling. Uit de JOB-monitor komt naar voren dat slechts dertig procent op dit moment tevreden is over de keuzedelen. Bij deze vraagstelling is geen onderscheid gemaakt tussen doorstroomkeuzedelen en andere keuzedelen. Wel zijn studenten de laatste jaren steeds positiever geworden over de begeleiding die zij ontvangen bij de keuze om te gaan studeren of gaan werken. Het steeds blijven doorontwikkelen en evalueren van de keuzedelen is een doorlopend proces. Sinds kort tellen keuzedelen mee voor diplomering. Hiervoor was dit nog niet het geval. Dit zou volgens professionals een verklaring kunnen zijn voor onvrede van studenten over de keuzedelen.

Bevorderen van succesvolle doorstroom kan alleen door intensieve samenwerking op verschillende niveaus. Er zijn voorbeelden van good practices op het gebied van samenwerking in de doorlopende leerlijn. Kennisdeling over succesfactoren en wederzijdse informatie-uitwisseling over prestaties van mbo-studenten in het hbo kunnen helpen bij het verbeteren van de aansluiting en het beter begeleiden van studenten bij het maken van keuzes. Hierbij is niet alleen aandacht nodig voor inhoudelijke oriëntatie en aansluiting op een vervolgstudie op het hbo, maar ook voor keuze- en studiegedrag, verwachtingenmanagement en menselijke factoren als zelfvertrouwen, zelfbeeld en weerbaarheid van de student. Daarnaast is effectieve voorlichting nodig over de werking van het leenstelsel, over wat het betekent om voor een vervolgopleiding te kiezen, wat een hbo opleiding vraagt van mbo-instroomers aan studievoordigheden en -houding, gecombineerd met voorlichting over actuele arbeidsmarktperspectieven. Dit zou een belangrijke sleutel kunnen zijn naar verbetering van het keuzeproces én van de aansluiting. Van belang hierbij is dat mbo- en hbo-instellingen in staat worden gesteld om wederzijds informatie uit te wisselen over de prestaties van hun studenten. Dit is op dit moment (mede vanwege AVG) nog onvoldoende het geval. Het zou helpen als hier op korte termijn oplossingen voor komen. Dit zijn interventies waar geen grote stelselwijziging voor hoeft plaats te vinden.

Volgens studenten in dit onderzoek moet als eerste het leenstelsel aangepast of zelf afgeschaft worden en een vorm van gift zou moeten worden geïntroduceerd. Een ruimhartiger studiefinancieringsstelsel zou volgens hen kunnen helpen bij het keren van de dalende doorstroom. In de beleidsdoorlichting studiefinanciering wordt een aantal opties genoemd, zoals de invoering van een doorstroombeurs voor mbo-studenten. Het is onbekend of de negatieve effecten van het leenstelsel op de doorstroom hierdoor teniet worden gedaan en of dit ook feitelijk zal leiden tot meer doorstroom. Er is op dit moment te weinig bewijs dat financiële prikkels (langdurig) het gedrag van studenten kunnen veranderen. Uit de Beleidsvoorlichting studiefinanciering kwam naar voren dat studenten weinig informatie hebben over de werking van het leenstelsel. Het is van belang dat een adequate informatievoorziening over de financiële consequenties van studeren een onderdeel gaat uitmaken van de begeleiding van het studiekeuzeproces.

Slotbeschouwing

De daling in de afgelopen tien jaar is minder sterk dan vaak wordt gesuggereerd. De echte daling vindt plaats in studiejaar 2015-2016, het jaar waar een samenloop van omstandigheden zorgt voor een substantiële daling in de doorstroom. De daling die veroorzaakt is door de invoering van het leenstelsel is het grootst. Daar bovenop speelt de invloed van de aantrekkende arbeidsmarkt een (bescheiden) rol en zijn er ook maatregelen (bijv. de invoering van de nadere vooropleidingseisen pabo) waardoor de daling zich verder heeft doorgezet. Professionals uit het mbo herkennen dit. Daarnaast zien zij positieve effecten van de invoering van de keuzedelen in het mbo (2016) en de doorlopende leerlijnen vmbo-mbo (2014-2015). Negatieve effecten zien zij van de cascadebesteding in het mbo en de nadere vooropleidings- en toelatingseisen voor de pabo (2015-2016). Onderzoeken onder studenten laten eveneens zien dat voor studenten het leenstelsel een factor van betekenis is.

De afweging ‘werken of studeren’ krijgt een andere dimensie: werken levert geld op; studeren kost geld en zorgt voor schulden. Ook onzekerheid bij studenten of een studie succesvol kan worden doorlopen en twijfels over het (te hoge) niveau van het hbo, spelen een rol. Professionals uit het mbo geven daarnaast aan dat een gebrekkige voorlichting en begeleiding debet is aan de stagnerende doorstroom. Motivatie, drijfveer en aanmoediging om verder te studeren doen er veel minder toe. Dit laatste wordt onderbouwd met resultaten uit verschillende onderzoeken waaruit geen bewijs naar voren komt dat een gebrek aan motivatie een rol speelt.

In discussies over vermeende causale effecten tussen arbeidsmarkt en doorstroom naar het hbo moet men grote voorzichtigheid betrachten. Arbeidsmarkt is een moeilijk definieerbaar en complex concept dat afhankelijk is van een groot aantal modererende (zoals persoonlijkheidskenmerken) en mediërende factoren. Uit de literatuurstudie komt naar voren dat de werkgelegenheid vaak gevoelig is voor conjunctuurschommelingen en dat kansen verschillen tussen groepen op de arbeidsmarkt groter worden tijdens economische laagconjunctuur. Uit onderzoek blijkt bovendien dat tien tot twintig procent van de mbo-gediplomeerden de keuze tussen werken en studeren laat afhangen van hun kansen op de arbeidsmarkt. De baankansen variëren sterk tussen de domeinen. Verpleging en verzorging, installatietechniek en procestechniek hebben de beste baankansen. Creatieve industrie, handel, economie en administratie en recreatie en toerisme de slechtste. Traditioneel is de doorstroom van mbo-studenten uit het economisch domein, relatief hoog. Ook uit de data-analyse blijken doorstroom en arbeidsmarkt communicerende vaten te zijn. Hoewel het niet voor alle sectoren en alle jaren in gelijke mate geldt, kunnen we grosso modo concluderen dat bij een aantrekkende arbeidsmarkt de doorstroom afneemt en bij een laagconjunctuur de doorstroom toeneemt. Al eerder is geconcludeerd dat het effect van de invoering van het leenstelsel op de daling veel groter is dan het effect van de gunstige arbeidsmarkt. Maar welke van beide de grootste impact heeft op de dalende instroom is volgens experts pas te zeggen als de economie weer afzwakt. De invoering van het leenstelsel gebeurde op nagenoeg hetzelfde moment als de omkeer in de economie.

De veronderstelling dat de dalende instroom wordt veroorzaakt door een veranderende samenstelling (meer stapelaars en meer studenten uit de lagere vmbo-niveaus) blijkt niet uit de data. Integendeel: geconstateerd is dat er voor de laatste vier diplomacohorten juist minder stapelaars binnen het mbo zijn en juist meer gediplomeerden met vmbo-t. Studenten die hebben gestapeld binnen het mbo stromen minder door naar het hbo. Het effect van het overheidsbeleid (vooropleidingseisen pabo) is zichtbaar in de relatief harde daling van de doorstroom van studenten afkomstig uit Zorg en welzijn, de sector met de grootste doorstroom naar de pabo.

Dit onderzoek laat zien dat de aansluiting tussen mbo en hbo nog steeds niet goed is, ondanks het feit dat er geen aanleiding is te veronderstellen dat mbo-studenten minder gemotiveerd zijn. Integendeel. Hoewel dit onderzoek zich richt op studenten die afzien van doorstroom, komen er bij professionals voldoende signalen naar voren dat het soms schort aan adequate begeleiding van de student en aan een goede aansluiting. Er vinden verschillende initiatieven plaats om het keuzeproces te begeleiden en er zijn verschillende interventies die tot doel hebben de aansluiting te verbeteren, zoals de doorstroomkeuzedelen, het laten proefdraaien op het hbo waardoor mbo-studenten kunnen wennen aan het niveau en manier van werken en het begeleiden van het keuzeproces. Eerste resultaten van het volgen van keuzedelen laten zien dat deze een positief effect hebben op de ervaren aansluiting.

Wat betekenen de uitkomsten van dit onderzoek voor de emancipatoire functie van de doorstroomroute mbo-hbo? Wordt deze aangetast door de achterliggende oorzaken van de afnemende doorstroom mbo-hbo? De emancipatoire functie van het hbo is in het geding zodra studenten die graag willen doorstromen (en niet direct de arbeidsmarkt willen betreden), zich belemmerd voelen door financiële zaken of het negatieve beeld over de slaagkansen van mbo-ers op het hbo en men op grond daarvan besluit om niet door te stromen. Voor studenten met een migratieachtergrond is de mbo-hbo route een emancipatoire route. Deze groep lijkt in hun keuze om door te stromen sterker te reageren op de invoering van het leenstelsel dan andere groepen. De emancipatoire functie van de mbo-hbo route kan hierdoor onder druk komen. Zeker als men niet afdoende investeert in een betere aansluiting, begeleiding en voorlichting.

Het doorstroomgedrag van mbo-studenten vindt plaats in een weerbarstige praktijk waarin de effecten van het leenstelsel op het keuzeproces en de aantrekkelijke arbeidsmarkt communicerende vaten zijn. Daarnaast wordt terecht gewezen op de volatiele arbeidsmarkt voor mbo-studenten, temeer nu onder invloed van de Covid-19-maatregelen het aantal stageplaatsen en het aanbod van leerwerkbedrijven onder druk staan.

Bijlage 1: Herkenning van belemmerende en bevorderende factoren

Tabel 6.1: Percentage professionals dat belemmerende factoren (niet-gearceerde cellen) en bevorderende factoren (gearceerde cellen) in de praktijk herkent; n=81

Mate van herkenning van deze factoren	Geen herkenning	Enigszins herkenning	Veel herkenning
De arbeidsmarkt gunstig voor mbo-4 gediplomeerden	4%	43%	53%
Afschaffing of aanpassing van het leenstelsel	19%	31%	49%
Studenten willen gaan werken	2%	49%	48%
Proefstuderen stimuleren	14%	38%	48%
Aansluiting mbo en hbo moet verbeteren	8%	44%	48%
In hbo meer waardering nodig voor studenten uit het mbo	12%	40%	48%
Beurs voor studenten die willen doorstromen van mbo naar hbo	26%	27%	47%
Opzien tegen lenen en schulden	7%	48%	44%
Meer deeltijdstudies op hbo aanbieden voor mbo-4 gediplomeerden	19%	40%	40%
In mbo meer en betere aandacht nodig voor voorbereiding hbo	21%	40%	39%
Mbo moet studenten leren werken en studeren op hbo-niveau	13%	48%	39%
Hbo-opleiding minder duur maken	23%	38%	39%
Groenpluk	16%	46%	38%
Betere voorlichting en informatie nodig over studeren in hbo	19%	44%	36%
Leenstelsel	19%	47%	35%
Kosten van studeren te hoog vergeleken met opbrengsten van werken	16%	49%	35%
Voordelen hbo-diploma beter onder de aandacht van mbo-4 studenten brengen	21%	48%	31%
De studentenpopulatie in mbo-4 veranderd	21%	48%	31%
Niveau van mbo-4 verhogen	25%	47%	29%
Hbo moet opleidingen met een kortere studieduur aanbieden	36%	35%	29%
Transitieperiode inlassen tussen mbo en hbo	30%	42%	29%
Mbo-studenten meer stimuleren en motiveren om door te leren	21%	51%	29%
In hbo te hoge studielast, werkdruk en prestatiedruk	25%	47%	28%
Niveau mbo-4 gedaald sinds invoering toelatingsrecht	32%	40%	28%
Verkort van mbo-4 naar 3 jaar heeft niveau verlaagd	44%	28%	27%
Studenten zijn klaar met leren	6%	69%	25%
De overgang mbo naar hbo beter begeleiden in het mbo	16%	61%	23%
In hbo negatieve beeldvorming over mbo-studenten	47%	32%	21%
Hbo-onderwijs minder een beroepsopleiding dan voorheen	44%	35%	21%
Mbo-studenten worden onvoldoende begeleid op het hbo	25%	56%	20%
Toelatingsrecht in mbo-4 aanpassen	45%	36%	18%
Ruime aanbod aan opleidingen in het hbo bemoeilijkt de keuze	43%	40%	17%
Aparte klassen van studenten met mbo-achtergrond op het hbo	55%	29%	17%
Studenten zien op tegen doorleren	14%	70%	16%
Hbo te theoretisch en te weinig praktisch	33%	51%	16%
Mbo-4 gediplomeerden niet goed begeleid bij keuze werken of doorstuderen	57%	28%	15%
Het mbo bereidt niet goed genoeg voor op het hbo	32%	54%	14%
Mbo-docenten onvoldoende kennis over doorstroommogelijkheden	37%	51%	12%
Het niveau in het hbo te hoog voor mbo-4 gediplomeerden	30%	59%	11%
Hbo-opleiding duurt te lang	49%	43%	7%
Niveau van hbo verlagen	73%	22%	5%
Mbo-studenten worden door begeleiders ontmoedigd om te studeren	73%	22%	5%
Doorleren is niet aantrekkelijk	46%	51%	4%
De toelatingseisen in het hbo te streng	69%	27%	4%
Mbo-studenten worden door ouders ontmoedigd om te studeren	62%	35%	4%
Doorleren wordt niet gestimuleerd	64%	32%	4%
Voor studenten heeft doorleren geen meerwaarde	57%	41%	2%

Bijlage 2: Beschrijving van maatregelen en beleidswijzigingen mbo en hbo

Invoering van het studievoorschot in het hoger onderwijs

Op 20 januari 2015 is de Wet studievoorschot hoger onderwijs door het parlement aanvaard. Deze wet bevat een groot aantal maatregelen met als doel om de kwaliteit van het hoger onderwijs te verhogen en de toegankelijkheid ervan te behouden. Door wijzigingen in de studiefinanciering (sociaal leenstelsel in plaats van de basisbeurs) wordt een belangrijk deel van het budget voor levensonderhoud aan studenten verschoven naar investeringen in de kwaliteit van het hoger onderwijs.

Wet Doelmatige leerwegen

Aanpassing van het bekostigingsmodel

De Wet Doelmatige leerwegen heeft geleid tot een breed scala aan (kleine en grote) wijzigingen in de bekostiging. De modernisering van de bekostiging heeft als doelstelling studenten zo efficiënt mogelijk, oftewel met zo min mogelijk omwegen, te diplomeren. De zogenaamde cascade-bekostiging, waarbij de bekostiging per student afnam naarmate de student zich langer in het mbo bevond, is inmiddels weer afgeschaft.

Invoering van de entreeopleiding

Dit betreft eveneens een maatregel binnen Wet Doelmatige leerwegen. Entreeopleidingen werden in 2014 ingevoerd en vervangen de voormalige niveau 1-opleidingen in het mbo. Met de Entreeopleidingen is drempelloze instroom mogelijk, komt de verdeling van BOT en BPV anders te liggen én is een bindend studieadvies ingevoerd. Dit alles moet leiden tot een hogere onderwijskwaliteit, minder uitval en minder vsv.

Invoering van de studieduureisen en de urennorm

Beiden zijn maatregelen binnen de Wet Doelmatige leerwegen, geldend vanaf schooljaar 2014-2015. Met het wijzigen van de studieduureisen (i.e., verkorten) en de urennorm (i.e., intensiveren) van de opleidingen, zou volgens de beleidstheorie meer instroom in het mbo moeten ontstaan, minder (eerstejaars)uitval en voortijdige schoolverlaters en een hogere kwaliteit van de uitstroom naar zowel hbo als arbeidsmarkt.

Afschaffen van de drempelloze instroom niveau 2

Voor niveau 2 opleidingen gelden vanaf 2014 vooropleidingseisen en dient een aspirant-student die niet aan die vooropleidingseisen voldoet een toelatingsonderzoek te ondergaan. De verwachting is dat daarmee de studentpopulatie homogener wordt, waardoor het voor docenten makkelijk wordt om gericht aandacht aan studenten te besteden. Samen met het intensiveren van de opleiding kan dit leiden tot meer tevreden studenten en docenten, een hoger rendement, een lagere uitval en een beter imago van het mbo.

Bijzondere nadere vooropleidingseisen/toelatingseisen pabo

Met de Wet Kwaliteit in verscheidenheid zijn met ingang van collegejaar 2015-2016 de 'Bijzondere nadere vooropleidingseisen voor de pabo' ingevoerd. Aspirant studenten vanuit mbo en havo moeten sindsdien aantonen over voldoende kennis van aardrijkskunde, geschiedenis en natuur & techniek te beschikken om toegelaten te worden tot de pabo. Dit kan door (op havo niveau) eindexamen te doen in deze vakken of door een toelatingstoets te maken bij een pabo-instelling. In de praktijk betekent dit dat mbo-studenten voor alle vakken een toelatingstoets moeten maken. Studenten met een vwo-, hbo-, of wo-diploma voldoen bij voorbaat aan de vooropleidingseisen.

Passend onderwijs

Op 1 augustus 2014 werd de Wet passend onderwijs van kracht. Doel van de nieuwe wet is dat alle leerlingen, dus ook leerlingen die extra ondersteuning in de klas nodig hebben, een passende onderwijsplek krijgen. De essentie van het onderwijs blijft hetzelfde: iedere leerling uitdagen het beste uit zichzelf te halen. Het belangrijkste element uit de wetgeving is de zorgplicht voor scholen (voor leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte). Scholenbesturen vormen samenwerkingsverbanden (tezamen met het speciaal onderwijs) en maken een ondersteuningsplan waarin duidelijk is welk niveau van ondersteuning de afzonderlijke scholen bieden. De ondersteuningsmiddelen voor regulier en speciaal onderwijs worden gebudgetteerd en verdeeld door de samenwerkingsverbanden. Op deze manier wordt voor elke leerling die zich heeft aangemeld een passende onderwijsplek gevonden (binnen het samenwerkingsverband).

Referentieniveaus taal en rekenen

Maatschappelijke kritiek op de kwaliteit van het taal- en rekenonderwijs heeft ertoe geleid dat er in 2008 een systematische beschrijving is gekomen van wat leerlingen in opeenvolgende fasen van het onderwijs aan basisvaardigheden taal en rekenen moeten kennen en kunnen. In totaal zijn voor vier 'momenten' in hun schoolloopbaan, van primair onderwijs tot uitstroom naar de arbeidsmarkt of instroom in het hoger onderwijs, een minimaal en maximaal niveau vastgesteld.

Macrodoelmatigheid

Het mbo wil opleidingen aanbieden die voldoende zijn afgestemd op de arbeidsmarkt. Studenten met een mbo-diploma moeten werk kunnen vinden. Het aantal opleidingen moet afgestemd zijn op de behoeften en de capaciteit op de arbeidsmarkt.

Invoering keuzedelen

Sinds augustus 2016 geldt de invoering van één of meerdere keuzedelen voor studenten in het mbo. Scholen krijgen te maken met keuzedeelverplichtingen in het kader van onderwijsvernieuwing. Een mbo-opleiding bestaat uit drie onderdelen: een basisdeel, een profieldeel en een keuzedeel. Met een keuzedeel kan de student zich verbreden, verdiepen of voorbereiden op een vervolgopleiding.

Invoering regeling nadere vooropleidingseisen mbo-hbo

Dit betreft een maatregel binnen de Wet kwaliteit in verscheidenheid. Bij ministeriële regeling is vastgesteld dat voor bepaalde stromen van mbo naar hbo nadere vooropleidingseisen gesteld worden. Concreet is het doorstromen van enkele specifieke mbo-domeinen naar enkele specifieke CROHO-onderdelen in het hbo niet langer vanzelfsprekend en kunnen eisen worden gesteld aan de desbetreffende mbo-studenten.

Afschaffing regeling nadere vooropleidingseisen mbo-hbo

In maart 2019 verzochten de Tweede Kamerleden Van de Molen en Kuik (CDA) de regering ‘*nadere vooropleidingseisen te schrappen zodat voor alle mbo-studenten die door willen stromen naar het hbo weer toelatingsrecht geldt*’. Deze motie werd met de minimale meerderheid (76 stemmen voor, 74 tegen) aangenomen door de Tweede Kamer. De minister heeft aangegeven tegemoet te willen komen aan het verzoek van de instellingen (om geen rechtsongelijkheid voor studenten te creëren door de eisen per direct te schrappen) en zal de motie uitvoeren door de vooropleidingseisen per 1 september 2020 formeel te schrappen uit de regeling aanmelding en toelating hoger onderwijs (ratho).

Herziening kwalificatiestructuur

In het mbo zijn de (beroeps)eisen waaraan studenten moeten voldoen, beschreven in een kwalificatiedossier. Hierin ligt dus vast wat studenten moeten kennen en kunnen aan het eind van hun opleiding. In 2010 gaf de commissie Hermans/Van Zijl het advies te streven naar een doelmatigere, transparantere kwalificatiestructuur met minder overlap tussen kwalificaties. Dit resulteerde (m.i.v. schooljaar 2016-2017) in aangepaste wetgeving met minder kwalificaties en kwalificatiedossiers, minder overlap tussen kwalificaties, meer transparantie en ruimte voor actualisering en de invoering van keuzedelen.

Kwaliteitsafspraken

De kwaliteitsafspraken zijn gekoppeld aan de middelen van het studievoorschot. Met deze middelen willen alle partijen betrokken bij de sectorakkoorden een zichtbare kwaliteitsverbetering van het onderwijs realiseren. Hoe de kwaliteit in het hoger onderwijs beter moet worden en hoeveel geld daarvoor is, staat in een akkoord van OCW met de VH, VSNU en studentenorganisaties ISO en LSVb.

Sterk beroepsonderwijs

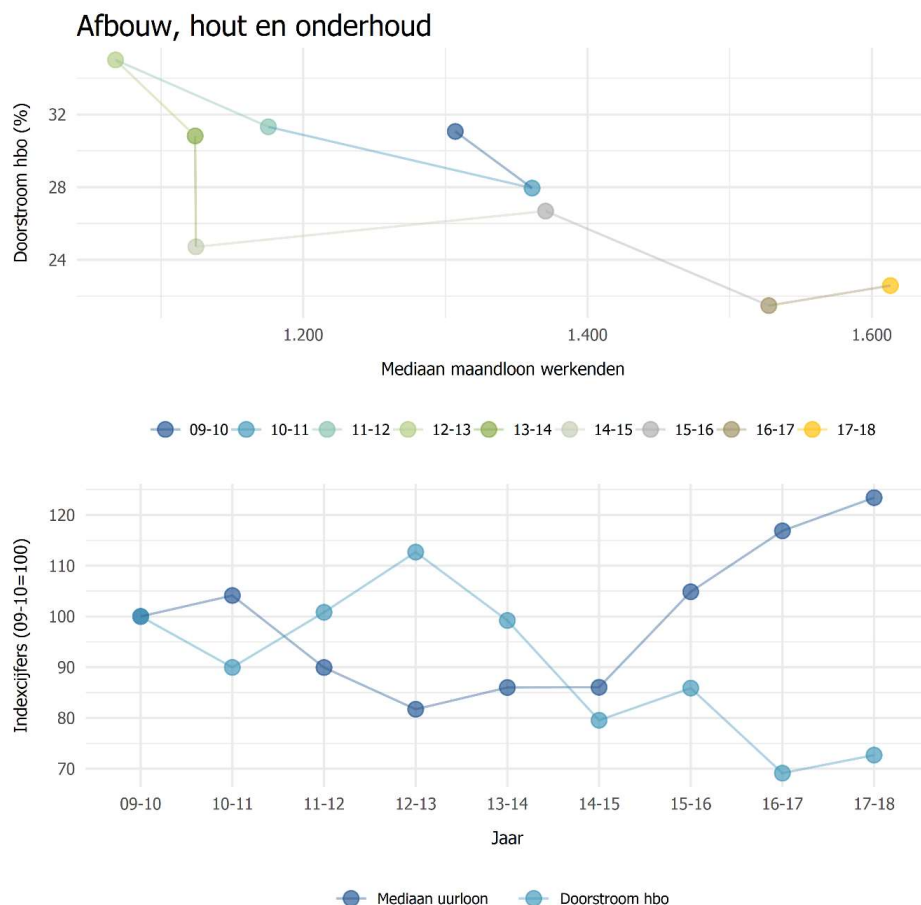
Vanaf 1 augustus 2020 treedt de Wet Sterk beroepsonderwijs in werking. Deze maakt stevige samenwerking tussen vmbo en mbo mogelijk. Scholen kunnen daardoor het beroepsonderwijs als één geheel vormgeven. De wet biedt ook de mogelijkheid dat jongeren een mbo 2-opleiding binnen het vmbo afronden. Een doorlopende leerroute start in het derde vmbo-leerjaar en eindigt met het behalen van een mbo-diploma. Vanaf volgend schooljaar is het al mogelijk om met één team van vmbo- en mbo-docenten een gezamenlijk onderwijsprogramma te verzorgen. Daarbij geldt er één onderwijstijd voor de gehele route en mogen jongeren het vmbo-examen spreiden over de eerste drie jaren van de doorlopende leerroute.

Doorlopende leerlijnen

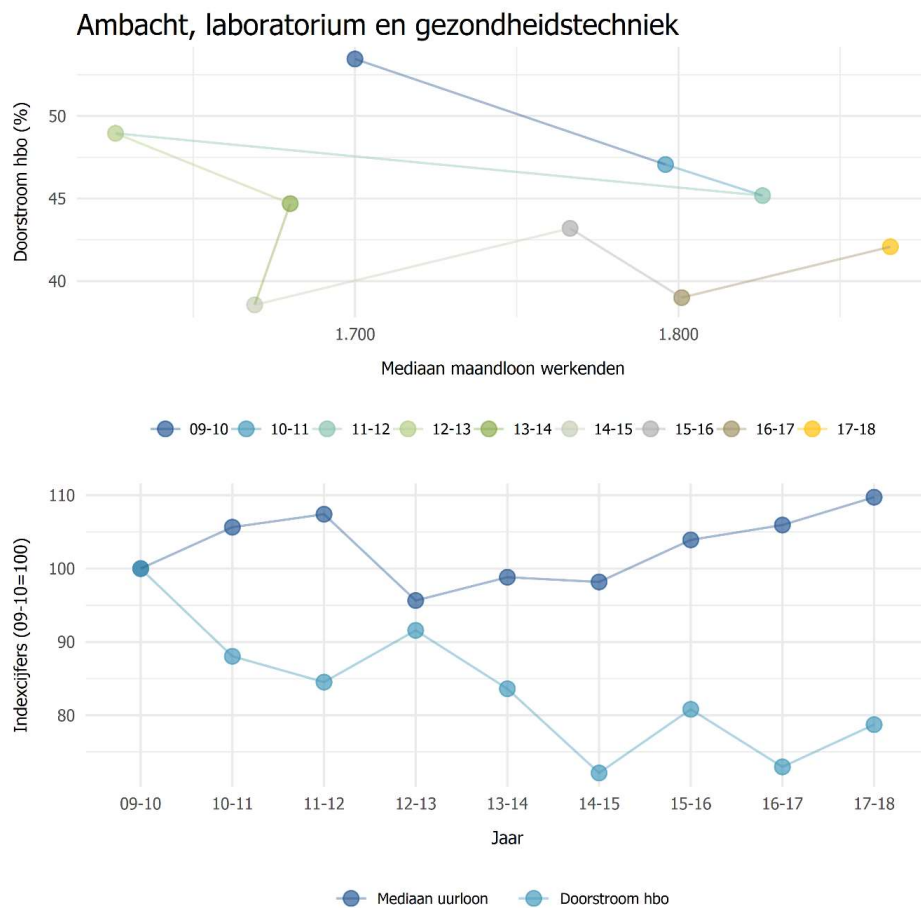
Vmbo-scholen en mbo-instellingen krijgen sinds schooljaar 2014-2015 meer ruimte om samen te werken en doorlopende leerroutes in te richten. Zij brengen een gezamenlijk onderwijsprogramma tot stand vanaf het derde leerjaar vmbo tot en met een diploma in het middelbaar beroepsonderwijs.

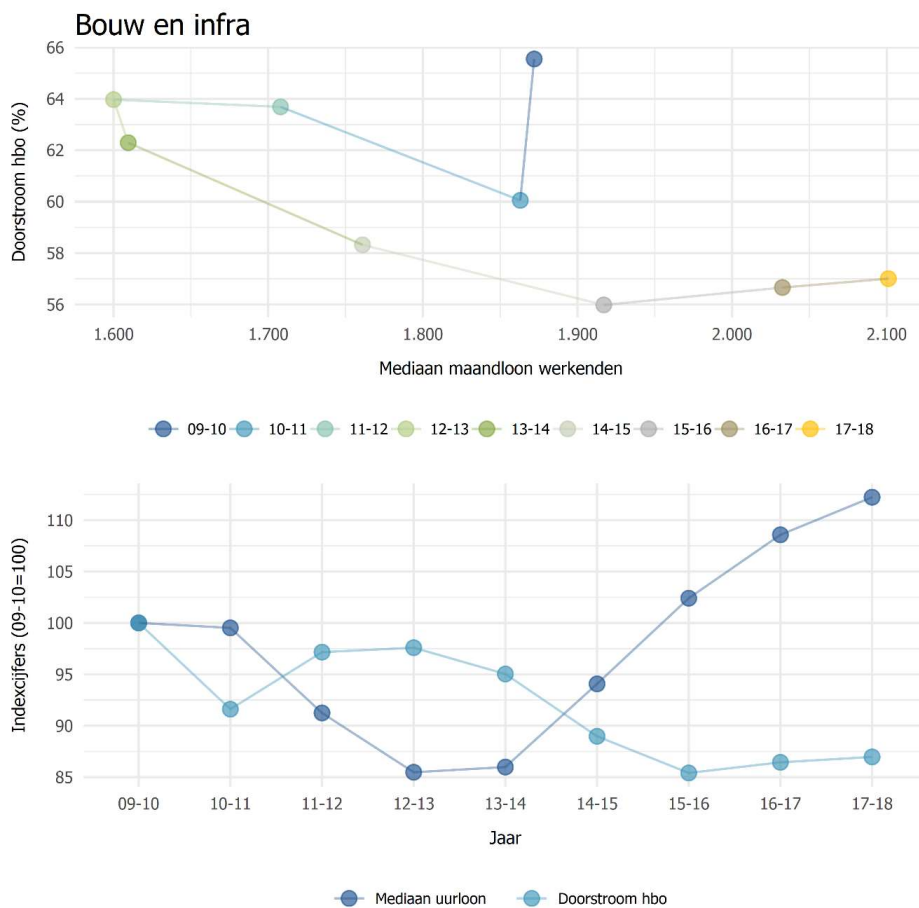
Bijlage 3: Figuren relatie mediaan maandloon en doorstroom hbo per mbo-domein

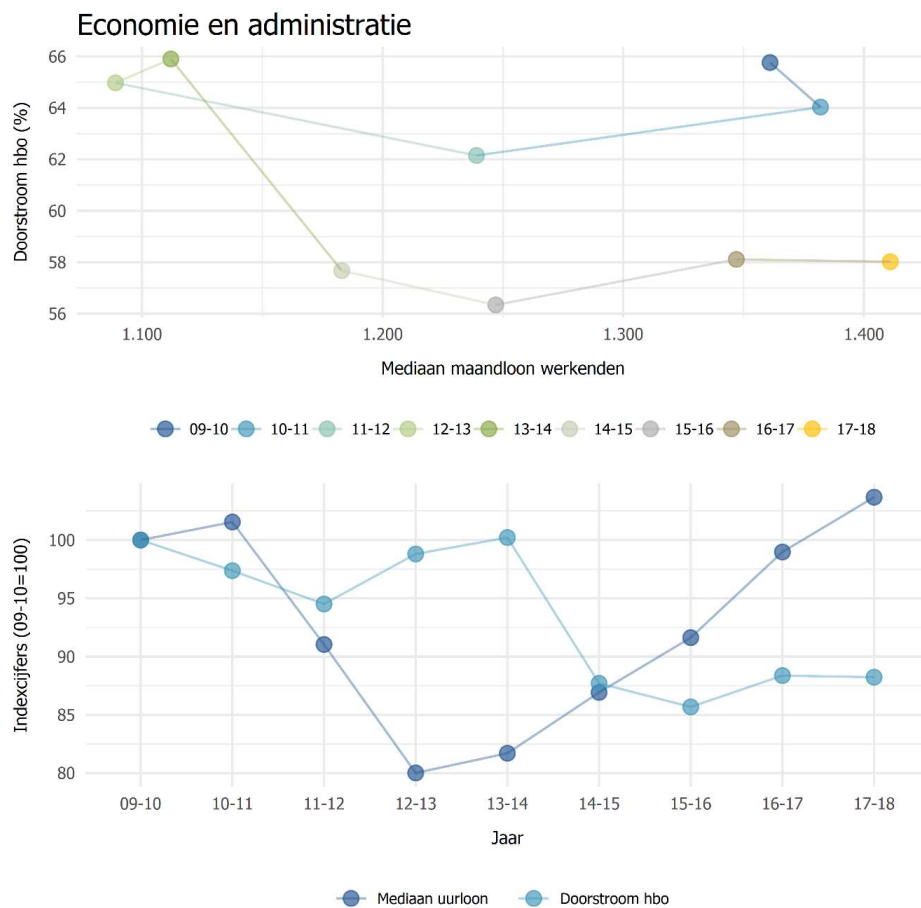
Figuur 6.1: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Afbouw, hout en onderhoud

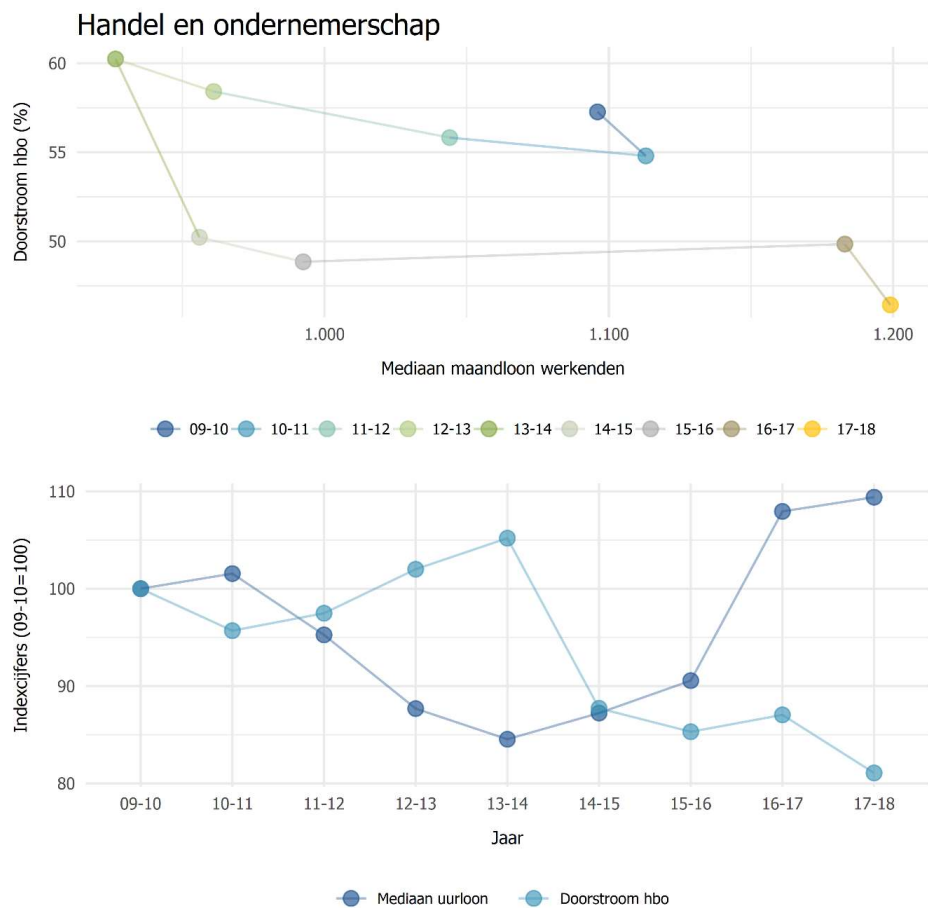
Figuur 6.2: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Ambacht, laboratorium en gezondheidstechniek

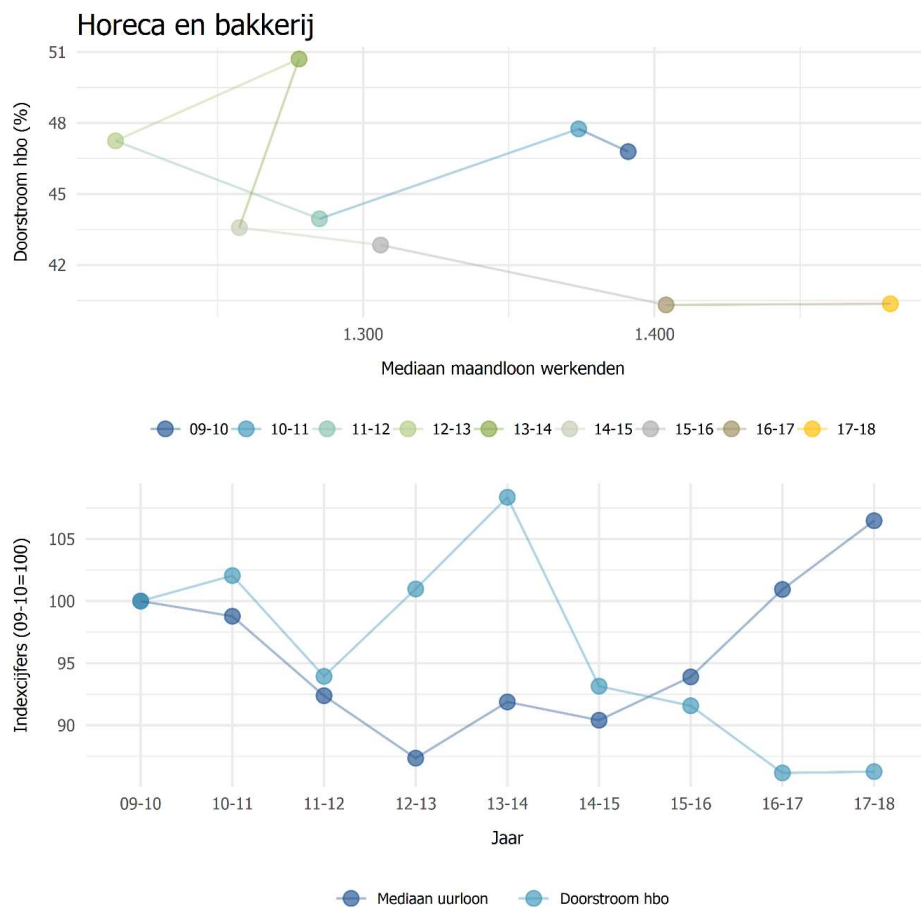
Figuur 6.3: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Bouw en infra

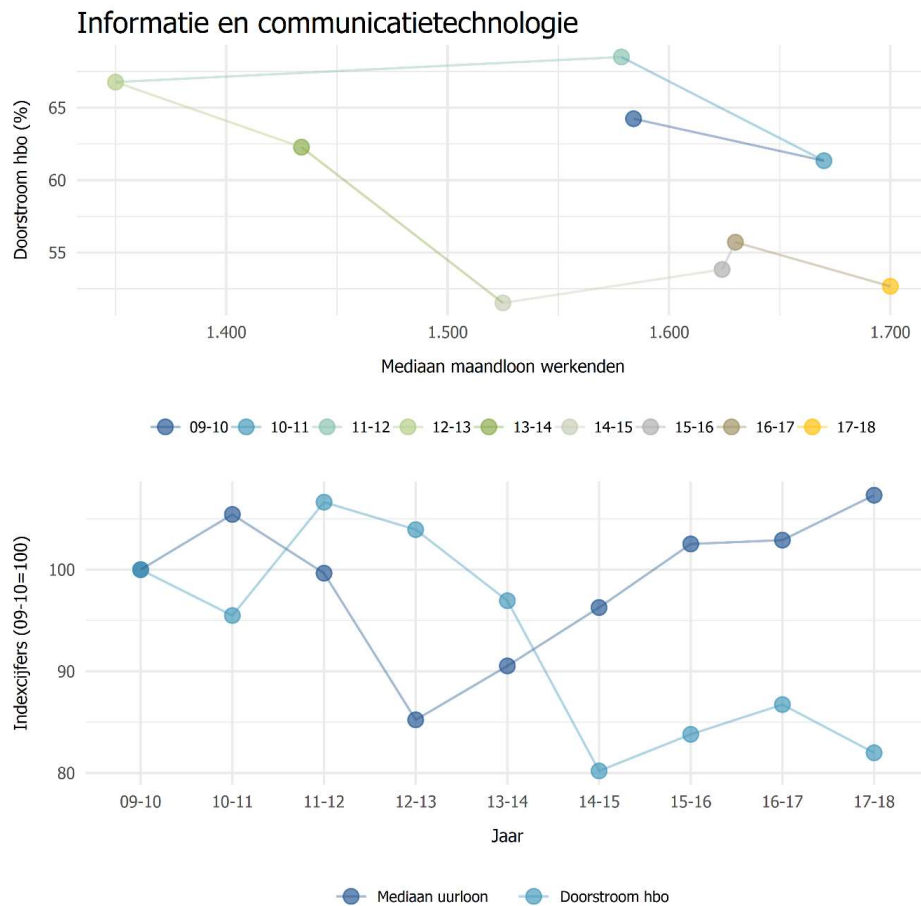
Figuur 6.4: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Economie en administratie

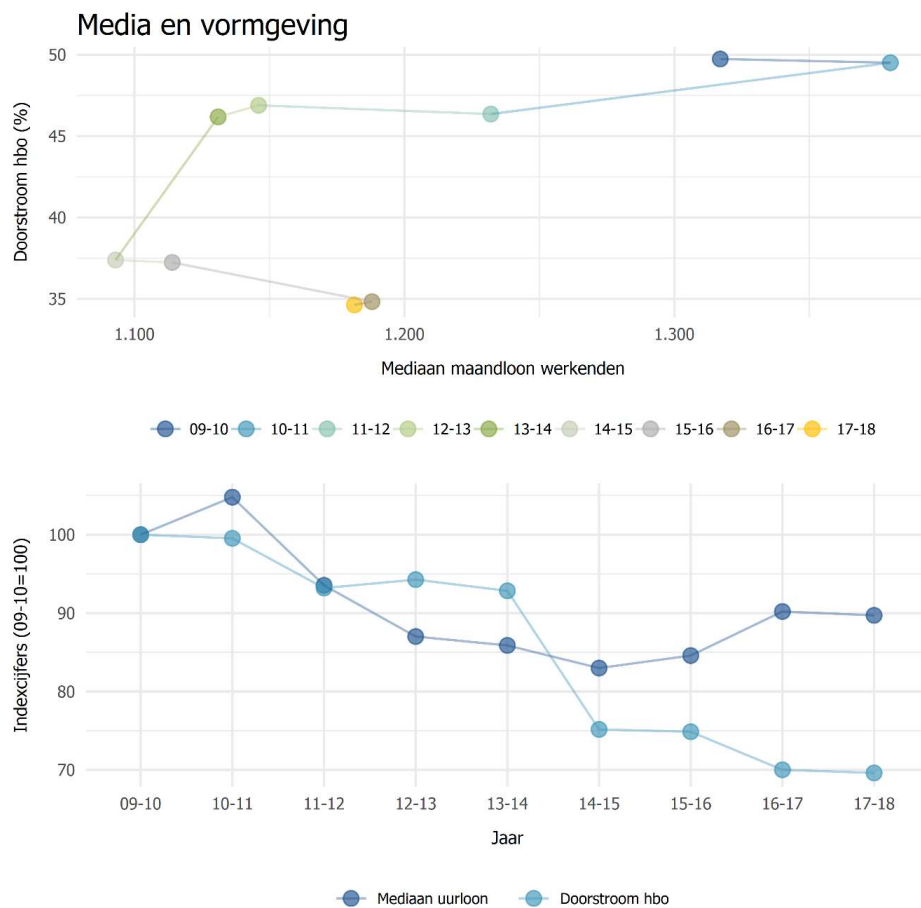
Figuur 6.5: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Handel en ondernemerschap

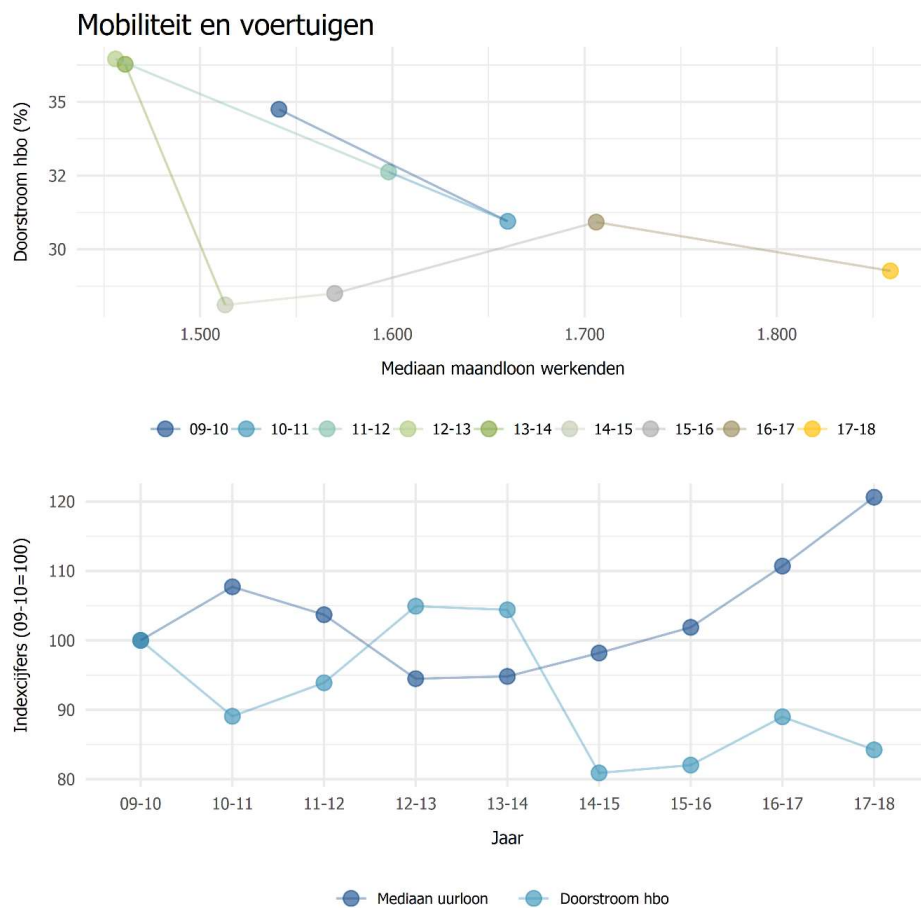
Figuur 6.6: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Horeca en bakkerij

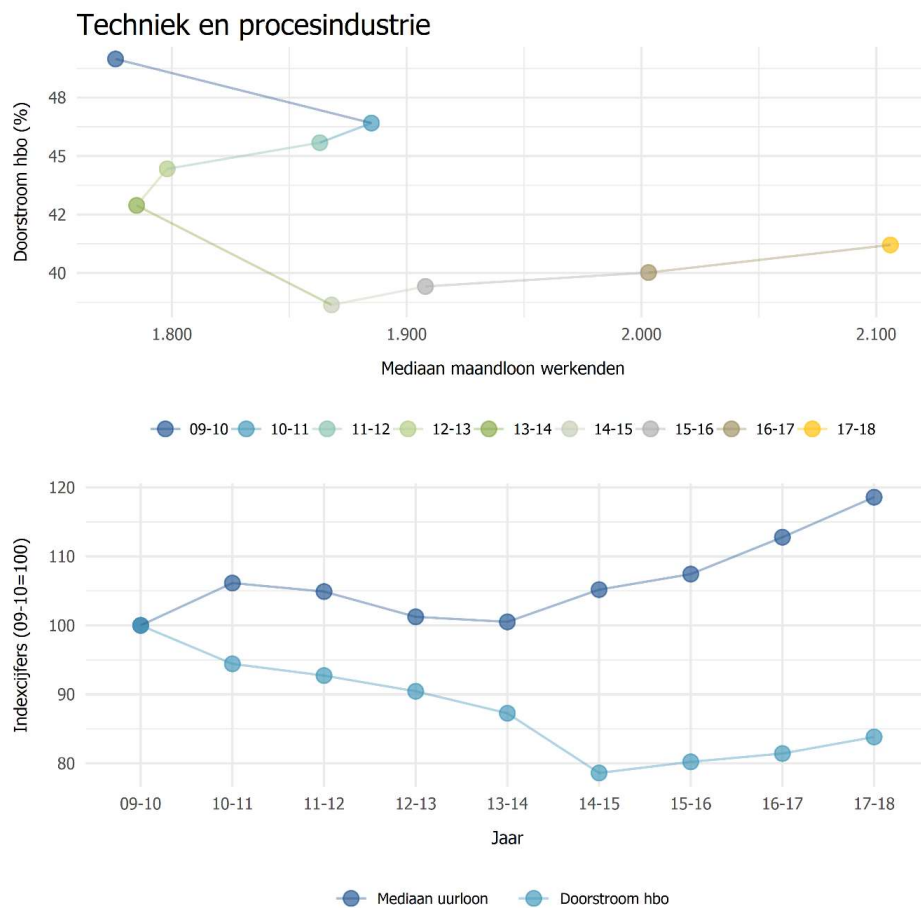
Figuur 6.7: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor ICT

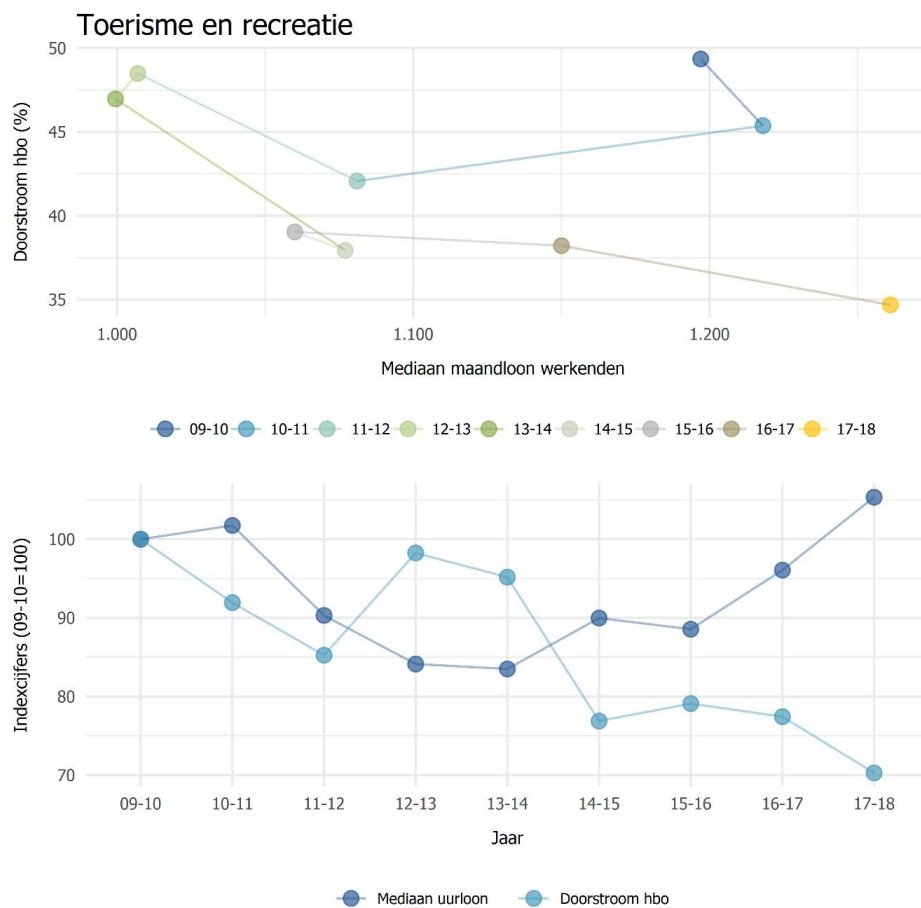
Figuur 6.8: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Media en vormgeving

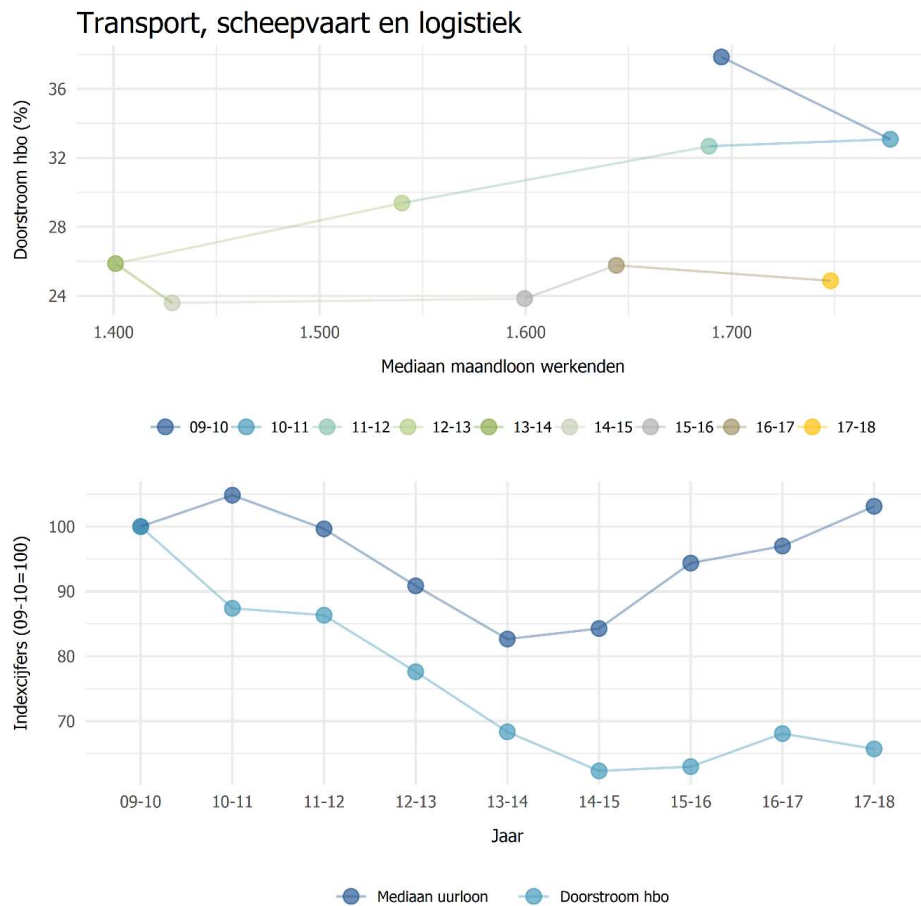
Figuur 6.9: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Mobiliteit en voertuigen

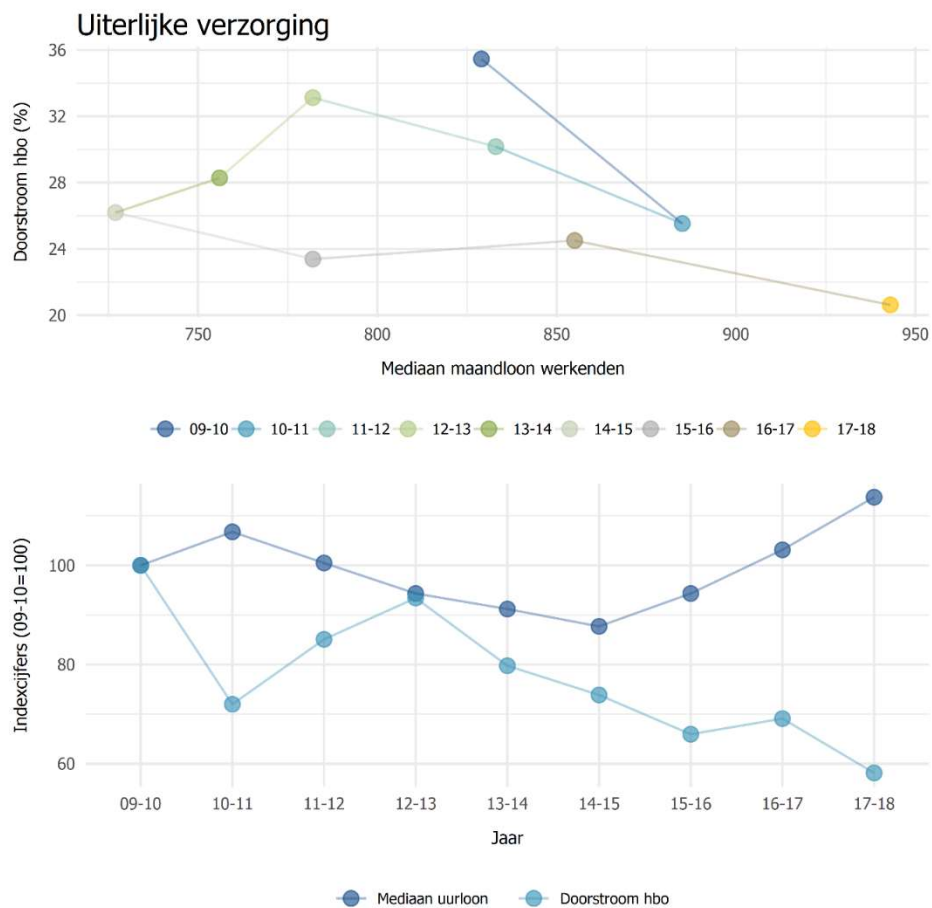
Figuur 6.10: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Techniek en procesindustrie

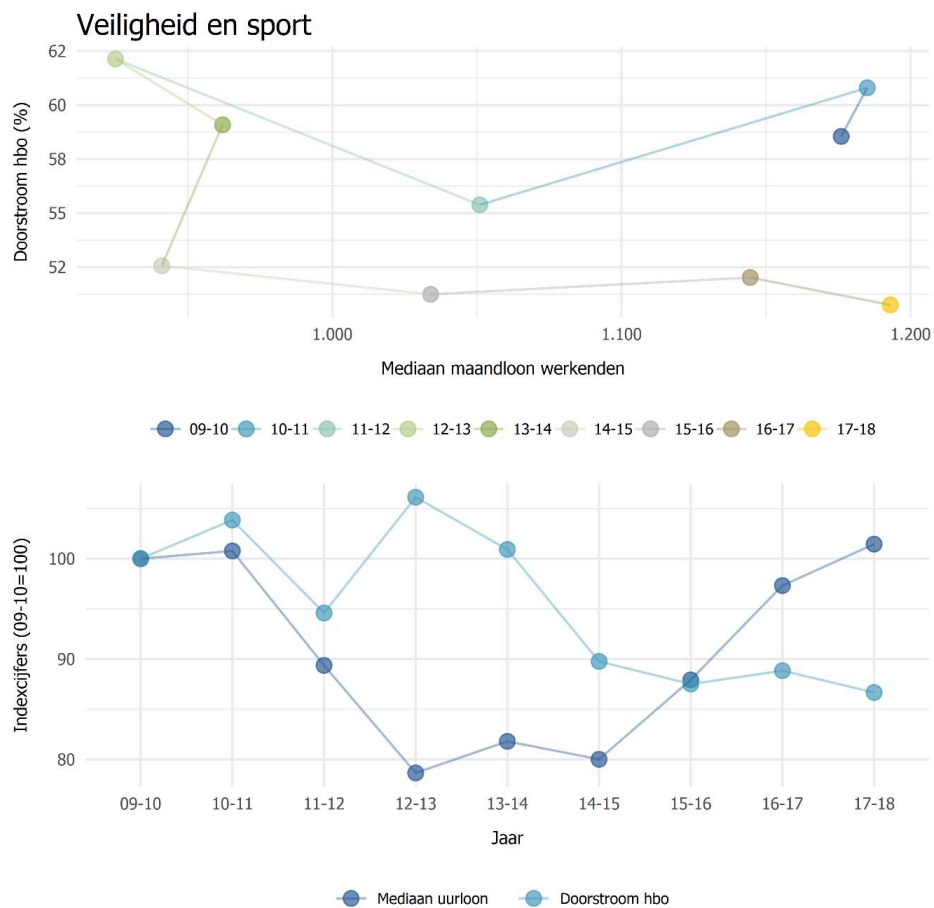
Figuur 6.11: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Toerisme en recreatie

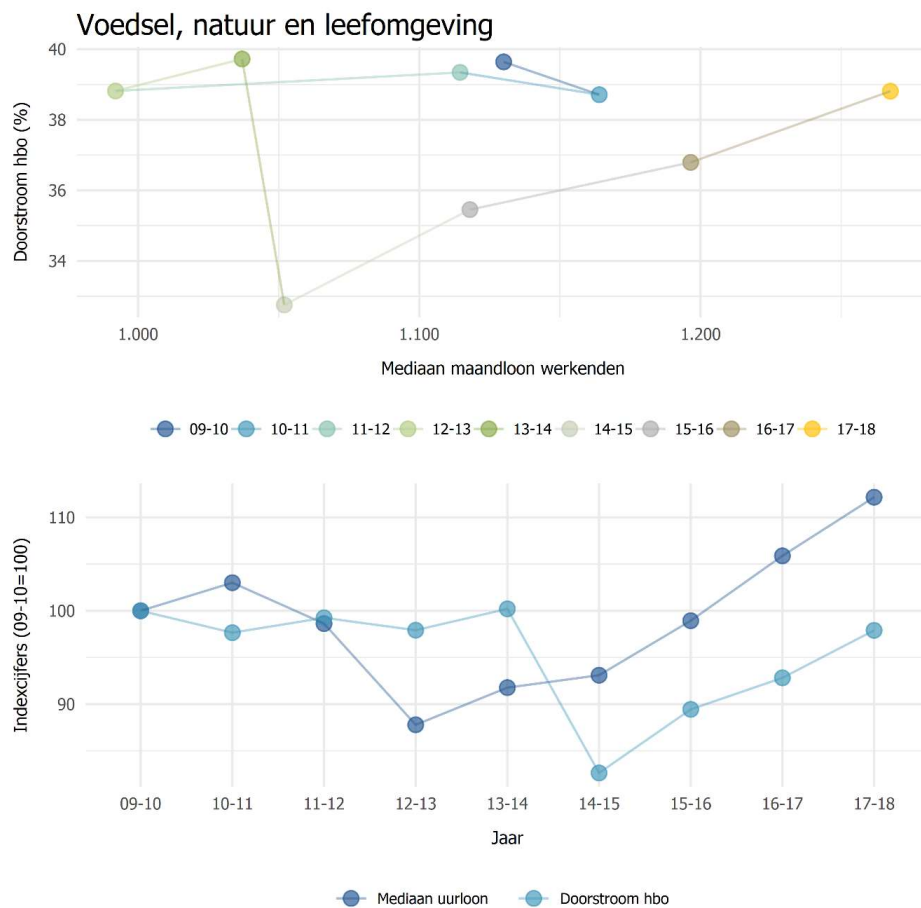
Figuur 6.12: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Transport, scheepvaart en logistiek

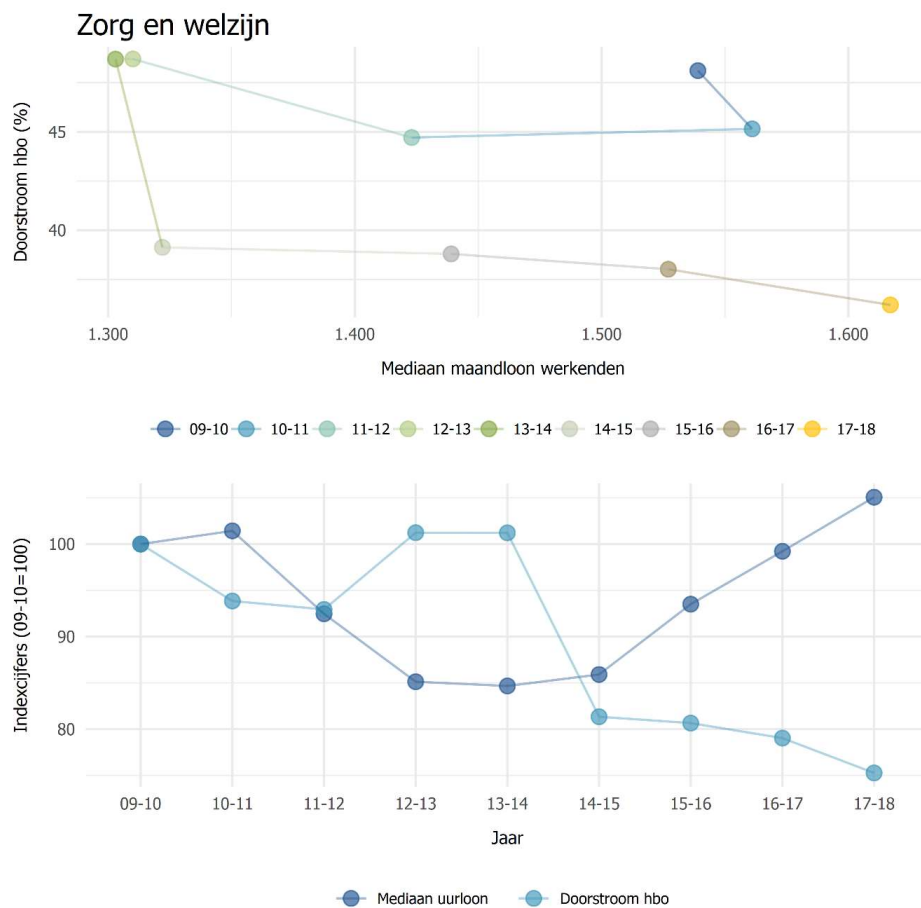
Figuur 6.13: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Uiterlijke verzorging

Figuur 6.14: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Veiligheid en sport

Figuur 6.15: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Voedsel, natuur en leefomgeving

Figuur 6.16: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Zorg en welzijn

Bijlage 4: Verschil studiefinanciering mbo-bol en hoger onderwijs

Tabel 6.2: Overzicht studiefinanciering mbo(bol) en hoger onderwijs

	Mbo(bol)	Ho (voltijd, duaal)
Studiefinanciering		
Componenten	- Basisbeurs (hoogte bedrag afhankelijk van uit- of thuiswonend) - Reisvoorziening - Evt: aanvullende beurs - Evt: eenoudertoeslag Daarnaast mogelijkheid om te lenen	- Reisvoorziening - Evt: aanvullende beurs - Evt: eenoudertoeslag Daarnaast mogelijkheid om te lenen (incl mogelijkheid collegegeldkrediet)
Vorm	Mbo niveau 1 en 2: in de vorm van gift (en mogelijkheid om te lenen) Mbo niveau 3 en 4: in de vorm van een prestatiebeurs (en mogelijkheid om te lenen)	In de vorm van een prestatiebeurs (en mogelijkheid om te lenen)
Bijverdiengrens	Ja	Nee
Terugbetalen		
Rente	Gelijk aan het gemiddeld effectief rendement over de maand september van dat jaar van de openbare lening, uitgegeven door de Staat der Nederlanden en toegelaten tot de notering aan de officiële markt ter beurze van Amsterdam, met een gemiddelde resterende looptijd van 3 tot 5 jaren.	Gelijk aan het gemiddeld effectief rendement over de periode van 12 maanden, gerekend van oktober van het voorafgaande jaar tot en met september van het lopende jaar, van de openbare lening, uitgegeven door de Staat der Nederlanden en toegelaten tot de notering aan de officiële markt ter beurze van Amsterdam, met een gemiddelde resterende looptijd van 5 jaren.
Draagkrachtberekening	- Maatstaf voor de vaststelling van de draagkracht van de debiteur uit inkomen is het totaal van zijn toetsingsinkomen en dat van zijn partner in het peiljaar. Het aldus bepaalde inkomen is het draagkrachtinkomen. - Op het draagkrachtinkomen wordt in mindering gebracht de draagkrachtvrije voet. Deze voet is voor de terugbetaling van een lening beroepsonderwijs gelijk aan: a. 120% van het belastbaar minimumloon voor een debiteur met partner; b. 120% van het belastbaar minimumloon voor een debiteur die in het peiljaar een ouder zonder partner is; of c. 84% van het belastbaar minimumloon voor overige debiteuren zonder partner. - De draagkracht van de debiteur uit inkomen is voor de terugbetaling van een lening beroepsonderwijs 12% van het inkomen boven de draagkrachtvrije voet.	- Maatstaf voor de vaststelling van de draagkracht van de debiteur uit inkomen is het totaal van zijn toetsingsinkomen en dat van zijn partner in het peiljaar. Het aldus bepaalde inkomen is het draagkrachtinkomen. - Op het draagkrachtinkomen wordt in mindering gebracht de draagkrachtvrije voet. Deze voet is voor de terugbetaling van een lening hoger onderwijs gelijk aan: a. 143% van het belastbaar minimumloon voor een debiteur met partner; b. 143% van het belastbaar minimumloon voor een debiteur die in het peiljaar een ouder zonder partner is; of c. 100% van het belastbaar minimumloon voor overige debiteuren zonder partner. - De draagkracht van de debiteur uit inkomen is voor de terugbetaling van een lening hoger onderwijs 4% van het inkomen boven de draagkrachtvrije voet.
Aanloofphase van twee jaar	Ja	Ja
In hoeveel jaar terugbetalen	15 jaar	35 jaar
Mogelijkheid aflossingsvrije jaren ('jokerjaren')	Ja, 60 maanden	Ja, 60 maanden

Overzicht d.d. september 2020; zie ook tabel 2.1 uit Eindrapport beleidsdoorlichting artikel 11 studiefinanciering van juli 2020

Bijlage 5: Overzicht van figuren en tabellen

Tabel 4.1:	Functies van professionals in het mbo, meerdere antwoorden mogelijk (n=91).....	48
Tabel 4.2:	Percentage professionals dat interventies toepast om de doorstroom van mbo naar hbo te bevorderen n=81	58
Tabel 6.1:	Percentage professionals dat belemmerende factoren (niet-gearceerde cellen) en bevorderende factoren (gearceerde cellen) in de praktijk herkent; n=81	83
Tabel 6.2:	Overzicht studiefinanciering mbo(bol) en hoger onderwijs	105
Figuur 2.1:	Illustratie van de routes die studenten kunnen afleggen vanuit het vmbo naar het mbo en/of hbo en/of de arbeidsmarkt	7
Figuur 2.2:	Percentage tevreden studenten over begeleiding bij beroepskeuze of vervolgopleiding (mbo-4 bol; JOB-monitor 2010-2018): landelijk en twee best en slechtst scorende domeinen	12
Figuur 2.3:	Percentage mbo-4 studenten (bol) dat weet wat ze na de opleiding gaan doen (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2018; geen trendgegevens beschikbaar).....	13
Figuur 2.4:	Ben je tevreden over de begeleiding bij beroepskeuze of keuze voor vervolgopleiding? (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2018, mbo-4 bol)	13
Figuur 2.5:	Ben je tevreden over het aanbod van keuzedelen in je opleiding? (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2020, mbo-4 bol).....	14
Figuur 2.6:	Ben je tevreden over de inhoud van keuzedelen in je opleiding? (% positief naar domein; bron: JOB-monitor 2020, mbo-4 bol)	15
Figuur 3.1:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	23
Figuur 3.2:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar geslacht (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	24
Figuur 3.3:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar migratieachtergrond (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	24
Figuur 3.4:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar inkomensniveau van de ouders (geen gegevens beschikbaar voor periode voor 2011/2012) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	25
Figuur 3.5:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar inkomensniveau van de ouders en migratieachtergrond (geen gegevens beschikbaar voor periode voor 2011/2012; westerse migratieachtergrond niet getoond) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	25
Figuur 3.6:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar opleidingsniveau van de ouders (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	26
Figuur 3.7:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar opleidingsdomein (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	26
Figuur 3.8:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar sector (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	27
Figuur 3.9:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar stapelen (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	27
Figuur 3.10:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar behaalde mbo-diploma's (selectie op meest voorkomende diploma-combinaties) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	28
Figuur 3.11:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar behaald voortgezet onderwijs-diploma (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	29
Figuur 3.12:	Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar leeftijd (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	29

Figuur 3.13: Totaal gediplomeerden mbo bol niveau 4 naar meest voorkomende mbo-verblijfsduur (berekend op niet-stapelaars, per brin/crebo-combinatie) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	30
Figuur 3.14: Doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden in procenten (excl. 2018-2019; geen gegevens voor indirecte doorstroom en al dan niet werk) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	31
Figuur 3.15: Doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden in procenten: directe en indirecte doorstroom (excl. 2018-2019; geen gegevens voor indirecte doorstroom en al dan niet werk hebben) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	31
Figuur 3.16: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar geslacht (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	32
Figuur 3.17: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar migratieachtergrond (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	32
Figuur 3.18: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar inkomen ouders (onbekend voor 2018-2019) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	33
Figuur 3.19: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar migratieachtergrond en inkomensniveau van de ouders (onbekend voor 2018-2019; studenten met westerse migratieachtergrond niet weergegeven) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	33
Figuur 3.20: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar hoogst behaalde opleidingsniveau van de ouders (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	34
Figuur 3.21: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar opleidingsdomein (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	34
Figuur 3.22: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar sector (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	35
Figuur 3.23: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar stapelen binnen het mbo (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	35
Figuur 3.24: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar combinatie van behaalde mbo-diploma's (selectie op meest voorkomende combinaties) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	36
Figuur 3.25: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar hoogst behaalde vo-diploma (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	36
Figuur 3.26: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar leeftijd (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed).....	37
Figuur 3.27: Directe doorstroom mbo bol niveau 4 gediplomeerden naar het hbo in procenten naar meest voorkomende mbo-verblijf (berekend op niet-stapelaars, per brin/crebo-combinatie) (bron: CBS microdata, bewerking ResearchNed)	37
Figuur 3.28: Relatie doorstroom naar het hbo en de stand van de arbeidsmarkt	38
Figuur 3.29: Verhouding mediaan loon en doorstroom naar hbo per mbo domein	39
Figuur 3.30: Verhouding mediaan loon en doorstroom naar hbo per mbo domein	40
Figuur 3.31: Multilevel logistische regressietabel voor kans op direct doorstromen naar het hbo (voor gediplomeerden 2011/2012-2017/2018, met domein als niveau-2 kenmerk) (bron: CBS microdata, bewerkingen ResearchNed; N= 345.951)	42
Figuur 3.32: Berekende percentages voor kans op doorstroom naar hbo, naar kenmerk (bron: Microdata CBS, bewerkingen ResearchNed)	43
Figuur 3.33: Verschillen in kans om door te stromen naar migratieachtergrond, voor en na invoering van het leenstelsel (Bron: Microdata CBS bewerkingen ResearchNed)	44

Figuur 3.34: Verschillen in kans om door te stromen naar geslacht, voor en na invoering van het leenstelsel (bron: Microdata CBS, bewerkingen ResearchNed)	44
Figuur 4.1: Het oordeel van professionals over de belangrijkste factoren die ten grondslag liggen aan de stagnerende mbo-hbo doorstroom.....	57
Figuur 6.1: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Afbouw, hout en onderhoud	89
Figuur 6.2: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Ambacht, laboratorium en gezondheidstechniek	90
Figuur 6.3: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Bouw en infra	91
Figuur 6.4: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Economie en administratie .	92
Figuur 6.5: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Handel en ondernemerschap	93
Figuur 6.6: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Horeca en bakkerij.....	94
Figuur 6.7: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor ICT	95
Figuur 6.8: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Media en vormgeving	96
Figuur 6.9: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Mobiliteit en voertuigen	97
Figuur 6.10: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Techniek en procesindustrie	98
Figuur 6.11: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Toerisme en recreatie.....	99
Figuur 6.12: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Transport, scheepvaart en logistiek.....	100
Figuur 6.13: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Uiterlijke verzorging.....	101
Figuur 6.14: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Veiligheid en sport.....	102
Figuur 6.15: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Voedsel, natuur en leefomgeving	103
Figuur 6.16: Relatie doorstroom naar het hbo en mediaan uurloon voor Zorg en welzijn	104

